

**Volker Zimmermann, Marcin Wiatr (ed.)  
za spolupráce Theresy Langer-Asam**

 **LEIBNIZ-INSTITUT  
FÜR BILDUNGSMEDIEN**  
| Georg-Eckert-Institut

**Dossiers 4  
2021**

**„Amerika“ jako projekční plocha.  
Spojené státy americké v  
učebnicích a populární kultuře v  
česko-německém kontextu**

**EDU | MERES**

Eckert. Dossiers 4 (2021)

Volker Zimmermann, Marcin Wiatr (ed.)  
za spolupráce Theresy Langer-Asam

**„Amerika“ jako projekční plocha. Spojené státy  
americké v učebnicích a populární kultuře v česko-  
německém kontextu**



Tato publikace je zveřejněna pod licencí Creative Commons: Attribution 3.0 Germany (CC BY 3.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/3.0/>.

Eckert. Dossiers

Leibniz-Institut für Bildungsmedien | Georg-Eckert-Institut

ISSN 2191-0790

Volume 4 (2021)

**Redakce**

Theresa Langer-Asam

Barbara Baarová

**Překlad**

Jana Krötzsch

Miloslav Man

Lucie Stehlíková

**Citace:**

Volker Zimmermann, Marcin Wiatr (ed.) *„Amerika“ jako projekční plocha. Spojené státy americké v učebnicích a populární kultuře v česko-německém kontextu.*

Eckert. Dossiers 4 (2021). urn:nbn:de:0220-2021-0103

## Obsah

„Amerika“ jako projekční plocha. Spojené státy americké v učebnicích a populární kultuře v česko-německém kontextu. Úvodem ( <i>Volker Zimmermann / Robert Maier</i> ) .....	2
Dějiny evropsko-amerických vztahů od raného novověku až do současnosti: Témata, diskuse, perspektivy ( <i>Volker Depkat</i> ) .....	9
Obraz USA a Američanů v českých dějepisných učebnicích v letech 1918 až 1989 ( <i>Blažena Gracová</i> ) .....	32
USA v české historické edukaci po roce 1989 ( <i>Zdeněk Beneš</i> ) .....	53
Obraz USA v dobových učebnicích zeměpisu v českých zemích v letech 1868 až 1989 ( <i>Barbara Baarová</i> ) .....	73
Dech samostatnosti a svobody. Obraz USA v českých literárních učebnicích v letech 1918 až 1989 ( <i>Martin Tomášek</i> ) .....	98
Obraz Ameriky v populární kultuře socialistického Československa ( <i>Darina Volf</i> ) .....	113
USA v západoněmeckých učebnicích v 50. až 70. letech 20. století – zpráva o stavu literatury ( <i>Robert Maier</i> ) .....	125
Seznam autorů .....	134

## **„Amerika“ jako projekční plocha. Spojené státy americké v učebnicích a populární kultuře v česko-německém kontextu. Úvodem**

*Volker Zimmermann / Robert Maier*

Představy o „Americe“ a znalosti o ní tvoří tematické pole, které se do značné míry dotýká sebezpojetí dnešních evropských společností – a tedy i německé a české. Z politického hlediska je to dáno jednak významem USA ve dvacátém století, především jako největší západní vítězné mocnosti ve druhé světové válce, a jednak jejich rolí vedoucí mocnosti západní aliance v konfliktu mezi Východem a Západem. Zde ovlivňovala „Amerika“ celé generace jako (demokratický) vzor i jako obraz nepřítele, v některých případech – jako u západoněmecké levice – obojí dohromady: nespoutaný kapitalismus a hnutí za občanská práva šedesátých let zde byly dvě strany téže mince. Přinejmenším stejně významný byl vliv USA v populární kultuře, zejména v oblasti módy, hudby a filmového průmyslu. Zde fascinoval (a stále fascinuje) lidi napříč hranicemi a politickými tábory.

Dalším výmluvným svědectvím již z doby před rokem 1900 jsou velké vlny emigrace do zámoří – zejména do USA, které lidem žijícím v Evropě dodávaly silnou imaginační sílu a představovaly naději na snesitelnější život. Vidina útěku před bídou, nedostatkem práce a příležitostí doma byla pro mnohé silnější než strach z nebezpečné plavby do neznáma. Přestože již sama o sobě náročná cesta byla spojena jen s nejistými vyhlídkami, emigrovaly do USA miliony lidí ze všech koutů Evropy.

„Amerika“ tak byla a je jednou z nejsilnějších projekčních ploch evropských společností. Vlastní touhy, naděje, ale i kritika a nejistota se daly výborně zpracovat skrz vnímání, diskuse a reflexe obrazů a poznatků o Americe. V neposlední řadě i vědomí o sobě samém, protože obraz vlastní konstrukce identity se (přinejmenším u části společnosti) zostřoval při pohledu na americké „přátele“, resp. „nepřátele“ na druhé straně Atlantiku. Geograficky vzdálené Spojené státy byly pro mnoho lidí v Evropě velmi blízké – dokonce i pro ty, kteří tam nikdy nebyli. Téměř každý měl nějakou představu o této zemi, jeho krajině a lidech.

V letech působení amerického prezidenta Donalda Trumpa se tato konfrontace obrazů druhého a sebe sama ještě více prohloubila. Nejenže se zdálo, že základy americko-evropského partnerství jsou křehké. Společný hodnotový základ byl částečně zpochybněn, konflikty v oblasti ekonomiky, bezpečnosti a klimatické politiky se prohloubily a nedůvěra vzrostla. Vůdčí síly v USA se obracely na pacifickou oblast nebo propagovaly izolacionismus. V EU někteří trvali na nezávislosti Evropy a někteří zřejmě doufali, že odlišení od USA poskytne příležitost k vytvoření vlastní identity EU. Současně se však postoje k USA v jednotlivých evropských

zemích velmi lišily a liší. Jsou založeny na konkrétních historických zkušenostech, projekcích a selektivním vnímání. USA nezřídka vděčí za svou popularitu tomu, že se jednotlivé evropské národy bránily snahám jiných evropských zemí o nadvládu s jejich pomocí.

Nejen USA a Evropská unie tedy zastávaly a zastávají rozdílné postoje. To získalo nový rozměr v neposlední řadě na pozadí trhlín, které se současně objevily v Evropské unii v politickém a kulturním sebepojetí jejích členských států. Názory amerického prezidenta utvrdily pravicové a populistické vlády a strany v členských státech EU v polarizujících diskusích: od změny klimatu přes bezpečnostní politiku až po všudypřítomnou otázku migrace. Z pohledu odpůrců těchto názorů znamenal zejména Donald Trump hrozící rozklad demokratických hodnot a politické kultury obecně. Tyto obavy se potvrdily, když Trumpovi příznivci v lednu 2021 vtrhli do Kapitolu.

Historicko-politické vzdělávání zde stojí před velkým úkolem. Propojení a analýza různých diskurzů o Americe může pomoci odstranit nedorozumění a konflikty a usnadnit hledání společných evropských postojů. Smíšená česko-německá komise pro učebnice dějepisu se proto dva roky po Trumpově zvolení ujala této tematické oblasti obrazů a znalostí o Americe: Ve dnech 15. až 17. listopadu 2018 uspořádala v saském Bad Schandau konferenci k učebnicím na téma „Znalosti o Americe a obrazy Ameriky. Transatlantické vztahy v učebnicích a populární kultuře v Německu a České republice“.

Tento přístup zasazuje téma s jeho českou a německou perspektivou do výše zmíněného evropského historického kontextu. Na pozadí dnešního společného členství Německa a České republiky v Evropské unii je to zřejmé. Jak jsme se totiž v posledních letech mohli přesvědčit, je i česko-německý horizont zkušeností se společnými evropskými odkazy a propojeními různorodý a rozporuplný. Stále častěji se to projevuje i ve velmi protichůdných zájmech a postojích. Tak tomu bylo a je v případě tématu migrace, k němuž komise pro učebnice již uspořádala konferenci a vydala konferenční sborník,<sup>1</sup> a je tomu tak i v případě některých česko-německých pohledů na USA. Proto je přínosné podívat se na transatlantické vztahy z různých úhlů a zamyslet se nad nimi, a to i s ohledem na jejich zobrazování v učebnicích a populární kultuře.

Čeští a němečtí přednášející představili své výzkumy na toto téma a ukázali, jak se v České republice a ve Spolkové republice Německo měnily stereotypy, sebepojetí a obrazy druhých v dlouhém časovém období od konce první světové války do začátku 21. století. Především jde o

---

<sup>1</sup>Viz Robert Maier (Ed.), *Migration als Thema des Unterrichts in Deutschland, Tschechien und Polen*, Eckert. Dossiers 20 (2018), [https://repository.gei.de/bitstream/handle/11428/295/ED20\\_Maier\\_Migration.pdf?sequence=3&isAllowed=y](https://repository.gei.de/bitstream/handle/11428/295/ED20_Maier_Migration.pdf?sequence=3&isAllowed=y), naposledy citováno 1. února 2022.

otázku: Jaké postoje k Americe a jaké znalosti o ní nabízely a nabízejí školní výuka a populární kultura obou zemí? Odlišné pozice samozřejmě nevznikly bez odlišných podmínek. Rozdílné názory a interpretace mezi Německem a Českou republikou ve vztahu k USA mají spíše dlouhou tradici, která se v neposlední řadě odráží i ve výuce dějepisu na školách. To je částečně založeno na velmi rozdílných historických výchozích podmínkách a horizontech zkušeností.

Z nich je jen několik stručně zmíněno pro období po roce 1945: V prvních letech po skončení druhé světové války měla Komunistická strana Československa poměrně velkou podporu – především v Čechách, méně na Slovensku. Již v roce 1943 podepsala československá exilová vláda smlouvu o přátelství se SSSR. Orientace Československa na Východ byla zpočátku jen částečně vynucená, na rozdíl například od Polska nebo Maďarska. Byla to také reakce na Mnichovskou dohodu z roku 1938, která byla vnímána jako zrada ze strany „Západu“. Zatímco do vítězných USA a jejich pomoci s demokratizací a obnovou západních okupačních zón byly vkládány velké naděje, v Československu se tak dělo jen v omezené míře.

Odlišný názor v následující studené válce byl vzhledem k oficiální propagandě do jisté míry samozřejmostí. Nabízí se zde srovnání s NDR. V tomto období se totiž do značné míry od sebe oddělily interpretační vzorce a výklady podávané především státními socialistickými režimy a názorem obyvatelstva. Část společnosti, zejména příslušníci mladších generací, kteří byli fascinováni jazzem a rockovou hudbou, ale také módou a filmem, si nyní vytvořili jiné představy, než jaké byly oficiálně požadovány. USA se tak pohybovaly v interpretačním poli mezi „zdrojem ohrožení“ a vytouženým místem, což, jak již bylo řečeno, platilo i pro část mladších generací a stran ve Spolkové republice Německo.

Po roce 1989 se i v Československu začaly spojovat pozitivní obrazy USA jako garanta svobody a demokracie s pozitivním vnímáním populární kultury: český prezident Václav Havel přijal na Pražském hradě amerického rockového hudebníka Franka Zappu a jeho prezidentský protějšek Bill Clinton mu v hospodě zahrál na jazzový saxofon. V některých otázkách se však názory vlád lišily: Na české straně se to týkalo jak bývalých disidentů, tak konzervativních politiků. Na rozdíl od německé vlády vedené sociálnědemokratickou a zelenou koalicí Havel důrazně podporoval americkou akci v Iráku.

Proti německé politice se později postavil i jeho konzervativní protivník a nástupce Václav Klaus. Jako zapřísáhlý kritik klimatické politiky řady spojenců se přidal na stranu amerických konzervativců. V této otázce a v dalších otázkách se lišily postoje jak v rámci obou států, tak i v rámci jiných států. V tomto ohledu vždy záleželo na tom, kdo byl v té které době ve vládě. Postupem času se však některé hranice rozostřily, což se jasně ukázalo po inauguraci Donalda

Trumpa, který byl v Německu kriticky vnímán téměř celým politickým spektrem. Zatímco bývalý premiér Andrej Babiš Trumpa zpočátku vnímal jako svůj idol: politiku je třeba chápat jako byznys.

Léta Trumpovy vlády však rozčarovala i některé jeho bývalé obdivovatele, takže od nástupu prezidenta Josepha Bidena se karty opět nově zamíchaly a byla zahájena další etapa vztahů mezi Evropou a USA, a tím i německo-amerických a česko-amerických vztahů. A opět se to pojilo s nadějemi a obavami: ohledně obnovení aliance v klimatické politice, přes orientaci USA v obchodní a bezpečnostní politice až k všudypřítomné otázce stability „západních“ demokracií, k nimž patří i středoevropská Česká republika.

Analýza různých historických diskurzů o Americe může zvýšit povědomí o důvodech odlišných, ale i identických názorů. A protože učebnice jsou společným jmenovatelem společenských diskusí, je právě jejich zkoumání příslibem hlubšího poznání. Cílem konference bylo také objasnit, jaké znalosti a postoje k Americe byly a jsou zprostředkovávány ve výuce a v populární kultuře. Přinejmenším v období bezprostředně po roce 1989 by se dala očekávat řada paralel s Německem po druhé světové válce a Českou republikou. Prezentace se proto zaměřily na zobrazení USA a transatlantických vztahů ve vzdělávacích médiích a populární kultuře. To se týkalo nejen předmětu dějepis, ale také zeměpisu, společenských věd a angličtiny.

Vzhledem k tomu, že o účast na konferenci projevil zájem nezvykle velký počet českých kolegů, spočívalo těžiště jejího programu na zobrazení USA v československých učebních materiálech. Ačkoli NDR nebyla v referátech zastoupena, oficiální pohled na systémového protivníka USA se v NDR téměř nelišil od představ, které převládaly ve státně-socialistickém Československu. Mnoho mladých lidí v obou státech sdílelo zálibu v rock'n'rollu, americkou módou ovlivněném oblečení nebo – pokud byly přítomny v jejich vlastních kinech nebo v nelegálně přijímané západoněmecké televizi – v amerických hraných filmech. Na téma Spolkové republiky Německo zazněly příspěvky zachycující vývoj v učebnicích dějepis, zeměpisu a jazykových učebnicích od padesátých let dvacátého století.

Cílem konference také bylo pokrýt širokou škálu témat od vývoje americké demokracie přes migraci do USA, roli USA ve světových válkách, válku ve Vietnamu, protestní hnutí a kulturu mládeže, postavení USA jako světové velmoci, společné členství v NATO až po současné iritace. Díky skutečnosti, že byla zohledněna široká škála médií, a to nejen pro výuku, ale i pro populární kulturu, která má nemalý vliv na vývoj obrazu Ameriky a povědomí o ní, získala konference na významu i mimo rámec analýzy školních učebnic.

Tento sborník prezentuje články, které vznikly v rámci konference. Stejně jako na ní

převažují i zde příspěvky o českých a československých učebních materiálech. Diskusi zahajuje Volker Depkat (Univerzita Regensburg) popisem evropsko-amerických vztahů od raného novověku až po současnost. V širokém záběru přitom spojuje rozličná témata, dimenze a vývoj do tří kategorií: Travelling people, travelling goods a travelling concepts. Největší prostor přitom zabírají cestující lidé – od emigrantů do Ameriky přes (vzdělávací) cestovatele až po vojáky. Cestující zboží, například spotřební zboží jako Coca Cola v Evropě nebo německé automobily v USA, mělo na utváření vzájemného vnímání nemenší vliv než populární kultura, jako příklad jsou uvedeny film a televize a – rovněž v podobě vzájemné kulturní výměny – jazz, blues a rocková hudba. Cestující koncepty jako jsou myšlenky demokracie a kapitalismu, ale také obrazy sebe sama a ostatních typu „americká výjimečnost“ nebo „amerikanizace“ Evropy sloužily v neposlední řadě k ujištění o sobě samých.

Tyto po dlouhou dobu rozmanité a dynamické vztahy byly podle Depkata zásadní pro utváření identity jak Evropanů tak i Američanů. Role vzájemných vztahů při utváření vlastní identity je významná i pro následující příspěvky. Mimo jiné vysvětluje někdy až emocionální podtext obrazů a poznatků o Americe, které jsou v nich popisovány a které se odrážejí i ve školních učebnicích a – méně překvapivě – v populární kultuře. Pro státně socialistické režimy v Československu a NDR, stejně jako pro konzervativní/pravicové a levicově-liberální/levicové kruhy ve Spolkové republice Německo, představovaly USA ztělesnění nejrůznějších směrů modernity, na němž mohly pracovat – ať už s pochopením, nebo s odporem. To se nevyhnutelně muselo odrazit v zobrazení USA v učebnicích – a to v různých podobách v různých zemích a v různých obdobích.

Blažena Gracová (Ostravská univerzita) se zabývá obrazy Ameriky v českých učebnicích dějepisu od 20. do 80. let 20. století. První Československá republika (1918–1938) se považovala za moderní demokracii, takže mýtus „Ameriky“ v sobě skrýval nejen obecnou představu vzorové demokratické země, ale také předobrazu pro mladý stát. Není proto divu, že kvůli své čtrnáctibodové deklaraci s „právem národů na sebeurčení“ byl obzvláště pozitivně vykreslován prezident Woodrow Wilson, a to dokonce jako „přítel českého národa“. Je ale zajímavé, že vysídlení a útlak původního obyvatelstva byly podávány kriticky. Zatímco až do komunistického převratu v roce 1948 se v učebnicích stále uznával americký podíl na druhé světové válce, po něm se obraz Ameriky radikálně změnil a osvobození Československa bylo nyní považováno za „buržoazní legendu“.

Zdeněk Beneš (Univerzita Karlova / Praha) ve svém příspěvku o obrazu USA v českých učebnicích po roce 1989 popisuje cestu od ještě rezervovaného, částečně distancovaného obrazu v 90. letech 20. století ke komplexnímu a pozitivnímu obrazu po přelomu tisíciletí.

Velké množství informací a výkladu je věnováno různým tématům výuky dějepisu, jako je „Osvícenství“, „Revoluce a idea svobody“ a „Moderní společnost“. Článek začíná osvobozením západních Čech americkou armádou v roce 1945, které symbolicky představuje zlom v české politice historické paměti. Beneš se také zabývá tím, jak je tato historická událost (a přítomnost USA na české půdě) zpracována v památnících, a ukazuje, jak úzce se prolíná obecná kultura vzpomínání a reprezentace v učebnicích – ty jsou založeny na společenských vyjednávacích procesech, které se v souvislosti s obrazy Ameriky a vědomostmi o ní prudce rozběhly po roce 1989.

Analýzu českých učebnic pro výuku zeměpisu ve 20. a 21. století nabízí Barbara Baarová (Ostravská univerzita). Vychází z četných publikací z dlouhého časového období od habsburské monarchie přes meziválečné období a období diktatur až po současnost, které byly zkoumány z hlediska reprezentace USA. V tomto procesu lze identifikovat kontinuity a diskontinuity. Například autoři učebnice z roku 1955 zmenšili území USA tím, že nezobrazili Aljašku a Havaj jako území patřící USA – a tak se Spojené státy staly co do rozlohy až čtvrtým největším státem. Zatímco tyto diskrepance v prezentaci země byly podmíněny politickými cíli, existovaly na druhé straně i jasné kontinuity. Mezi ně patří zájem autorů školních učebnic o české emigranty a jejich potomky v USA.

Martin Tomášek (Ostravská univerzita) se zabývá výukou české literatury. Začíná vyobrazením Ameriky v české literatuře 19. století a upozorňuje také na kritický pohled na zacházení bílých osadníků s původním obyvatelstvem. Mezi učebnicemi a čítankami vydanými za první republiky a v období státního socialismu jsou opět velké rozdíly. Za první republiky otevřely knihy žákům „okno do americké kultury“, čímž se rozšířila dominantní evropská perspektiva. V období po roce 1948 již toto okno nebylo žádoucí, ale nezůstalo zcela uzavřené. Americká „světová literatura“ se ovšem objevuje teprve od 60. let 20. století a do tohoto konceptu zapadají sociálně kritičtí autoři jako Ernest Hemingway nebo Walt Whitman.

Darina Volf (Univerzita Ludvíka Maxmiliána / Mnichov) přináší řadu příkladů toho, jak se navzdory propagandě proti USA a hrozbám represí již v padesátých letech dvacátého století šířily americké vlivy na lidovou a každodenní kulturu státně-socialistického Československa. Tento trend zesílil v šedesátých letech, což souviselo s politickými a kulturními reformami před a v průběhu „pražského jara“. Větší část mládeže již byla fascinována americkou hudbou, oblečením i americkou filmovou produkcí. Potlačení „pražského jara“ východními spojenci a nastupující „normalizace“ nemohly tento vývoj zvrátit: Všechny pokusy státní moci bojovat proti kulturním preferencím mládeže selhaly. Naopak to vedlo k politizaci těch, kteří se považovali za nespravedlivě kriminalizované.

Robert Maier (Braunschweig) se zabývá obrazy Ameriky v německých učebnicích dějepisu, zeměpisu a v jazykových učebnicích od padesátých do počátku osmdesátých let dvacátého století. Na základě analýzy těchto publikací a diskuse o attributech, které jsou v nich prezentovány, identifikuje změnu společnou všem třem žánrům učebnic: Příslušné obrazy Ameriky se změnilly od počátečního obdivu v padesátých letech přes sebevědomější a střízlivější pohled v letech šedesátých až po kritičtější, ale stále přátelský postoj v letech sedmdesátých. Na tomto pozadí je třeba poznamenat, že autoři učebnic se samozřejmě nemohli oprostít od obecného pohledu západoněmecké společnosti na USA a že se to v jejich líčení velmi zřetelně odráží.

Konferenční příspěvky předložené v tomto sborníku tak nejen ukazují, jak mocnou projekční plochou USA stále ještě jsou, ale také jasně dokládají, že vedle nebo spíš společně se silným vlivem mimoškolních médií poskytují školní učebnice hlubší vhled do řádu a správy vědění a jeho historicky a sociálně-politicky podmíněných změn.

## **Dějiny evropsko-amerických vztahů od raného novověku až do současnosti: Témata, diskuse, perspektivy**

*Volker Depkat*

Představit dějiny evropsko-amerických vztahů v krátkém článku, je určitým způsobem dobrodružná troufalost. Nemůže z toho vyjít více méně nic jiného než na problémy orientovaný nástin témat, dimenzí a perspektiv. Zde je však takový přehled úmyslný, aby bylo možno uvést do kontextu následující příspěvky o obrazech Ameriky a vědomostech o Americe v českých a německých učebnicích jako i v populární kultuře.

Pohlédneme-li na souvislosti, které definují, utvářejí a strukturují okolnosti a procesy dějin evropsko-amerických vztahů, mají mimořádný význam tři hlediska: za první cestující lidé, za druhé cestující zboží a za třetí cestující koncepty. Následující příspěvek je orientovaný podle těchto os. Nejprve se bude zabývat *travelling people*, tedy lidmi, kteří cestují oběma směry přes Atlantik, potom *travelling goods* a konečně *travelling concepts*. Amerikou je v této souvislosti míněná Severní Amerika, přesněji řečeno oblast dnešních USA.

### **Travelling people**

Přemýšlíme-li nad lidmi, kteří vytváří mnoho osobních, rodinných, institučních a oblastních kontaktů mezi Evropou a USA, hned nás napadnou vystěhovalci z Evropy. Tvoří největší skupinu evropských amerických přivandrovců. Pokud přemýšlíme po této linii dále, napadnou nás cestující za poznáním, a někdy i vojáci jako další skupiny osob, které v obou směrech udržovaly osobní vztahy mezi částmi světa a vytvářely sítě překlenující Atlantik.

### **Evropské stěhování do Ameriky**

Evropská migrace do USA je základním procesem evropsko-amerických vztahů od sedmnáctého století, který byl ukončen teprve první světovou válkou.<sup>2</sup> Základ tohoto vývoje leží v evropských, zejména v britských koloniích v Severní Americe, které však byly ale založené jako osidlovací kolonie. Na rozdíl od kolonií španělské a portugalské Ameriky, byly kolonie Severní Ameriky určené k tomu, aby poskytovaly evropským migrantům natrvalo

---

<sup>2</sup> K dějinám migrace v globální perspektivě viz Jochen Olmer, *Globale Migration: Geschichte und Gegenwart*, 2. Aufl., München: Beck, 2016. Přehledy k dějinám přistěhovalectví do USA: Roger Daniels, *Coming to America: A History of Immigration and Ethnicity in American Life*, 2. Aufl., New York: HarperCollins, 2002. Ders., *Guarding the Golden Door: American Immigration Policy and Immigrants since 1882*, New York: Hill and Wang, 2004. Hans-Jürgen Grabbe, *Vor der Großen Flut: Die europäische Migration in die Vereinigten Staaten von Amerika 1783–1820*, Stuttgart: Steiner, 2001. Dějiny přistěhovalectví do USA v globální perspektivě vysvětluje: Dirk Hoerder, „From Euro- and Afro-Atlantic to Pacific Migration System: A Comparative Migration Approach to North American History”, in: Thomas Bender (ed.), *Rethinking American History in a Global Age*, Berkeley: Publisher, 2002, 195–235. Bohatý na materiál a informace: Evamaria Brockhoff – Margot Hamm – Michael Henker (ed.), *Good Bye Bayern, Grüß Gott America: Auswanderung aus Bayern nach Amerika seit 1683*, Augsburg: Haus der Bayerischen Geschichte, 2004.

novou vlast. Pouze takto šlo dosáhnout ekonomických cílů evropského kolonizačního úsilí v Severní Americe, jehož základem byl import pracovních sil pro dlouhodobé zemědělské vykořisťování velmi bohatých přírodních zdrojů. U nich se jednalo na jedné straně o samotné evropské osadníky, na druhé straně však o násilně vysídlené, zotročené Afričany.<sup>3</sup>

V zásadě bylo evropské vystěhovalectví do USA spojnici evropsko-amerických vztahů, která vyplňovala dobu od počátku sedmnáctého století do první světové války. Tento vývoj se uskutečňoval ve vlnách a nezahrnoval stejnou měrou všechny oblasti Evropy. I když nikdo neví, kolik Evropanů se přistěhovalo před začátkem oficiální přistěhovalcké statistiky v roce 1820 na území dnešních USA, přesto víme, že se v sedmnáctém a osmnáctém století do třinácti kolonií na severoamerické pobřeží Atlantiku postupně přistěhovali migranti z Britských ostrovů, ze Skandinávie a z německy hovořící oblasti podél Rýna. Po roce 1830 začala hromadná migrace Evropanů směrem na západ USA, která ve čtyřicátých a padesátých letech devatenáctého století zažívala první vrchol, jenž během amerických občanských válek znatelně zpomalil, poté se však opět velmi rychle rozběhl a mezi lety 1890 a 1914 dosáhl bezprecedentní dimenze.

Podle Jochen Olmera vycestovalo počátkem devatenáctého století v průměru 50.000 Evropanů na západní polokouli. Mezi lety 1846 a 1850 to bylo ročně 250.000 transatlantických cestujících, a mezi lety 1851 a 1855 stoupl tento počet na 340.000. Hlavní podíl z nich, kolem 80 procent, odcházelo do USA.<sup>4</sup> Tento vývoj byl překonaný evropsko-americkou migrací od osmdesátých let devatenáctého století. V druhé polovině tohoto století vycestovalo v průměru téměř 800.000 lidí ročně do Severní a Jižní Ameriky, po roce 1900 to bylo v průměru více než 1,3 miliónů Evropanů – velká část z nich mířila do USA.<sup>5</sup> Tamní přistěhovalcká statistika registruje osm miliónů Evropanů za roky 1901 a 1910.<sup>6</sup>

Od osmdesátých let devatenáctého století dosáhlo evropské přistěhovalectví do USA nejen nevídané dimenze, také se zásadně změnilo etnicko-kulturní složení. Evropští přistěhovalci od sedmnáctého století byli téměř výhradně ze severních, západních a středoevropských zemí (Velká Británie, Německo, Norsko, Švédsko), od devadesátých let se na cestu do USA v prvé řadě vydávali lidé z Východní a Jižní Evropy. Italové, Řekové, Poláci, Rusové a různé

---

<sup>3</sup> Hermann Wellenreuther, *Niedergang und Aufstieg: Geschichte Nordamerikas vom Beginn der Besiedlung bis zum Ausgang des 17. Jahrhunderts*, Münster: LIT, 2000. Ders., *Ausbildung und Neubildung: Die Geschichte Nordamerikas vom Ausgang des 17. Jahrhunderts bis zum Ausbruch der Amerikanischen Revolution*, Münster: LIT, 2001. Bernard Bailyn, *The Peopling of British North America: An Introduction*, New York: Random House, 1985. J.H. Elliott, *Empires of the Atlantic World: Britain and Spain in America, 1492–1830*, New Haven: Yale UP, 2006. K dějinám otrokářského obchodu a otroctví v USA: Peter Kolchin, *American Slavery, 1619–1877*, New York: Hill and Wang, 1993.

<sup>4</sup> Oltmer, *Globale Migration*, 47.

<sup>5</sup> Ebd., 48.

<sup>6</sup> Daniels, *Coming to America*, 189.

národnosti z Rakouska-Uherska, mezi nimi mnoho ortodoxních Židů. Do roku 1880 vykazuje přistěhovalecká statistika USA například jen 150.000 migrantů z Ruska a Rakouska-Uherska; mezi lety 1900 a 1910 registrovaly úřady v USA ale 2,1 miliónů lidí z Habsburské monarchie a 1,6 miliónů z carské říše.<sup>7</sup>

Ptáme-li se na důvod, proč migranti opouštěli své rodné země, pak byla tím hlavním souhra *pull a push faktorů* ovlivňujících evropsko-americké migrační události od koloniálních počátků do první světové války. Pod pull faktorem se rozumí aktuální konstelace vlivů, které migranty táhly do USA, zatímco push faktory byly ty, které je z jejich rodných zemí vyháněly. V této souvislosti byly nejdůležitějšími důvody – výhled na materiální blahobyt a sliby svobodného sebeurčení a politické participace, které přitahovaly migranty z Evropy do USA. V jednotlivých případech k tomu přibývaly různorodé jiné motivy, kterými mohlo být hoře z lásky, rodinné konflikty nebo i čistá touha po dobrodružství.<sup>8</sup>

Také důvody k tomu, proč migranti odcházeli do USA a ne jinam, byly různé. Nejdůležitější však byly sliby materiálního zlepšení, a s nimi spojený růst, jakož i vyhlídka na život ve svobodě a rozsáhlé sebeurčení. Pozoruhodný je v této souvislosti mimořádný význam náboženských motivů. Naděje na náboženskou svobodu a na misijní rozšiřování křesťanství byla pro evropské vystěhovalce do koloniální britské Severní Ameriky velmi důležitá. Avšak přetrvávají náboženské motivy o Americké revoluci jako směřodátný faktor, protože náboženská diskriminace a pronásledování v Evropě v devatenáctém a dvacátém století pokračovaly a byly namířeny zejména proti evropským Židům. V devatenáctém století navíc silně stouply křesťanské misionářské a evangelizační snahy evropských náboženských skupin v kontextu s náboženským obrozeneckým hnutím a takzvané druhé církevní doby.<sup>9</sup>

Společně s revolucionářským založením USA, jako jednou z myšlenek přirozené individuální svobody a sebeurčení, která byla zakotvena v liberálně-parlamentární demokracii v kontextu doby Atlantických revolucí na sklonku osmnáctého století přitahoval slib politické svobody a demokratické účasti mnoho vystěhovalců. Ztroskotání evropských revolucí z 1848/49 vyhnalo kolem 4.000 evropských demokratů a jiných radikálů do USA, mezi nimi tak prominentní vrstevníky jako byl Carl Schurz, Lajos Kossuth, Thomas Francis Meagher, nebo Włodzimierz Krzyżanowski.<sup>10</sup> Ve dvacátém století to byly především autoritativní režimy a totalitní diktatury, které vyvolaly politicky motivované migrační hnutí do USA. Avšak byla to

---

<sup>7</sup> Oltmer, *Globale Migration*, 48.

<sup>8</sup> Volker Depkat, „The Challenges of Biography and Migration History“, in: Günter Bischof (ed.), *Austrian Immigrant Biographies to the United States in the Twentieth Century*, Innsbruck: Studien Verlag, 2017, 299–309.

<sup>9</sup> K tomu je hodně materiálu u Brockhoff – Hamm – Henker, *Good Bye Bayern*, 151–168.

<sup>10</sup> Viz k tomu zejména: Mischa Honeck, *We Are the Revolutionists: German-speaking Immigrants and American Abolitionists after 1848*. Athens: U of Georgia P, 2011.

právě touha po politické svobodě a dalekosáhlém sebeurčování od roku 1776 zcela nezávisle na jednotlivých historických událostech a momentech, co bylo průběžným motivem k vystěhování pro mnoho Evropanů.

Ohledně pull faktorů je kromě toho třeba brát v úvahu, že se osobní-oblastní sítě vztahů přes Atlantik s každým přistěhovalcem z evropské země zahušťovaly, takže mnoho evropských vystěhovalců šlo jednoduše tam, kde už někoho znali.<sup>11</sup>

Největší část evropských vystěhovalců do Ameriky pochází ze spodních a spodních středních vrstev. Žili jednoduše v hospodářsky nepříznivých poměrech a ve své evropské vlasti už toho neměli moc co ztratit. Mnoho jich pocházelo z rolnických poměrů, byli to malí zemědělci nebo nesamostatní agrární sluhové, takzvané podrolnické vrstvy. Ale mezi evropskými vystěhovalci, byli silně zastoupeni také řemeslníci, v devatenáctém století zejména z takových oborů, kterých se dotklo rozrůstající používání strojů v nově vznikajících továrnách. Mezi ně patřili například tkalci a soukeníci.

Velmi zjednodušeně lze říci, že se evropští migranti stěhovali až do cirká roku 1870, aby se v západních oblastech usadili jako rolníci na vlastních polnostech. Pocházeli ve velké míře ze zemědělských povolání a pracovali také v USA v oborech, které jim byly známé. V poslední třetině devatenáctého století se proměnilo evropské vystěhovalectví do Ameriky stále více na průmyslové stěhování za prací, přivádělo lidi z rolnických a podrolnických životních prostředí Jižní, Jihovýchodní a Východní Evropy do průmyslově-urbanistických center městských aglomerací USA na Severovýchodě a oblasti kolem Velkých jezer. Z evropských rolníků se stali pracovníci v průmyslu, s výsledkem, že americkou pracovní kulturu „klasické průmyslové éry“ rozhodujícím způsobem ovlivnily jižní, jihovýchodní a východoevropské vlivy.

V dějinách evropských vystěhovalců do Ameriky znamená první světová válka fundamentální mezník. Přinesla, jak Dirk Hoerder působivě ukázal, konec evropsko-atlantického migračního systému, který měl od svého počátku v pozdním patnáctém století mimořádný význam pro evropsko-americké dějiny vztahů.<sup>12</sup> Sice se Evropané vysídlovali také po první světové válce do USA, ale celkem nedosáhlo evropské vystěhovalectví do Ameriky již nikdy takové dimenze a významu, kterou mělo do roku 1914. Zato stouply, jak uvádí Hoerder, dva nové migrační systémy, ze kterých se přistěhovalci do USA od té doby zcela převážně objevují, na jedné straně asijsko-pacifická a na druhé straně hemisférická, tedy vnitřní americká

---

<sup>11</sup> Dirk Hoerder zdůrazňoval význam mikro a mezo úrovně pro vystěhovalecké události. Na těchto úrovních jsou osídlená m.j. příbuzenská a kamarádská spojení mezi regiony původu a vystěhovaleckou oblastí. Hoerder, „From Euro- and Afro-Atlantic to Pacific Migration System“, 197–198. Stejně tak myslí Oltmer, že by se neměl podceňovat „význam informačního zprostředkovávání s pomocí příbuzensky-kamarádských sítí [...]“. Oltmer, *Globale Migration*, 22.

<sup>12</sup> Hoerder, „From Euro- and Afro-Atlantic to Pacific Migration System“.

migrace z Jižní a Střední Ameriky do Severní Ameriky.

### Cestující

Kromě vystěhovalců přepluli cestující Atlantik jinak než to bylo u vystěhovalectví, na které lze v devatenáctém století nahlížet většinou jako na jednosměrný provoz z Evropy do USA.

Cestující v devatenáctém a dvacátém století se pohybovali oběma směry. Evropané, kteří cestovali do USA, přicházeli jako cestující za účelem výzkumu a objevování, jakož i inspekce. Američané USA cestovali v devatenáctém a dvacátém století do Evropy jako studující, umělci a spisovatelé stejně jako i turisté.

Myslíme-li nejprve na evropské výzkumné cesty do Severní Ameriky, tak byl jistě jedním z nejznámějších Alexander von Humboldt, avšak nebyl jediným Evropanem, který se zajímal o floru a faunu Severní Ameriky, jakož i o etnologii severoamerických indiánů. Per Kalm, Henry Ellis, James Cook, Johann David Schöpfung, Herzog Paul Wilhelm von Württemberg nebo také princ Maximilian zu Wied – ti všichni vytvořili dlouhou, v polovině 18. století začínající řadu vědeckých objevitelských cest, kdy částečně podnikali výzkumné expedice na vnitrozemí Severní Ameriky.<sup>13</sup>

Kromě vědeckých a objevitelských cest přicházelo do USA od konce osmnáctého století mnoho evropských cestujících za poznáním. Navštěvovali USA nejen jako jinou zemi v turistickém smyslu, nýbrž se přikláněli k tomu pochopit život v USA jako manifestaci určitých principů, jako výsledek abstraktních hodnotných nápadů a jako viditelný důsledek aplikace neviditelných konceptů. Tak pohlíželi na USA jako na demokracii nebo kapitalismus nebo obecně „modernu”.<sup>14</sup> Příkladem toho je francouzský šlechtic Alexis de Tocqueville, který jel počátkem třicátých let devatenáctého století do Ameriky na pozvání Andrewa Jacksona a sepsal dodnes hodně čtenou analýzu americké demokracie. Odvozoval vše, co tam viděl a zažil od svobodně individuální základní hodnoty USA.<sup>15</sup>

USA byly pro Evropany osmnáctého a devatenáctého století fascinací, jako revolučně odůvodněný stát, ve kterém všechna moc vycházela od národa a spočívala v sepsané ústavě,

---

<sup>13</sup> Velmi dobrý bio-knihopisný seznam nejdůležitějších evropských výzkumných cest do Severní Ameriky: Reimer Eck – Kurt Jochen Ohlhoff – Dirk Voss (ed.), *Nordamerika aus der Sicht europäischer Reisender: Bücher, Ansichten und Texte aus vier Jahrhunderten*, Hannover: Amerika-Haus, 1991, 63–79.

<sup>14</sup> Velmi dobrý bio-knihopisný seznam nejdůležitějších evropských cestopisců od roku 1800 naleznete u Eck, Ohlhoff und Voss, *Nordamerika*, 81–103. Peter Brenner, *Reisen in die Neue Welt: Die Erfahrung Nordamerikas in deutschen Reise- und Auswandererberichten des 19. Jahrhunderts*, Tübingen: Niemeyer, 1991. Alexander Schmidt, *Reisen in die Moderne: Der Amerika-Diskurs des deutschen Bürgertums vor dem Ersten Weltkrieg im europäischen Vergleich*, Berlin: Akademie Verlag, 1997. Alexander Schmidt-Gernig (ed.), *Amerika erfahren, Europa entdecken: Zum Vergleich der Gesellschaften in europäischen Reiseberichten des 20. Jahrhunderts*, Berlin: edition q, 1999.

<sup>15</sup> K Tocquevilleho pobytu v USA je ještě stále nepřekonaná kniha od George Wilson Piersona, poprvé vydaná 1938, *Tocqueville in America*, Baltimore: Johns Hopkins UP, 1996.

jako stát, ve kterém egalitářská společnost svobodných bílých jedinců realizovala nezávisle na základě stejných základních práv své představy o dobrém životě. Tenkrát žili nakonec ve zcela jiných politicko-sociálních poměrech. Fascinace ještě více zesílila, když se USA, coby republikový plošný stát, v devatenáctém století razantně rozrostl a konsolidoval směrem dovnitř. Tento rozmach USA byl radikálním zlomem v teorii a dějinách republikánských řádů v Evropě, kde demokratická komunita zdánlivě mohla obstát pouze v plošně malých městských státech nebo ve Švýcarsku. Jakmile expandovaly republiky plošně, kolabovaly a s nimi i svoboda – což byl z pohledu Evropanů nezvratný historický zákon.

V USA se zdálo, že tento zákon neplatí. Nebyla tam demokracie a expanze, svoboda a stabilita zcela zřejmě v žádném rozporu - a také se zdálo, že sociální koheze neeroduje, ačkoliv byl jedinec osvobozen.<sup>16</sup> Neboť dalším strachem mnoha evropských obyvatel v devatenáctém a dvacátém století bylo, že se svobodný jedinec ve svých základních právech zbaví všech sociálních vazeb a zvyklostí a vyvine se z něj jako volně poletující radikál asociální bytost, která bude následovat pouze své vlohy a bude je vojensky prosazovat na náklady obecného blaha. V USA se nyní zdálo, že sociální soudržnost *navzdory* individuální svobodě existuje a také individuální zbožnost zde neutrpěla, jak zdůrazňoval zejména Tocqueville. V první polovině devatenáctého století tak měli Evropané mnoho důvodů, pročcestovat do USA, jedním z nich byla zvědavost, jakfuguje zdejší demokracie.

Ke konci devatenáctého století, když USA v bouřlivém a enormně nebezpečném procesu z hospodářsky zaostalé země vyrostly na nejsilnější průmyslový stát světa, jelo mnoho evropských cestujících přes Atlantik jako inspektoři kapitalismu. Chtěli prozkoumat instituce, formy, procesy a praktiky průmyslového kapitalismu hospodaření v USA a jejích kulturních zásad. V této souvislosti to byl Němec, Max Goldberg, který, poté co si v letech 1901/02 prohlédl americké průmyslové základy, formoval v roce 1903 ve zveřejněné zprávě o svém pobytu v Americe hezkou řeč o USA jako o „Zemi neomezených možností“.<sup>17</sup>

Je jedno, zda je zajímavá demokracie nebo kapitalismus, vždy si evropští cestující před rokem 1945 prohlíželi spolu s USA také svoji část své vlastní budoucnosti. Někteří si toho byli zcela vědomi, jiní to tušili, ať tak nebo tak hrály USA v devatenáctém a dvacátém století jako

---

<sup>16</sup> K diskusi USA jako politicky-sociálnímu řádovému modelu v Německu: Birgit Bublies-Godau – Anne Meyer-Eisenhut (ed.), *Deutschland und USA im Vor- und Nachmärz: Politik – Literatur – Wissenschaft*, Bielefeld: Aisthesis Verlag, 2018. Horst Dippel, *Germany and the American Revolution: A Sociohistorical Investigation of Late Eighteenth-Century Political Thinking*, Chapel Hill: U of North Carolina P, 1977. Volker Depkat, *Amerikabilder in politischen Diskursen: Deutsche Zeitschriften, 1789–1830*, Stuttgart: Klett-Cotta, 1998. Charlotte A. Lerg, *Amerika als Argument: Die Deutsche Amerika-Forschung im Vormärz und ihre politische Deutung in der Revolution von 1848/49*, Bielefeld: transcript Verlag, 2014. Durand Echeverria, *Mirage in the West: A History of the French Image of American Society to 1815*, Princeton: Princeton UP, 1957.

<sup>17</sup> Ludwig Max Goldberger, *Das Land der unbegrenzten Möglichkeiten: Beobachtungen zum Wirtschaftsleben der Vereinigten Staaten von Amerika*, Berlin: F. Fontane & Co, 1903.

země budoucnosti důležitou roli v dynamice názorů evropských cestujících na Ameriku. Dosud zmíněná fascinace evropských vrstevníků s USA jako na něco zcela jiného, nejprve slábla do té míry, že se USA a zejména Západní Evropa po roce 1945 začaly vzájemně velmi podobat.

Pokud se nyní podíváme jiným směrem přes Atlantik a ptáme-li se, kteří Američané USA v devatenáctém a dvacátém století cestovali do Evropy, bylo by zde třeba uvést tisíce osob, které chtěly především v devatenáctém století, kdy se vzdělávací systém v USA nacházel ještě v plenkách, v Evropě studovat. V této souvislosti byla obzvlášť oblíbeným studijním místem Anglie, mnoho Američanů ale také přišlo před první světovou válkou do Německa. Tam se těšila velké oblibě především města Heidelberg, Göttingen, Mnichov a Berlín. To, co se naučili o německém systému a záležitostech souvisejících s univerzitou, si pak odvezli v několikanásobném množství do USA a použili to tam. Vliv německých akademických institucí a praktik na vývoj amerických institucí jako celku a organizací v oblasti vyššího školství byl zejména v devatenáctém století velmi veliký.<sup>18</sup>

Kromě studujících přijížděl do Evropy velký počet amerických cestujících za poznáním, protože několikátýdenní cesta do Evropy byla od poslední třetiny devatenáctého století pevnou součástí vzdělávacích osnov pro zámožné a vzdělané vrstvy společnosti. Rychle se rozvíjející industrializace, která nastala po americké občanské válce, vyprodukovala v tak zvaném *Gilded Age* velké množství majetku. Současně vytvářela v této době poklesu rozšiřování amerických vysokých škol a univerzit rostoucí vrstvu vysoce vzdělaných lidí, kteří pro uspokojení svého trvalého hladu po vzdělání a také jako kompenzaci získaného kulturního pocitu méněcennosti, cestovali do Starého světa.

Posledním tématem jsou zprávy *Innocents Abroad* a *A Tramp Abroad* od Marka Twaina, kde si satiricky dobíral přes nekritické, částečně bezměrné evropské nadšení svých vzdělaných a rádoby vzdělaných krajanů.<sup>19</sup> Jejich romantická, zvěšší části i odůvodněná, fascinace Evropou spočívala, podle Twainovy analýzy v tom, že má Evropa jako doslovně Starý svět vše to, co mladým v USA chybí: Dějiny, tradici, hloubku a iracionalitu. Navíc cesty za vzděláním a poznáním do Evropy byly částečně motivované přáním, navštívit světadíl, ze kterého pocházeli jejich vlastní předci. Cesta do Starého světa byla tedy něco jako *reconnect* s romanticky imaginárním *homeland*.

---

<sup>18</sup> Anja Werner, *The Transatlantic World of Higher Education: Americans at German Universities, 1776–1914*, New York: Berghahn Books, 2013. Carl Diehl, *Americans and German Scholarship 1770–1870*, New Haven: Yale UP, 1978. Thomas Neville Bonner, *American Doctors and German Universities: A Chapter in International Intellectual Relations 1870–1914*, Lincoln: University of Nebraska P 1963. Charlotte A. Lerg, *Universitätsdiplomatie: Wissenschaft und Prestige in den transatlantischen Beziehungen, 1890–1920*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2019.

<sup>19</sup> Mark Twain, *The Innocents Abroad, or The New Pilgrims' Progress*, Hartford: American Publishing Company, 1869. Ders., *A Tramp Abroad*, Hartford: American Publishing Company, 1880.

Kromě studijních a vzdělávacích cest přicházelo do Evropy zejména v osmnáctém a devatenáctém století mnoho amerických umělců za vzděláním.<sup>20</sup> Benjamin West, který se narodil 1738 ve Springfieldu, Pennsylvanii, žil do svých 22 let v britské kolonii, kde se také vyučil malířem, odešel kolem roku 1760 do Evropy a usadil se v Londýně, kde získal coby malíř klasicistických historických obrazů mezinárodní uznání a stal se mecenášem dalších amerických talentů. Protože v USA chyběly jak vzdělávací instituce, tak i trhy s uměním, odcházelo v devatenáctém století mnoho amerických malířů a sochařů do Anglie, Francie, Německa a zejména Říma, aby se tam učili od starých a nových mistrů a nechali se vzdělávat na evropských uměleckých akademiích. V Německu přijaly umělecké akademie v Düsseldorfu a Mnichově mnoho amerických umělců. Také pro tuto transatlantickou uměleckou scénu znamená první světová válka dalekosáhlý mezník. Na jedné straně přetrhala stávající, přes mnoho let vázané a komplexní instituční a osobní sítě; na druhé straně znamená první světová válka také bod, na kterém se perspektivy určitým způsobem posunuly proti sobě: Evropští umělci se ohlíželi po roce 1918 více na USA, aby dostáli nejnovějším trendům na poli výtvarného umění, hudby, tance, fotografie a filmu.

## Vojáci

Vojáci cestovali v průběhu vztahů evropsko-amerických dějin oběma směry přes Atlantik a zdržovali se často dlouho v druhé části světa. Imperialistické války a nadvlády na severoamerickém kontinentu mezi Anglií a Francií, které táhly po více než století, byly sice urovnány z větší části koloniálními osídlenci a indiánskými spojenci evropských velmocí, přesto vysílala Anglie a Francie také regulérní vojska z Evropy do Severní Ameriky, zejména během sedmileté války, která probíhala v Severní Americe jako *French and Indian War* od roku 1754 do 1763.

V rámci americké války za nezávislost vysílala Anglie znovu velké kontingenty regulérních vojsk z Evropy do boje, ale zakoupila k nim ještě kolem 30.000 německých žoldněrů u panovníků Hesenska-Kasselska, Hesenska-Darmstadtu a Ansbach-Bayreuth. Asi polovina německých žoldněrů se vrátila na konci americké války za nezávislost zpět do Německa. Kolem čtvrtiny jich padlo v bojích nebo podlehlo četným nákazám, další čtvrtina zůstala v Severní Americe. Nebyli to však Britové a Němci, kteří bojovali v americké válce za nezávislost: Bojovaly tam také francouzské oddíly na straně Američanů, protože s nimi Francie uzavřela Alianční smlouvu z roku 1778.<sup>21</sup>

<sup>20</sup> Stephan Kojas (ed.), *America: Die Neue Welt in Bildern des 19. Jahrhunderts*, München: Prestel, 1999.

<sup>21</sup> Rodney Atwood, *The Hessians: Mercenaries from Hessen-Kassel in the American Revolution*, Cambridge: Cambridge UP, 1980. Christoph Mauch, „Images of America – Political Myths – Historiography: ‚Hessians‘ in

V dalším postupu evropsko-amerických dějin vztahů bojovalo britské vojsko podruhé proti Američanům ve válce v roce 1812, takzvané druhé válce za nezávislost. Také irští nacionalisté využili válku, která byla vedena v Severní Americe, pro realizaci nezávislého Irska.<sup>22</sup> V Americké občanské válce bojovaly tisíce Evropanů na straně Unie,<sup>23</sup> a během druhé světové války se dostali zejména němečtí, ale také jiní evropští vojáci do amerického zajetí, a strávili tak válku částečně v zajateckých táborech v USA.<sup>24</sup>

Zeptáte-li se opačně na účast amerických vojáků v Evropě, začíná první světovou válkou. Se svým válečným prohlášením Německé říši 6. dubna 1917 zasáhly USA poprvé ve svých dějinách do válečného konfliktu v Evropě. Vstup USA do války rozhodl válku pro Entente a učinil USA velmocí, která se ovšem ještě určitou dobu bránila převzít a rozhodně hrát tuto roli.<sup>25</sup> Po roce 1918 rychle stáhly USA svá vojska z Evropy, masivně zbrojily a vydaly se izolacionistickým směrem. Pod dojmem vojenských agresí totalitních mocností Německa a Japonska se upsaly USA za úřadu prezidenta Franklin D. Roosevelta opět liberálnímu internacionalismu, jak bylo formulováno v první světové válce Woodrow Wilsonem, a pochopeno jako „arzenál demokracie“ v globálním boji proti totalitním mocnostem.

Tato politika vedla 11. prosince 1941 ke vstupu USA do druhé světové války. Válka dvou front, která byla vybojovaná pod strategií „Europe First“, přivedla do Evropy víc amerických vojáků na delší dobu než první světová válka, která byla pro USA viděna jako celek spíše omezené intervence.<sup>26</sup> Druhá světová válka znamenala začátek trvalé přítomnosti vojáků USA v Západní Evropě, zejména v Západním Německu. Tato přítomnost vojsk se za podmínek studené války prohloubila a ačkoliv se od roku 1991 masivně zmenšila, trvá dodnes.<sup>27</sup> Během

---

the War of Independence”, in: *Amerikastudien* 48 (2003), 411–423. K Ansbach-Bayreuth hodně materiálu u Brockhoff – Hamm – Henker, *Good Bye Bayern*, 179–183.

<sup>22</sup> Donald R. Hickey, *The War of 1812: A Forgotten Conflict*, Urbana: University of Illinois P, 1989. Alan Taylor, *The Civil War of 1812: American Citizens, British Subjects, Irish Rebels, and Indian Allies*, New York: Knopf, 2011.

<sup>23</sup> Walter D. Kamphoefner und Wolfgang Helbich (Ed.), *Germans in the Civil War: The Letters They Wrote Home*. Translated by Susan Carter Vogel, Chapel Hill: U of North Carolina P, 2009. Liv Birte Buchmann, *Commemorating Abraham Lincoln the Transnational Way: Lincoln Monuments in Great Britain*, Heidelberg: Winter, 2020.

<sup>24</sup> Antonio Thompson, *Men in German Uniform: POWs in America during World War II*, Knoxville: U of Tennessee P, 2010. Lewis H. Carlson, *We Were Each Other's Prisoners: An Oral History of World War II American and German Prisoners of War*, New York: Basic Books, 1997.

<sup>25</sup> Meiron Harries – Susie Harries, *The Last Days of Innocence: America at War, 1917–1918*, New York: Random House, 1997. David M. Kennedy, *Over Here: The First World War and American Society*, Oxford: Oxford UP, 1980. Senzační analýzu americké zahraniční politiky v kontextu globálních dějin 1920. let přeložil Adam Tooze, *The Deluge: The Great War and the Remaking of Global Order*, London: Penguin, 2015.

<sup>26</sup> K izolacionismu USA v 1930. letech: Manfred Jonas, *Isolationism in America*, Ithaca, NY: Cornell UP, 1966. Zásadní k zahraniční politice Franklin Delano Roosevelta: Robert Dallek, *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945*, New York: Oxford UP, 1979.

<sup>27</sup> Detlef Junker (Ed.), *Die USA und Deutschland im Zeitalter des Kalten Krieges*, 2 Bde., Stuttgart: DVA, 2001. O globálních dějinách Studené války: Simon J. Ball, *The Cold War: An International History, 1947–1991*, London: Arnold, 1996. Odd A. Westad, *Cold War: A World History*, New York: Basic Books, 2019.

studené války byly v Evropě umístěny stovky tisíců vojáků USA vždy na dobu několika let. Zejména v Německu docházelo k mnoha přímým, často konfliktním setkáním mezi Němci a Američany, jelikož v rámci komplexních procesů spolupráce se na různorodých setkáních stávaly třecí plochou rozdíly mezi americkou a německou kulturou. V průběhu těchto vzájemných vztahů se propletly mnohé životní příběhy Američanů s Němci i Západoevropany. Mnoho amerických vojáků se podílelo na udržování živých evropsko-amerických vztahů. Po roce 1990 čili po konci studené války došlo z mnoha různých důvodů k určitému odcizení zejména západní Evropy a USA a ke snížení počtu osobních vztahů.<sup>28</sup>

Právě pro německé ženy mohla mít přítomnost vojáků USA dalekosáhlé následky.<sup>29</sup> Ne málo z nich vstoupilo do manželství s americkými GI, odstěhovalo se do USA a žilo nadále v nadnárodním sociálním prostoru, který navzájem spojoval Německo a USA. Mnoho německých žen – zejména ve venkovských oblastech – nacházelo v kasárnách armády USA nebo důstojnických rodinách práci jako hospodyně, kuchařky nebo sekretářky, a tím si vydělávalo mnoho vlastních peněz, často poprvé v jejich životě. S vojáky USA vlastně přišel kus velkého dalekého světa do mnohých německých a západoevropských měst, ale ještě víc do vesnických oblastí, které byly před rokem 1945 velmi vzdálené.

### **Travelling Goods**

Pojem *Travelling Goods* se primárně spojuje s pojmem obchodního zboží, ale sekundárně také s hospodářskými vztahy. Termínem *Travelling Goods* je také myšleno kulturní zboží, které v rámci vícesměrných procesů výměny cestovalo přes Atlantik, bylo vkládáno do nových kulturních kontextů, a tím se také měnilo. Nejprve ale mělo zůstat v popředí obchodní zboží.

Do roku 1815 bylo hospodářství v Severní Americe strukturováno zemědělsky.<sup>30</sup> Hospodářský řád koloniální britské Severní Ameriky a mladých USA se zakládal na výrobě zemědělských surovin k prodeji na místních, oblastních a zámořských trzích. Existovaly takové živnosti, které stály v bezprostřední blízkosti výroby, prvního zpracování a přepravy surovin. Nástrojaři, pily, mlýny, loděnice a hodně dalších. Nadměrnou potřebu hotových výrobků pokryly severoamerické kolonie a USA dovozy, které z největší části pocházely z Anglie. Tato hospodářská struktura byla podstatným výsledkem skutečnosti, že britské kolonie v Severní

<sup>28</sup> Thomas W. Maulucci, *GIs in Germany: The Social, Economic, Cultural, and Political History of the American Military Presence*, New York: Cambridge UP, 2015.

<sup>29</sup> Tamara Heger, „Die biografische Relevanz des deutsch-amerikanischen Kontakts in Grafenwöhr“, in: *ForAP: Forschungsergebnisse von Absolventen und Promovierenden der Fakultät für Sprach-, Literatur-, und Kulturwissenschaften der Universität Regensburg*, 1 (2018), 83–97.

<sup>30</sup> K hospodářským dějinám USA od koloniálních počátků do současnosti zde jen: Stanley L. Engerman – Robert E. Gallman (Ed.), *The Cambridge Economic History of the United States*, 3 Bde., Cambridge: Cambridge UP, 2008.

Americe byla založená jako osídlovací kolonie, která měla být s pomocí velkého počtu dovážených pracovních sil (evropští osídlenci a zotročení Afričané) dodavatelem surovin pro mateřskou zemi a současně odbytištěm pro hotové výrobky odtud.<sup>31</sup>

Se svým prohlášením o nezávislosti ze dne 4. července 1776 odpadlo třináct bývalých kolonií podél severoamerického pobřeží Atlantiku z imperiálního hospodářského svazu Britského impéria a na svých tradičních odbytových trzích vykazovaly ztrátu.<sup>32</sup> Z toho plynoucí nucená změna pozice však nevedla k systematické diverzifikaci dominantního agrárního ekonomického uspořádání v USA prostřednictvím nucené expanze průmyslového sektoru. Naopak Thomas Paine ve svém pamfletu, který sepsal 1776 jako plamennou výzvu k prohlášení o nezávislosti *Common Sense* představil vizi postkoloniální agrární republiky, která vyrábí trvale agrární suroviny na export do Evropy a z ní importuje potřebné hotové výrobky.<sup>33</sup>

Thomas Jefferson zmínil ve svých *Notes on the State of Virginia* dokonce, že agrární hospodářský řád je jedinou možností, protože pouze zemědělství by mohlo vytvářet svobodně smýšlející, početné *yeoman farmers*. Ti by byli zapotřebí, aby bylo možno republiku, která byla založená na představě individuální svobody, udržet natrvalo.<sup>34</sup> Proto by měly USA udělat vše pro to, aby udržely agrární hospodářský řád – pokud by byl dostatek půdy. Evropě Jefferson přidelil roli továrny pro USA. Avšak fakt, že potřebnou půdu již vlastnili (a žili na ni) severoameričtí indiáni, stojí na jiném listu.

Po roce 1815 se rozvíjela také v USA industrializace.<sup>35</sup> V roce 1813 uvedlo do provozu konsorcium obchodníků z Bostonu první zcela mechanickou textilní továrnu ve Waltham, Massachusetts. O dva roky později byla v Lowell, Massachusetts otevřená ještě větší textilní továrna. Až do občanské války se industrializace rozvíjela hlavně ve státech Nové Anglie a Středního Atlantiku (New York a Pensylvánie), ve kterých měl textilní průmysl převahu. Nedílnou součástí vznikajícího průmyslového komplexu byli od začátku plantážníci bavlny na

<sup>31</sup> K dějinám hospodaření kolonií porov. kromě Engermann – Gallman (Ed.), *The Cambridge Economic History of the United States*, 1. Bd. viz také: Wellenreuther, *Niedergang und Aufstieg* und ders., *Ausbildung und Neubildung*.

<sup>32</sup> K hospodářsky-dějinným hlediskům Americké revoluce kromě Engermann – Gallman (Ed.), *The Cambridge Economic History of the United States*, 2. Bd. viz také: Hermann Wellenreuther, *Von der Konföderation zur Amerikanischen Nation: Der Amerikanischen Revolution zweiter Teil, 1783–1796*, Münster: LIT, 2016, 263–302.

<sup>33</sup> Thomas Paine, *Common Sense, Rights of Man, and Other Essential Writings*: With an Introduction by Sidney Hook and a New Foreword by Jack Fruchtman Jr., New York: Signet Classics, 2003, 40–51. Zu Paines Vorstellungen von der Rolle der USA in den internationalen Beziehungen: David M. Fitzsimons, „Tom Paine's New World Order: Idealistic Internationalism in the Ideology of Early American Foreign Relations“, in: *Diplomatic History* 19, 4 (Fall 1995), 569–582.

<sup>34</sup> Thomas Jefferson, „Notes on the State of Virginia, Query XIX: Manufactures“, 1781, <https://teachingamericanhistory.org/library/document/notes-on-the-state-of-virginia-query-xix-manufactures/>, naposledy kontrolováno 3. července 2020. K politické ekonomii časně republiky, která byla uznána v *Agrarianism*: Drew R. McCoy, *The Elusive Republic: Political Economy in Jeffersonian America*, Chapel Hill: U of North Carolina P, 1980.

<sup>35</sup> Volker Depkat, *Geschichte der USA*, Stuttgart: Kohlhammer, 2016, 153–184. Engerman – Gallman (Ed.), *The Cambridge Economic History of the United States*, 2 Bd.

jihu, kteří byli díky vynálezu *Cotton Gin* Eliho Whitneyho schopni, za klimatických podmínek amerického jihu vypěstovat ve velkém stylu skvostnou bavlnu krátkého vlákna.<sup>36</sup>

Bavlna, která byla vyráběná prací otroků v plantážním systému, udržovala při životě textilní továrny v Anglii a Nové Anglii. Tak vznikl po roce 1815 boom bavlníkových plantáží, který vedl ke vzniku průmyslového komplexu globálních rozměrů, jež určoval evropsko-americké hospodářské vztahy v první polovině 19. století.<sup>37</sup> USA a Anglie byly hospodářsky nejvíce propojenými státy. Až do Americké občanské války zůstala Anglie nejdůležitějším obchodním partnerem USA a také pro Anglii měly hospodářské vztahy s USA centrální význam – neposlední řadě kvůli obchodu s bavlnou, která zásobovala také anglické textilní továrny.

Po konci Americké občanské války v roce 1865 vstoupily USA do dynamického, bouřlivého a rušivého hospodářského procesu růstu z průmyslově zaostalé země na nejsilnější průmyslové hospodářství světa. Vyráběla v předvečer první světové války víc než obě druhé největší průmyslové země (Anglie a Německo) společně.<sup>38</sup> USA se vyvinula kolem roku 1900 do rostoucího globálně působícího hospodářského obra, jehož existence masivně posunula závaží světového hospodářského systému. Firmy USA a jejich výrobky začaly do Evropy expandovat již před první světovou válkou. V době kolem roku 1900 začala nová dosud neznámá přítomnost firem a výrobků USA v Evropě, kterou Mary Nolan pojmenovala „The Transatlantic Century“.<sup>39</sup>

První světovou válkou, která označila počátek konce eurocentrického světa, byly zcela nově uspořádány světové hospodářské vztahy. Mezi lety 1914 a 1918 si Evropa v podstatě sama zničila hospodářské základy své vlády nad světem. USA se stala zemí dlužníků a věřitelů Starého světa a New York Wall Street vystřídala City of London coby centrum světového hospodářského systému. Zatímco leželo evropské hospodářství 1918 v troskách, vyšlo hospodářství USA z první světové války zcela nepoškozené a pracovalo plnou parou.<sup>40</sup> Vedlo to k tomu, že se hospodářský rozdíl mezi USA a Evropou v průběhu dvacátých let dvacátého století tak hodně prohloubil, že německý ekonom Julius Hirsch v roce 1928 diagnostikoval s

<sup>36</sup> Sven Beckert, *Empire of Cotton: A Global History*, New York: Knopf, 2014. Ders. – Seth Rockman (Ed.), *Slavery's Capitalism: A New History of American Economic Development*, Philadelphia: U of Pennsylvania P, 2018.

<sup>37</sup> Stručně k bavlno-průmyslovému komplexu: Norbert Finzsch – James O. Horton – Lois E. Horton, *Von Benin nach Baltimore: Die Geschichte der African Americans*, Hamburg: Hamburger Edition, 1999, 143–190.

<sup>38</sup> Tato průmyslová fáze byla umožněná a popoháněná průmyslově kapitalistickým uspořádáním USA, která vedla ke vzniku gigantických hospodářských podniků. K tomu Martin J. Sklar, *The Corporate Reconstruction of American Capitalism, 1890–1916: The Market, the Law, and Politics*, Cambridge: Cambridge UP, 1987. Alfred D. Chandler, *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business*, Cambridge: The Belknap P of Harvard UP, 1977. Olivier Zunz, *Making America Corporate, 1870–1920*, Chicago: U of Chicago P, 1990.

<sup>39</sup> Mary Nolan, *The Transatlantic Century: Europe and America, 1890–2010*, Cambridge: Cambridge UP, 2012, 10–51. Paul Kennedy, *Aufstieg und Fall der Großen Mächte: Ökonomischer Wandel und Militärischer Konflikt von 1500 bis 2000*, Frankfurt/Main: Fischer, 1989, 229–300.

<sup>40</sup> Nolan, *Transatlantic Century*, 52–75. Toose, *The Deluge*.

ohledem na hospodářský vzestup USA a úpadek Evropy dokonce jako „Americký hospodářský zázrak“.<sup>41</sup> Pro západoněmecké dějiny po roce 1945 byl centrální pojem „Hospodářského zázraku“ tedy nejprve ovlivňován v souvislosti s USA.

Dvacátá léta dvacátého století přinesla USA hospodářskou expanzi, která vedla k razantnímu ekonomickému proniknutí amerických firem do Evropy. Nyní vzniklo to, čemu Victoria de Grazie říkala americké tržní impérium.<sup>42</sup> To překročilo Atlantik a vedlo k nebývalému nárůstu přítomnosti amerických výrobků na evropském trhu, které se prezentovaly bezvadnou kvalitou, neodolatelnou atraktivitou a vzrušující moderností.<sup>43</sup> Ve dvacátých letech zakládalo mnoho firem jako Ford, Coca Cola nebo Singer šicí stroje pobočky v Evropě, stavělo továrny, investovalo ve velké míře a prodávalo své výrobky přímo v Evropě. S firmami přišly do Evropy také praktiky managementu USA, jako je americký marketing a reklamní kultura.

Vpád amerického zboží, idejí a kultury do evropských životů byl tak masivní, že lidé dvacátých let dvacátého století, zejména Němci, vedli vzrušující debatu jak o skutečné tak o údajné amerikanizaci Evropy.<sup>44</sup> V této debatě na sebe příkře a nesmiřitelně narazili přátelé a odpůrci USA a svobodného demokratického, tržně hospodářského-zkomercializovaného a technologického životního stylu, který USA reprezentovaly. Přitom nešlo nikdy pouze o USA, nýbrž vždy také o to, zda je také v Evropě žádaná politická, sociální, hospodářská a kulturní moderna, ke kterým se USA hlásily. Zde má stačit zjištění, že základem diskuse o amerikanizaci tvořila novodobá a v této podobě dosud neexistující materiální přítomnost USA ve formě spotřebního zboží v Evropě. Tim se tak spotřební zboží stalo ve dvacátých letech dvacátého století hybatelem procesu prolínání Evropy a Ameriky, o němž se v Evropě často hovořilo jako o amerikanizaci a který z Ameriky učinil světónázorový koncept, jenž doslova rozdělil evropské myšlení.

Po roce 1945 zesílilo opět ekonomické provázání Evropy a USA, ale globalizace, která nabírala obrátky, tento proces usazovala do zcela nového rámce.<sup>45</sup> Podnikatelé a firmy se stále více stávali zejména od šedesátých let dvacátého století globálními hráči, k svět objímajícím,

---

<sup>41</sup> Julius Hirsch, *Das Amerikanische Wirtschaftswunder*, Berlin: S. Fischer, 1928.

<sup>42</sup> Victoria De Grazia, *Irresistible Empire: America's Advance Through Twentieth-Century Europe*, Cambridge: Belknap P of Harvard UP, 2005.

<sup>43</sup> Nolan, *Transatlantic Century*, 76–103. Akira Iriye, *The New Cambridge History of American Foreign Relations: The Globalizing of America, 1913-1945*, Cambridge: Cambridge UP, 2013, e-book, Kap. 7.

<sup>44</sup> Hans Ulrich Gumbrecht, *1926: Ein Jahr am Rand der Zeit*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 2013. Alf Lüdtke – Inge Marssolek – Adelheid von Saldern (Ed.), *Amerikanisierung: Traum und Albtraum im Deutschland des 20. Jahrhunderts*, Stuttgart: F. Steiner, 1996. Egbert Klautke, *Unbegrenzte Möglichkeiten: „Amerikanisierung“ in Deutschland und Frankreich*, Wiesbaden: Steiner, 2003.

<sup>45</sup> Gerold Ambrosius, *Globalisierung: Geschichte der internationalen Wirtschaftsbeziehungen*, Wiesbaden: Springer Gabler 2018. Jürgen Osterhammel – Niels P. Petersson, *Geschichte der Globalisierung: Dimensionen, Prozesse, Epochen*, 5. Nákł., München: Beck, 2012. Olaf Bach, *Die Erfindung der Globalisierung: Entstehung und Wandel eines zeitgeschichtlichen Grundbegriffs*, Frankfurt/Main 2013

trans národně rozmístěným organizacím, které se zřetelně méně dali přiřadit k jednotlivému státu. Usilovali o osvození se ze závislosti politiky jednotlivých států, aby mohli flexibilně reagovat ve smyslu maximalizace kapitálového výnosu na měnící se politické rámcové podmínky. Zejména německé firmy jako je Volkswagen, Siemens nebo pojišťovna Allianz stouply mezi globálně jednající hospodářské podniky, které své peníze nezískávaly primárně na vnitrozemských, nýbrž na mezinárodních trzích.

To pro dějiny evropsko-amerických vztahů znamená, že po roce 1945 došlo k nové přítomnosti zejména německých firem a výrobků v USA. Pokud ve dvacátých letech dvacátého století expandovalo mnoho amerických firem do Evropy, tak nyní zakládaly také evropské firmy pobočky a výrobní závody v USA. Za zmínku stojí v této souvislosti firma BMW Manufacturing Company ve Spartanburgu, South Carolina, která v roce 1994 zahájila provoz a v současné době zaměstnává 11.000 lidí v obrovském výrobním komplexu, ve kterém se vyrábí auta pro americký trh. Mnoho „německých“ aut, která v USA viděl bývalý prezident USA Donald J. Trump a která u něj vždy vyvolávala výbuchy vzteku, byla ve skutečnosti vyráběná v USA (a v Mexiku).

Kdo mluví o *travelling goods* jako o fenoménu a faktoru evropsko-amerických vztahů od sedmnáctého století, nemůže se koncentrovat pouze na samotné spotřební zboží. Je třeba sem zahrnout i kulturní zboží, což je dalším polem, které zde bude představen pouze v základních rysech. Na tomto místě je třeba upozornit na mnoho písní, básní, příběhů a obrazů, které evropští přistěhovalci s sebou do USA přinesli a tam je vložili do kultury USA. Takzvaná, „vysoká kultura“ v USA byla demonstrována v opeře a na koncertech, v literatuře a uměleckém malířství, byla hluboko do doby dvacátého století silně ovlivňovaná evropskými vlivy, žánry, modely a estetickými standardy – a je částečně ovlivňovaná ještě dnes. V předních muzeích USA jako v *Chicago Art Institute* nebo v *Metropolitan Museum of Art* v New Yorku lze občas vidět ucelenější kolekce evropských malířů než v samotné Evropě.

Vzhledem k této multisměrové komplexnosti kulturních výměnných procesů se zde soustředíme na pronikání popové kultury USA do Evropy od dvacátých let dvacátého století.<sup>46</sup> To souviselo se samotnou expanzí USA do Evropy již od roku 1900, avšak po roce 1945 došlo k velkému nárůstu přítomnosti zkomercializované popové kultury ve Starém světě. Ve dvacátých letech začalo evropské vítězné tažení Hollywoodu, do Evropy se dral džez a bluesová hudba. Po roce 1945 to byly jiné hudební styly: rock'n'roll, disco, country music, hip hop a rap.<sup>47</sup> Kromě filmů z Hollywoodu, se mohli evropští diváci dívat na televizní série USA,

<sup>46</sup> Nolan, *Transatlantic Century*, 90–94, 102–103. Iriye, *The New Cambridge History*, Kap. 7. Gumbrecht, 1926.

<sup>47</sup> Rob Kroes und Robert W. Rydell, *Buffalo Bill in Bologna: The Americanization of the World, 1869–1922*, Chicago: U of Chicago P, 2005. Dies. – D.F.J. Bosscher (Ed.), *Cultural Transmissions and Receptions: American*

počínaje *Gunsmoke*, *The Streets of San Francisco* a *Starsky and Hutch* až po *Roots*, *Dallas* a *Denver* v osmdesátých letech. Tak přítomné byly USA ve filmu a televizi, že mnoho Evropanů mínilo, že ani nemusí jezdit do USA, protože je již znají z filmů nebo televize.

Přítomnost popové kultury USA v Evropě vedla k rozmanitým a vysoce komplexním kulturním výměnným procesům, které se v každé evropské zemi řídily vždy vlastní dynamikou, v jejímž průběhu však všude vznikaly nové kulturní produkty. V souvislosti s těmito procesy se přebíraly pouze jednotlivé prvky, které byly vkládány do nových kulturních kontextů, spojovaly se se stávajícími tradičními liniemi do něčeho nového a začaly fungovat jiným způsobem. Samozřejmě, že mnoho evropských rock'n'rollových hudebníků pouze imitovalo Elvise Presleyho, Billa Haleyho nebo Chucka Berryho. A právě díky tomu, že si tento hudební styl umělci osvojili, dále ho pak měnili a rozvíjeli tak dlouho, až se vrátil ve změněné formě do svého místa zrodu.

Jako příklad tohoto vývoje uveďme Rolling Stones, kteří z počátku chtěli být nejlepší chicagská bluesová kapela v Londýně, ale stali se mezitím ztělesněním rock'n'rollu – ačkoliv jsou všichni členové kapely Angličané, a někteří byli královnou pasováni na šlechtice.<sup>48</sup> Lze také odkázat na Boba Dylana: Ten si pomyslel, když v roce 1963/64 poslouchal během jízdy autem písně Beatles v rozhlase, že právě slyšel směr, kterým se má v budoucnosti ubírat také americká hudba.<sup>49</sup> Celkově lze říci, že v průběhu rozmanitých transatlantických procesů prolínání, vznikla původně evropsko-americká, nyní globální popkultura, která se v průběhu složitých a produktivních procesů adaptace, přivlastňování a výměny stále více deamerikanizovala a časem ztratila provázanost i s jednotlivými zeměmi.

## Travelling Concepts

S pojmem *Travelling Concepts* jsou zde míněné hodnotné nápady, pořádkové modely a světy fantazií, které v průběhu evropsko-amerických vztahových dějin cestovaly přes Atlantik sem a tam.<sup>50</sup> Zde se spokojíme se zjištěním, že nápady, představy a koncepty o Evropě a Americe od počátku evropsko-amerických vztahů mají vynikající význam pro procesy tvorby identifikace ve vždy jiném světadílu. Stejně jako byly imaginace Evropy pro konstrukci amerického sebepojetí centrální, náleží naopak obrazům Ameriky v evropských procesech sebepojetí stejně

---

*Mass Culture in Europe*, Amsterdam: VU UP, 1993. Kaspar Maase, *Bravo Amerika: Erkundungen zur Jugendkultur der Bundesrepublik in den fünfziger Jahren*, Hamburg: Junius, 1992.

<sup>48</sup> Keith Richards – James Fox, *Life*, New York: Little, Brown and Co, 2010.

<sup>49</sup> Clinton Heylin, Bob Dylan: *Behind the Shades: The Twentieth Anniversary Edition*, London: Faber and Faber, 2011, 148.

<sup>50</sup> Pojem „Travelling Concepts“ má svůj původ v debatě o analytickém konceptu kulturně vědomostních výzkumů, který „cestoval“ mezi disciplínami a národním akademickým kontextem, tak se zde nepoužívá. Mieke Bal, *Travelling Concepts in the Humanities: A Rough Guide*, Toronto: Toronto UP, 2002. Birgit Neumann – Ansgar Nünning (Ed.), *Travelling Concepts for the Study of Culture*, Berlin: de Gruyter, 2012.

velký význam. Oba světadíly byly jeden pro druhého ve zvláštní míře relevantní pro identitu, to ale ne vždy stejným způsobem, nýbrž v rozličně se měnících konstelacích.<sup>51</sup> V některých fázích stálo v popředí vymezování od druhého jako *Significant Other*, v jiných byly vzájemnosti v kontextu zdůrazněné jakkoli definovaného atlantického společenství založeného na uznávání stejného systému hodnot. Na vysvětlení postačí několik jasných příkladů.

Eminentně důležitá představa *American Exceptionalism* pro dějiny identity USA se zakládá na radikálním vymezení od Evropy.<sup>52</sup> Jako svět představ zakládající identitu, proklamuje pozici, že jsou USA zásadně jiné než jiné země, zejména evropské, že mají zásadně jiné dějiny než Evropa, proto se musí také jinak chápat než Evropa – totiž v podstatě ze sebe. Výjimečnost USA spočívala v tomto světě představ právě v tom, že nebyla evropská.

V Německu se naopak představy identity v průběhu dějin zakládaly vždy na tom, že Německo není částí Západu a už vůbec ne Ameriky.<sup>53</sup> Zejména v letech od založení Německé říše do konce *Třetí říše* se dávaly do protikladu přehnaně oslavována německá *kultura* a západní *civilizací*. Následkem této představy chtěli být Němci *Volksgemeinschaft* (národní pospolitostí) a nikoli *společností* svobodných a rovných jednotlivců. Chtěli proto vzdělávání v krásném umění, vysoké literatuře a vážné hudbě a žádný džez, Caspara Davida Friedricha a ne Walta Disney, estetiku a žádnou politiku.<sup>54</sup> Tento postoj byl v Německu zejména mezi 1914 a 1945 silně vyvinutý, se všemi známými katastrofickými následky. Ale také po roce 1945 byly koncepty jako *Okcident* a později také *Evropa* pro mnoho vrstevníků atraktivní především proto, že nabízela možnost se politicky, sociálně a kulturně distancovat od USA.<sup>55</sup>

Stále znovu existovaly fáze, ve kterých byly konstruovány identity ne o distancování se od jiných, nýbrž o postulované pospolitosti mezi Amerikou a Evropou. Již v osmnáctém století obdivovali evropští osvícenci USA jako „Zemi užitého osvětlení“, tedy jako zemi, ve které byly

<sup>51</sup> K tomu exemplárně na německých obrazech Ameriky kolem roku 1800: Depkat, *Amerikabilder*, 405–423. Jack P. Greene, *The Intellectual Construction of America: Exceptionalism and Identity from 1492 to 1800*, Chapel Hill: U of North Carolina P, 1993. Z evropského pohledu: Hartmut Kaelble, *Europäer über Europa: Die Entstehung des europäischen Selbstverständnisses im 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt/Main: Campus, 2001.

<sup>52</sup> Volker Depkat, *American Exceptionalism*, Lanham: Rowman & Littlefield, 2021. Byron E. Shafer (Ed.), *Is America Different? A New Look at American Exceptionalism*, Oxford: Clarendon P, 1991. Seymour Martin Lipset, *American Exceptionalism: A Double-Edged Sword*, New York: Norton, 1996. Deborah L. Madsen, *American Exceptionalism*, Jackson: UP of Mississippi, 1998. Godfrey Hodgson, *The Myth of American Exceptionalism*, New Haven: Yale UP, 2009. Elisabeth Glaser – Hermann Wellenreuther (Ed.), *Bridging the Atlantic: The Question of American Exceptionalism in Perspective*, Washington, D.C.: German Historical Institute; New York: Cambridge UP, 2002.

<sup>53</sup> K tomu zejména: Heinrich August Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, 2 Bde., München: Beck, 2000.

<sup>54</sup> Tak autobiografická analýza od Arnolda Brechta, *Aus nächster Nähe: Lebenserinnerungen 1884–1927*, Stuttgart: DVA, 1966. Porovnání obšírně Volker Depkat, *Lebenswenden und Zeitenwenden: Deutsche Politiker und die Erfahrungen des 20. Jahrhunderts*, München: Oldenbourg, 2007.

<sup>55</sup> Axel Schildt, *Zwischen Abendland und Amerika: Studien zur westdeutschen Ideenlandschaft der 50er Jahre*, München: Oldenbourg, 1999. Vanessa Conze, *Das Europa der Deutschen: Ideen von Europa in Deutschland zwischen Reichstradition und Westorientierung (1920–1970)*, München: Oldenbourg, 2005. Achim Trunk, *Europa, ein Ausweg: Politische Eliten und europäische Identität in den 1950er Jahren*, München: Oldenbourg, 2007.

evropskými mysliteli vymyšlené abstraktní ideály a principy převedeny do společenské reality.<sup>56</sup> V první polovině devatenáctého století byly USA důležitým, i když ne zcela bezproblémovým pořádkovým modelem pro liberální politické a společenské návrhy.<sup>57</sup> Ve dvacátých letech dvacátého století si osvojila část Evropanů americkou modernu – především co se týká popkulturních, urbanních, technologických a konzumně kapitalistických fenoménů. Jiní evropané je odmítali jako nechtěný způsob života v Evropě – a tato stanoviska probíhala napříč všemi politickými a ideologickými tábory.<sup>58</sup>

Během studené války propagovali Američané a západní Evropané po dobu čtyřiceti let, že jsou částí svobodně-demokratického a tržně hospodářského společenství založeného na uznávání stejného systému hodnot, kteří se osvědčili ve společném boji za svobodu proti totalitní hrozbě z východu.<sup>59</sup> Jak křehké možná už vždy toto společenství založené na uznávání stejného systému hodnot bylo, jak hodně bylo podrobena tlaku vnějšího ohrožení a jak velmi překrývalo také mezi 1945 a 1991 přetrvávající protiklady a konflikty společnými zájmy, bylo zřetelné teprve od konce studené války. V této souvislosti se musí začátkem dvacátého prvního století velmi diskutované odcizení mezi Evropou a USA, které zajisté není ve všech zemích Evropy stejně silné, interpretovat jen jako poslední stupeň *Atlantic Drift* – neboť tento drift nastal docela rychle po pádu berlínské zdi a úpadku Sovětského svazu.<sup>60</sup>

## Seznam literatury

Ambrosius, Gerold. *Globalisierung: Geschichte der internationalen Wirtschaftsbeziehungen*, Wiesbaden: Springer Gabler, 2018.

Atwood, Rodney. *The Hessians: Mercenaries from Hessen-Kassel in the American Revolution*, Cambridge: Cambridge UP, 1980.

---

<sup>56</sup> Ralf Dahrendorf, *Die angewandte Aufklärung: Gesellschaft und Soziologie in Amerika*, Frankfurt/Main: Fischer, 1963. Volker Depkat, „Angewandte Aufklärung? Die Weltwirkung der Aufklärung im Kolonialen Britisch Nordamerika und den USA“, in: *Geschichte und Gesellschaft Sonderheft 23* (2010), 205–241. Henry F. May, *The Enlightenment in America*, New York: Oxford UP, 1976. Henry Steele Commager, *The Empire of Reason: How Europe Imagined and America Realized the Enlightenment*, Garden City: Doubleday, 1977.

<sup>57</sup> Příkl. v poznámce 16 citovaná literatura.

<sup>58</sup> Příkl. v poznámce 44 citovaná literatura.

<sup>59</sup> K tomu zejména ještě nezveřejněná habilitační práce od Jaspera Trautsche „Remapping Europe and Imagining the Atlantic Community: A Conceptual History of the West“, MS Regensburg 2018. Některé poznatky již byly zveřejněné ve článkové podobě: Jasper Trautsch, „Der Westen: Theoretisch-methodische Überlegungen zu einer Begriffsgeschichte“, in: *Archiv für Begriffsgeschichte*, 60 (2019), 409–440. Ders., „Was ist ‚der Westen‘? Zur Semantik eines politischen Grundbegriffs der Moderne“, in: *Forum interdisziplinäre Begriffsgeschichte* 6, 1 (2017), 58–66, [chrome-extension://efaidnbmninnibpcajpegclefindmkaj/https://www.zfl-berlin.org/tl\\_files/zfl/downloads/publikationen/forum\\_begriffsgeschichte/ZfL\\_FIB\\_6\\_2017\\_1\\_Trautsch.pdf](https://efaidnbmninnibpcajpegclefindmkaj/https://www.zfl-berlin.org/tl_files/zfl/downloads/publikationen/forum_begriffsgeschichte/ZfL_FIB_6_2017_1_Trautsch.pdf), naposledy kontrolováno 2. července 2020.

<sup>60</sup> Kristian L. Nielsen, „Continued Drift, but without the Acrimony: U.S.-European Relations under Barack Obama“ in: *Journal of Transatlantic Studies* 11, 1 (2013), 83–108. James McKay, „How Transatlantic is the Trump Administration?“ in: *Journal of Transatlantic Studies* 17, 4 (2019), 532–553.

- Bach, Olaf. *Die Erfindung der Globalisierung: Entstehung und Wandel eines zeitgeschichtlichen Grundbegriffs*, Frankfurt/Main, 2013.
- Bailyn, Bernard. *The Peopling of British North America: An Introduction*, New York: Random House, 1985.
- Bal, Mieke. *Travelling Concepts in the Humanities: A Rough Guide*, Toronto: Toronto UP, 2002.
- Ball, Simon J. *The Cold War: An International History, 1947-1991*, London: Arnold, 1996.
- Beckert, Sven – Seth Rockman (Hg.). *Slavery's Capitalism: A New History of American Economic Development*, Philadelphia: U of Pennsylvania P, 2018.
- Beckert, Sven. *Empire of Cotton: A Global History*, New York: Knopf, 2014.
- Bonner, Thomas Neville. *American Doctors and German Universities: A Chapter in International Intellectual Relations 1870-1914*, Lincoln: University of Nebraska P, 1963.
- Brecht, Arnold. *Aus nächster Nähe: Lebenserinnerungen 1884-1927*, Stuttgart: DVA, 1966.
- Brenner, Peter. *Reisen in die Neue Welt: Die Erfahrung Nordamerikas in deutschen Reise- und Auswandererberichten des 19. Jahrhunderts*, Tübingen: Niemeyer, 1991.
- Brockhoff, Evamaria – Margot Hamm – Michael Henker (Hg.). *Good Bye Bayern, Grüß Gott America: Auswanderung aus Bayern nach Amerika seit 1683*, Augsburg: Haus der Bayerischen Geschichte, 2004.
- Bublies-Godau, Birgit – Anne Meyer-Eisenhut (Hg.). *Deutschland und USA im Vor- und Nachmärz: Politik – Literatur – Wissenschaft*, Bielefeld: Aisthesis Verlag, 2018.
- Buchmann, Liv Birte. *Commemorating Abraham Lincoln the Transnational Way: Lincoln Monuments in Great Britain*, Heidelberg: Winter, 2020.
- Carlson, Lewis H. *We Were Each Other's Prisoners: An Oral History of World War II American and German Prisoners of War*, New York: Basic Books, 1997.
- Chandler, Alfred D. *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business*, Cambridge: The Belknap P of Harvard UP, 1977.
- Commager, Henry Steele. *The Empire of Reason: How Europe Imagined and America Realized the Enlightenment*, Garden City: Doubleday, 1977.
- Conze, Vanessa. *Das Europa der Deutschen: Ideen von Europa in Deutschland zwischen Reichstradition und Westorientierung (1920-1970)*, München: Oldenbourg, 2005.
- Dahrendorf, Ralf. *Die angewandte Aufklärung: Gesellschaft und Soziologie in Amerika*, Frankfurt/Main: Fischer, 1963.
- Dallek, Robert. *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932-1945*, New York: Oxford UP, 1979.
- Daniels, Roger. *Coming to America: A History of Immigration and Ethnicity in American Life*, 2. Aufl., New York: HarperCollins, 2002.

- Ders. *Guarding the Golden Door: American Immigration Policy and Immigrants since 1882*, New York: Hill and Wang, 2004.
- De Grazia, Victoria. *Irresistible Empire: America's Advance Through Twentieth-Century Europe*, Cambridge: Belknap P of Harvard UP, 2005.
- Depkat, Volker. *Amerikabilder in politischen Diskursen: Deutsche Zeitschriften, 1789–1830*, Stuttgart: Klett-Cotta, 1998.
- Ders. *Lebenswenden und Zeitenwenden: Deutsche Politiker und die Erfahrungen des 20. Jahrhunderts*, München: Oldenbourg, 2007.
- Ders. „Angewandte Aufklärung? Die Weltwirkung der Aufklärung im Kolonialen Britisch Nordamerika und den USA“, in: *Geschichte und Gesellschaft Sonderheft 23* (2010), 205–241.
- Ders. *Geschichte der USA*, Stuttgart: Kohlhammer, 2016.
- Ders. „The Challenges of Biography and Migration History“, in: *Austrian Immigrant Biographies to the United States in the Twentieth Century*, Günter Bischof (Hg.), Innsbruck: Studien Verlag, 2017, 299–309.
- Ders. *American Exceptionalism*, Lanham: Rowman & Littlefield, 2021.
- Diehl, Carl. *Americans and German Scholarship 1770–1870*, New Haven: Yale UP, 1978.
- Dippel, Horst. *Germany and the American Revolution: A Sociohistorical Investigation of Late Eighteenth-Century Political Thinking*, Chapel Hill: U of North Carolina P, 1977.
- Echeverria, Durand. *Mirage in the West: A History of the French Image of American Society to 1815*, Princeton: Princeton UP, 1957.
- Eck, Reimer, Kurt Jochen Ohlhoff und Dirk Voss (Hg.). *Nordamerika aus der Sicht europäischer Reisender: Bücher, Ansichten und Texte aus vier Jahrhunderten*, Hannover: Amerika-Haus, 1991, 63–79.
- Elliott, J.H. *Empires of the Atlantic World: Britain and Spain in America, 1492–1830*, New Haven: Yale UP, 2006.
- Engerman, Stanley L. – Robert E. Gallman (Hg.), *The Cambridge Economic History of the United States*, 3 Bde, Cambridge: Cambridge UP, 2008.
- Finzsch, Norbert – James O. Horton – Lois E. Horton, *Von Benin nach Baltimore: Die Geschichte der African Americans*, Hamburg: Hamburger Edition, 1999.
- Fitzsimons, David M. „Tom Paine's New World Order: Idealistic Internationalism in the Ideology of Early American Foreign Relations“, in: *Diplomatic History* 19, 4 (Fall 1995), 569–582.
- Glaser, Elisabeth – Hermann Wellenreuther (Hg.). *Bridging the Atlantic: The Question of American Exceptionalism in Perspective*, Washington, D.C.: German Historical Institute; New York: Cambridge UP, 2002.
- Goldberger, Ludwig Max. *Das Land der unbegrenzten Möglichkeiten: Beobachtungen zum Wirtschaftsleben der Vereinigten Staaten von Amerika*, Berlin: F. Fontane & Co, 1903.

- Grabbe, Hans-Jürgen. *Vor der Großen Flut: Die europäische Migration in die Vereinigten Staaten von Amerika 1783–1820*, Stuttgart: Steiner, 2001.
- Greene, Jack P. *The Intellectual Construction of America: Exceptionalism and Identity from 1492 to 1800*, Chapel Hill: U of North Carolina P, 1993.
- Gumbrecht, Hans Ulrich. *1926: Ein Jahr am Rand der Zeit*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 2013.
- Harries, Meiron – Susie Harries, *The Last Days of Innocence: America at War, 1917–1918*, New York: Random House, 1997.
- Heger, Tamara. „Die biografische Relevanz des deutsch-amerikanischen Kontakts in Grafenwöhr“, in: *ForAP: Forschungsergebnisse von Absolventen und Promovierenden der Fakultät für Sprach-, Literatur-, und Kulturwissenschaften der Universität Regensburg*, 1 (2018), 83–97.
- Heylin, Clinton. *Bob Dylan: Behind the Shades: The Twentieth Anniversary Edition*, London: Faber and Faber, 2011.
- Hickey, Donald R. *The War of 1812: A Forgotten Conflict*, Urbana: University of Illinois P, 1989.
- Hirsch, Julius. *Das Amerikanische Wirtschaftswunder*, Berlin: S. Fischer, 1928.
- Hodgson, Godfrey. *The Myth of American Exceptionalism*, New Haven: Yale UP, 2009.
- Hoerder, Dirk. „From Euro- and Afro-Atlantic to Pacific Migration System: A Comparative Migration Approach to North American History“, in: *Rethinking American History in a Global Age*, Thomas Bender (Hg.), Berkeley: Publisher, 2002, 195–235.
- Honeck, Mischa. *We Are the Revolutionists: German-speaking Immigrants and American Abolitionists after 1848*. Athens: U of Georgia P, 2011.
- Iriye, Akira. *The New Cambridge History of American Foreign Relations: The Globalizing of America, 1913–1945*, Cambridge: Cambridge UP, 2013.
- Jefferson, Thomas. „Notes on the State of Virginia, Query XIX: Manufactures“, 1781, <https://teachingamericanhistory.org/library/document/notes-on-the-state-of-virginia-query-xix-manufactures/>, zuletzt geprüft 3. Juli 2020.
- Jonas, Manfred. *Isolationism in America*, Ithaca, NY: Cornell UP, 1966.
- Junker, Detlef (Hg.), *Die USA und Deutschland im Zeitalter des Kalten Krieges*, 2 Bde, Stuttgart: DVA, 2001.
- Kaelble, Hartmut. *Europäer über Europa: Die Entstehung des europäischen Selbstverständnisses im 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt/Main: Campus, 2001.
- Kamphoefner, Walter D. – Wolfgang Helbich (Hg.), *Germans in the Civil War: The Letters They Wrote Home*. Translated by Susan Carter Vogel, Chapel Hill: U of North Carolina P, 2009.
- Kennedy, David M. *Over Here: The First World War and American Society*, Oxford: Oxford UP, 1980.

- Kennedy, Paul. *Aufstieg und Fall der Großen Mächte: Ökonomischer Wandel und Militärischer Konflikt von 1500 bis 2000*, Frankfurt/Main: Fischer, 1989.
- Klautke, Egbert. *Unbegrenzte Möglichkeiten: „Amerikanisierung“ in Deutschland und Frankreich*, Wiesbaden: Steiner, 2003.
- Koja, Stephan (Hg.). *America: Die Neue Welt in Bildern des 19. Jahrhunderts*, München: Prestel, 1999.
- Kolchin, Peter. *American Slavery, 1619-1877*, New York: Hill and Wang, 1993.
- Kroes, Rob – Robert W. Rydell, *Buffalo Bill in Bologna: The Americanization of the World, 1869-1922*, Chicago: U of Chicago P, 2005.
- Kroes, Rob – Robert W. Rydell – D.F.J. Bosscher (Hg.), *Cultural Transmissions and Receptions: American Mass Culture in Europe*, Amsterdam: VU UP, 1993.
- Lerg, Charlotte A. *Universitätsdiplomatie: Wissenschaft und Prestige in den transatlantischen Beziehungen, 1890–1920*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2019.
- Dies. *Amerika als Argument: Die Deutsche Amerika-Forschung im Vormärz und ihre politische Deutung in der Revolution von 1848/49*, Bielefeld: transcript Verlag, 2014.
- Lipset, Seymour Martin. *American Exceptionalism: A Double-Edged Sword*, New York: Norton, 1996.
- Lüdtke, Alf – Inge Marssolek – Adelheid von Saldern (Hg.), *Amerikanisierung: Traum und Albtraum im Deutschland des 20. Jahrhundert*, Stuttgart: F. Steiner, 1996.
- Maase, Kaspar. *Bravo Amerika: Erkundungen zur Jugendkultur der Bundesrepublik in den fünfziger Jahren*, Hamburg: Junius, 1992.
- Madsen, Deborah L. *American Exceptionalism*, Jackson: UP of Mississippi, 1998.
- Mauch, Christoph. „Images of America – Political Myths – Historiography: ‚Hessians‘ in the War of Independence“, in: *Amerikastudien* 48 (2003), 411–423.
- Maulucci, Thomas W. *GIs in Germany: The Social, Economic, Cultural, and Political History of the American Military Presence*, New York: Cambridge UP, 2015.
- May, Henry F. *The Enlightenment in America*, New York: Oxford UP, 1976.
- McCoy, Drew R. *The Elusive Republic: Political Economy in Jeffersonian America*, Chapel Hill: U of North Carolina P, 1980.
- McKay, James. „How Transatlantic is the Trump Administration?“, in: *Journal of Transatlantic Studies* 17, 4 (2019), 532–553.
- Neumann, Birgit – Ansgar Nünning (Hg.), *Travelling Concepts for the Study of Culture*, Berlin: de Gruyter, 2012.
- Nielsen, Kristian L. „Continued Drift, but without the Acrimony: U.S.-European Relations under Barack Obama“, in: *Journal of Transatlantic Studies* 11, 1 (2013), 83–108.
- Nolan, Mary. *The Transatlantic Century: Europe and America, 1890–2010*, Cambridge: Cambridge UP, 2012.

Oltmer, Jochen. *Globale Migration: Geschichte und Gegenwart*, 2. Aufl., München: Beck, 2016.

Osterhammel, Jürgen und Niels P. Petersson, *Geschichte der Globalisierung: Dimensionen, Prozesse, Epochen*, 5. Aufl., München: Beck, 2012.

Paine, Thomas. *Common Sense, Rights of Man, and Other Essential Writings: With an Introduction by Sidney Hook and a New Foreword by Jack Fruchtman Jr.*, New York: Signet Classics, 2003.

Pierson, George Wilson. *Tocqueville in America*, Baltimore: Johns Hopkins UP, 1996.

Richards, Keith – James Fox, *Life*, New York: Little, Brown and Co, 2010.

Schildt, Axel. *Zwischen Abendland und Amerika: Studien zur westdeutschen Ideenlandschaft der 50er Jahre*, München: Oldenbourg, 1999.

Schmidt-Gernig, Alexander (Hg.). *Amerika erfahren, Europa entdecken: Zum Vergleich der Gesellschaften in europäischen Reiseberichten des 20. Jahrhunderts*, Berlin: edition q, 1999.

Schmidt, Alexander. *Reisen in die Moderne: Der Amerika-Diskurs des deutschen Bürgertums vor dem Ersten Weltkrieg im europäischen Vergleich*, Berlin: Akademie Verlag, 1997.

Shafer, Byron E. (Hg.), *Is America Different? A New Look at American Exceptionalism*, Oxford: Clarendon P, 1991.

Sklar, Martin J. *The Corporate Reconstruction of American Capitalism, 1890-1916: The Market, the Law, and Politics*, Cambridge: Cambridge UP, 1987.

Taylor, Alan. *The Civil War of 1812: American Citizens, British Subjects, Irish Rebels, and Indian Allies*, New York: Knopf, 2011.

Thompson, Antonio. *Men in German Uniform: POWs in America during World War II*, Knoxville: U of Tennessee P, 2010.

Tooze, Adam. *The Deluge: The Great War and the Remaking of Global Order*, London: Penguin 2015.

Trautsch, Jasper. „Der Westen: Theoretisch-methodische Überlegungen zu einer Begriffsgeschichte“, in: *Archiv für Begriffsgeschichte*, 60 (2019), 409–440.

Ders. „Remapping Europe and Imagining the Atlantic Community: A Conceptual History of the West“, MS Habil. Schrift, Regensburg 2018.

Ders. „Was ist ‚der Westen‘? Zur Semantik eines politischen Grundbegriffs der Moderne“, in: *Forum interdisziplinäre Begriffsgeschichte* 6, 1 (2017), 58-66, [http://www.zfl-berlin.org/tl\\_files/zfl/downloads/publikationen/forum\\_begriffsgeschichte/ZfL\\_FIB\\_6\\_2017\\_1\\_Trautsch.pdf](http://www.zfl-berlin.org/tl_files/zfl/downloads/publikationen/forum_begriffsgeschichte/ZfL_FIB_6_2017_1_Trautsch.pdf), zuletzt geprüft 2. Juli 2020.

Trunk, Achim. *Europa, ein Ausweg: Politische Eliten und europäische Identität in den 1950er Jahren*, München: Oldenbourg, 2007.

Twain, Mark. *A Tramp Abroad*, Hartford: American Publishing Company, 1880.

Ders. *The Innocents Abroad, or The New Pilgrims' Progress*, Hartford: American Publishing Company, 1869.

Wellenreuther, Hermann. *Niedergang und Aufstieg: Geschichte Nordamerikas vom Beginn der Besiedlung bis zum Ausgang des 17. Jahrhunderts*, Münster: LIT, 2000.

Ders. *Ausbildung und Neubildung: Die Geschichte Nordamerikas vom Ausgang des 17. Jahrhunderts bis zum Ausbruch der Amerikanischen Revolution*, Münster: LIT, 2001.

Ders. *Von der Konföderation zur Amerikanischen Nation: Der Amerikanischen Revolution zweiter Teil, 1783–1796*, Münster: LIT, 2016.

Werner, Anja. *The Transatlantic World of Higher Education: Americans at German Universities, 1776–1914*, New York: Berghahn Books, 2013.

Westad, Odd A. *Cold War: A World History*, New York: Basic Books, 2019.

Winkler, Heinrich August. *Der lange Weg nach Westen*, 2 Bde, München: Beck, 2000.

Zunz, Olivier. *Making America Corporate, 1870-1920*, Chicago: U of Chicago P, 1990.

## Obraz USA a Američanů v českých dějepisných učebnicích v letech 1918 až 1989<sup>61</sup>

*Blažena Gracová*

### Úvod

Pojednání začneme citací dojmu předsedy Českého olympijského výboru Jiřího Stanislava Gutha-Jarkovského z jeho účasti na prvních novodobých olympijských hrách v Aténách roku 1896. Zapsal si, že „Američané jeví rozhodnou převahu v atletice, tak jako jeví obdivuhodnou životní sílu, takže člověk bezděky porovnává, hledaje souvislosti. Mají velkou jistotu vystupování, často bizarní“.<sup>62</sup> Pozdějšího šéfa protokolu československého prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka tehdy překvapil na jedné straně „vědecký“ přístup k atletice, kdy sportovci abstinencí a střídou stravou šetřili síly pro vrcholnou soutěž, na druhé straně nebyli zatíženi nadměrným respektem k privilegovaným, když si jeden ze zápasníků chtěl zajistit pozornost předsedy výboru pro svou stížnost a anglického korunního prince Jiřího poklepal na rameno, „jako by učinil kterémukoliv Yankejšíkovi doma“.<sup>63</sup> Obraz Američanů se v českém prostředí utvářel v průběhu 19. století, neboť tato země, do níž proudily davy vystěhovalců, budila zájem Evropanů zprávami o ekonomické prosperitě, rozlehlých prostorách a fascinovala především ideály demokracie. Tak se vytvářel mýtus Ameriky.<sup>64</sup>

Kanadský literární historik a kritik Sacvan Bercovitch soudí, že už samotný pojem Amerika je mýtem. Přestože označuje celý kontinent, vesměs tímto pojmem mají na mysli nejen Češi, ale i obyvatelé amerického kontinentu, občana USA. Ztotožnění Ameriky s národností u něho vyvolalo řadu otázek, neboť podle něho Američané nesplňují standardní definici národa. Nemají vlastní jazyk, společnou minulost, oficiální náboženství, a dokonce ani přesně vymezené teritorium. „Mluvíme tu o ‚národě národů‘, jenž vyhlásil sebe sama – o směsici kultur s překrývajícími se nánosy historie, zahrnující imigranty snad ze všech koutů světa – o národě multidenominačním, multietnickém, multirasovém“.<sup>65</sup>

Představy o USA jako zemi svobody a demokracie souvisely s tamější náboženskou svobodou, která byla jednou z původních motivací Evropanů k odchodu do Nového světa, jednak se základními sekulárními dokumenty, inspirujícími rovněž evropské prostředí –

---

<sup>61</sup> Tato studie vznikla v rámci řešení projektu SGS05/FF/2019-2020 *Možnosti využití tématu každodennosti moderní doby ve výuce dějepisu* na Ostravské univerzitě.

<sup>62</sup> Pavel Kovář, „Koktající Pan Etiketa“, in: *Lidové noviny*, Relax, 23. 1. 2011, I-II.

<sup>63</sup> Tamtéž.

<sup>64</sup> Tematika už byla kvalitně zpracována na základě analýzy obdobného souboru učebnic, viz Ilona Půlpánová, *Obraz Spojených států amerických v českých učebnicích dějepisu (1890-1989)*. Diplomová práce, Brno: FF MU, 2017.

<sup>65</sup> Sacvan Bercovitch, „Mýtus o Americe“, in: *Revolver Revue*, 60 (2005), <http://www.revolverrevue.cz//mýtus-o-americe>, citováno naposled 28. října 2018.

Deklarací nezávislosti a Ústavou, které nabyly téměř posvátného významu. Amerika byla vnímána jako země moderní, země pokroku, blahobytu a neomezených možností, a tato představa se šířila rovněž v českém prostředí, byť vždy neodpovídala realitě.<sup>66</sup> Tento mýtus byl posilován rovněž americkou literaturou.<sup>67</sup> Jeho vliv se výrazně posílil vstupem USA do první světové války a rolí amerického prezidenta Woodrowa Wilsona při vzniku Československa.<sup>68</sup> Na jeho šíření se podílelo i široké informačně-vzdělávací působení americké Komise veřejných informací v čele s Georgem Creelem. Úkolem státní organizace byla popularizace země jako vzoru demokracie a svobody a prezentování jejího výjimečného systému pracovního uplatnění zajišťujícího prosperitu a technologický i civilizační pokrok.<sup>69</sup>

Podle Bercovitche se mýtus skládá „ze složité soustavy příběhů, jež spojuje dominantní vyprávění, a z mnoha symbolů a ideálů, dostatečně pružných na to, aby do sebe pojaly proměnlivé časy“.<sup>70</sup> Následujícím textem se pokusíme ukázat, nakolik byl učebnicový příběh v meziválečném období ovlivněn mýtem Ameriky, do jaké míry přetrval v letech 1945 až 1948 a jak se proměnil v učebnicích či učebních textech období komunismu. Nevyplývá z něho, co si lidé o Americe skutečně mysleli, ale co si myslet měli.<sup>71</sup> Obsahová analýza vycházela z 24 dějepisných učebnic používaných na československých školách mezi 20. až 80. lety dvacátého století. Koncentrovala se na několik témat z historie USA, jimž je v učebnicích vyhrazen významnější prostor.<sup>72</sup> Analýza je rozdělaná do dvou částí, první je věnována 19 učebnicím vydaným mezi lety 1920 až 1948, z nichž je šest učebnic z let 1945 až 1948. Druhá část objasňuje, jak stejná témata byla podána v pěti učebnicích vydaných mezi lety 1953 a 1987.

## Část první: Učebnice z 20. až 40. let dvacátého století

### Vznik Spojených států severoamerických

Podle polské historičky Haliny Parafianowicz vstup Spojených států do první světové války a politika prezidenta Wilsona měla za následek přímo amerikanizaci Československa. USA byly považovány za vzor demokracie, svobody a technologického a civilizačního pokroku.<sup>73</sup> Jak se

---

<sup>66</sup> Tamtéž. Půlpánová, *Obraz*, 23.

<sup>67</sup> Půlpánová, *Obraz*, 24.

<sup>68</sup> Milan Babík, „Cti otce svého... Ale co Bibli? Woodrow Wilson, politika jako svaté posláním a role náboženství v demokracii“, in: *Dějiny a současnost*, 6 (2018), 10-13.

<sup>69</sup> Halina Parafianowicz, „Americký mýtus a amerikanizace Československa po první světové válce“, in: *Lidé města*, Jg. 5, Hf. 9 (2003), <http://lidemesta.cz/archiv/cisla/5-2003-9/americky-mytus-a-americanizace-ceskoslovenska-po-prvni-svetove-valce.html>, naposledy citováno 3. září 2019. Půlpánová, *Obraz*, 24.

<sup>70</sup> Bercovitch, *Mýtus*, 2.

<sup>71</sup> Půlpánová, *Obraz*, 27.

<sup>72</sup> Vzhledem k záměru sledovat proměnu obrazu Ameriky a Američanů zahrnuje tato studie pouze témata do roku 1945. Období „studené války“ v dějepisných učebnicích je předmětem analýzy v textu Zdeňka Beneše.

<sup>73</sup> Parafianowicz, *Americký mýtus*, 1-4.

toto vnímání promítlo do učebnic? Nalezneme v nich pasáže vyjadřující obdiv k této zemi už od jejího vzniku:

Byli to většinou náboženští emigranti, kteří opustili starou vlast, protože jim neposkytovala svobody v jejich vyznání. Přicházeli do krajů, které před jejich příchodem byly téměř pustinou. Kolonisté musili podstoupit tuhý boj s přírodou, který je naučil nespolehat na nikoho a důvěřovat toliko v sebe. Americká pustina naučila je nezávislosti a dávala jim svobodu. I vážili si těchto darů a dovedli vystoupit na jejich obranu, když pozorovali, že jejich mateřská země je chce o ně oloupit.<sup>74</sup>

Pozitivně jsou hodnoceni tvůrci americké samostatnosti. První prezident Spojených států George Washington je dokonce přirovnáván k antickým hrdinům.<sup>75</sup> Mýtus neomezených možností je dokumentován i životním příběhem jednoho ze zakladatelů státu, který „odňal zemi blesk a žezlo tyranům“<sup>76</sup> a který se „vlastní přičinlivostí, neúpornou prací, šetrností a střídmostí neobyčejně povznesl: z Franklina, chudého hochy, stal se zámožný, úctyhodný muž“.<sup>77</sup> Pochopitelně nejvíce pozornosti je věnováno prvnímu prezidentovi. Dočteme se kupříkladu, že „s rozvahou zkušeného člověka radil svým krajanům: ‚Budte upřímní a spolehliví ke všem národům! Zachovávejte se všemi mír a dobrou shodu!‘ Američané odkazu prvního presidenta zůstali věrní. Tím si získali vážnost v celém světě.“<sup>78</sup>

Oceňován je politický systém nově vytvořeného státu, který neměl v tehdejší Evropě obdoby.

Osamostatněním Spojených států vznikl na světě stát nového druhu. Neměl krále, neměl šlechtu, neměl privilegovaných stavů, jako tomu bylo v evropských monarchiích. Byl vybojován z vůle občanů a občanstvo se stalo základem jeho moci. Jeho budování mělo se řídit ústavou... Tímto zřízením se staly Spojené státy severoamerické vzorem země, budované na zásadách demokracie. Vznik Spojených států severoamerických měl veliký ohlas v Evropě.<sup>79</sup>

Autoři učebnic vyhradili významný prostor charakteristice americké ústavy a funkce hlavy státu, někde až v rozsahu půlstrany, neboť šlo o dokument, který byl jednou z inspirací pro tvorbu československé ústavy z roku 1920. Dočteme se, že už „Prohlášení americké nezávislosti bylo vzorem T. G. Masarykovi při prohlášení naší nezávislosti ve Washingtonu 18. října 1918.“<sup>80</sup> „Nikoliv ‚božské právo‘ panovníků, ale přirozená práva lidská zabezpečovala

<sup>74</sup> Eduard Štorch a Karel Čondl, *Pracovní učebnice dějepisu. Díl III. pro třetí třídu měšťanských škol*, Praha: Státní nakladatelství, 1948, 74.

<sup>75</sup> František Šembera, *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních. Díl III. Dějiny věku nového od míru vestfálského až po dobu přítomnou*. Nově zpracoval František Brdlík. Praha: Bursík & Kohout, 1920, 36.

<sup>76</sup> Josef Horčíčka a Jan Nešpor, *Dějepis pro školy měšťanské*, Praha: Česká grafická unie, 1926, 4; Josef Klik, *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol. Díl II. Středověk od XIV. století a novověk až do osvícenství*, Praha: Historický klub, 1947, 119.

<sup>77</sup> Josef Pešek, *Obrazy z dějin středověkých a novověkých. Pro nižší třídy škol středních*, Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví, 1924, 81.

<sup>78</sup> Tamtéž, 82.

<sup>79</sup> Štorch a Čondl, 1948, 76.

<sup>80</sup> Marie Gebauerová a Antonín Jirák a Antonín Reitler, *Dějepis pro měšťanské školy, díl III. pro třetí třídu měšťanských škol*. Upravil A. Reitler J. S. Touc, Praha: Nová škola, 1937, 48.

ústava každému občanu.“<sup>81</sup> Zdůrazňuje se oddělení moci zákonodárné, výkonné a soudní a vysvětluje, že zákonodárství připadlo dvoukomorovému parlamentu a že do senátu vysílá každý stát dva zástupce, takže v něm „veliký stát nemůže nic prosazovat na újmu státu malého.“<sup>82</sup>

V čele moci výkonné stojí prezident, volený nepřímou volbou na dobu čtyř let,<sup>83</sup> „který má téměř panovnickou moc“, dodávají autoři jednoho textu z roku 1935.<sup>84</sup> V učebnicích je jen naznačeno, že americká ústava prezidentský úřad zároveň pečlivě ohraničila brzdami ovládanými Kongresem a Nejvyšším soudem.<sup>85</sup> Výjimečně se vysvětluje nutnost vydání ústavy jakožto kompromisu překonávajícího různorodost zájmů jednotlivých států unie<sup>86</sup> i skutečnost, že se George Washington zdráhal ujmout řízení státu, že se po deseti letech této pozice vzdal, „čímž zavedl jedno z nejdůležitějších precedencí ochraňujících mladou republiku před znovuzavedením tyranie a despotismu: funkční období na dobu omezenou.“<sup>87</sup> Z učebnicových pojednání ovšem jasně vyplývá, že v této době byla funkce prezidenta, funkční období na dobu omezenou a republikánské zřízení naprostým unikátem.

Převažující idealizující obraz války za svobodu je doplněn upozorněním na „hlavní stín“ nebo „skvrnu“ na osvobozené Unii, využívání práce otroků v jižních státech, k nimž se jejich vlastníci chovali „hůře než starověká Sparta a Řím“.<sup>88</sup> „Tuto těžkou záležitost nedovedli tehdy ještě vyřešit; k tomu došlo až skoro za 100 let dalších.“<sup>89</sup> V jedné učebnici je však připomenuto, že už George Washington „umíraje daroval svým otrokům svobodu, čímž dal do budoucna příklad celé Unii.“<sup>90</sup>

Vývoj Spojených států se svým charakterem a prostředím, v němž probíhal, lišil od moderních evropských národů. „Přírodním a společenskému prostředí a s nimi spojené historické zkušenosti bývá některými historiky přisuzován značný vliv na formování toho, co s notnou dávkou zjednodušení můžeme nazvat národní povahou“, připomínají s odkazem na

---

<sup>81</sup> Štorch a Čondl, 1948, 76.

<sup>82</sup> Klik, 1947, 120.

<sup>83</sup> Jaroslav Bidlo a Josef Šusta, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Díl třetí. Dějiny nového věku od roku 1648*, Praha: Historický klub, 1921, 68; Jaroslav Bidlo a Josef Šusta, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Díl třetí. Dějiny nového věku od osvícenství*, Praha: Historický klub, 1948, 26.

<sup>84</sup> Josef Hrbek a Josef Vodehnal, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol. III. Nový věk od osvícenství do doby přítomné*, Praha: Šolc a Šimáček, 1935, 27.

<sup>85</sup> Milan Babík, „Potus. Prezident jako globální fenomén“, in: *Dějiny a současnost*, 3 (2018), 14-17.

<sup>86</sup> Klik, 1947, 120.

<sup>87</sup> Babík, Potus, 14.

<sup>88</sup> Ladislav Horák, *Dějepis pro 3. třídu měšťanské školy*, Praha: Státní nakladatelství, 1936, 95. Viz kupříkladu Olaudah Equiano, „Lepší je skočit přes palubu. Vzpomínky otroka a abolicionisty“, *Dějiny a současnost*, XXIX, 9 (2007), 38-39.

<sup>89</sup> Jaroslav Sochor, *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol, díl III*, Praha: 1946, 156.

<sup>90</sup> Hrbek a Vodehnal, 1935, 28.

konkrétní jména českých historiků Filip Rozkošný a Aleš Nováček.<sup>91</sup> Za příčiny ekonomického vzestupu autoři učebnic označují technické vynálezy, nové komunikační prostředky, nerostné bohatství a příliv vystěhovalců. Hospodářským pokrokem pak vysvětlují už zmíněnou „povahu Američanů“.

Zápas osadníků s americkou přírodou nezůstal bez vlivu na povahu nového obyvatelstva. To cele proniklo smýšlení demokratické, sebedůvěra a touha po zbohatnutí. Američané hmotnou vzdělaností předstihli Starý svět, ale duševní kultura jejich se vyvíjela pomalu. Důsledná demokracie politických práv, jež soudobé Evropě byla nedostižným snem, spolu s vřelou přichylností k svobodné vlasti vytvářela za mořem pohrdání ‚stárnoucí‘ Evropou.<sup>92</sup>

Zde se obdiv mísí s kritikou jak úrovně duchovní kultury, tak přílišného sebevědomí, vedoucího až k jistému pohrdání světem, ze kterého většina z nich pocházela. Sebevědomí nového státu je doloženo Monroeovou doktrínou „Amerika Američanům“, vytlačující z amerického kontinentu evropské státy a někde označovaná za projev „amerického imperialismu“.<sup>93</sup>

Stranou pozornosti autorů nezůstal ani neblahý důsledek kolonizace. „Kolonizace přinesla původnímu americkému obyvatelstvu (Indiánům) zkázu. Bídou, zotročením, boji s Evropany a pitím kořalky hynuli. Nový svět se dostal do rukou bělochů. Rudoši byli znenáhla omezeni na rezervace“.<sup>94</sup> Pro dnes upřednostňované označení Afroameričan bylo běžné používání pojmu „černocho“, ba i v učebnicích nalezneme termín „negr“, stejně tak rodilí Američané – jak je zřejmé z výše uvedené citace – byli označováni „indiáni“ a „rudoši“.<sup>95</sup>

### **Občanská válka v USA a její důsledky**

Kromě vysvětlení podstaty sporu mezi severními a jižními státy Unie a rozdílně obsírným popisem válečných událostí je dominantním učebnicovým tématem portrét Abrahama Lincolna. Neomezené možnosti země a příležitost vzestupu na společenském žebříčku, kterou poskytovaly USA, jsou dokumentovány i jeho životním příběhem. „Byl z chudé rodiny; v mládí se živil jako dělník, lodník a vetešník. Vlastní pílí se vyšinul. Zprvu jej ostatní politikové přezírali jako ‚státníka z prémie‘, ale brzy si dovedl získati takovou oblibu, že byl zvolen presidentem. Byl opravdový demokrat s heslem ‚Vláda lidu, skrze lid a pro lid‘.“<sup>96</sup> Zrušení otroctví je sice pokládáno za jeho významný úspěch, nicméně se upozorňuje na méně

<sup>91</sup> Filip Rozkošný a Aleš Nováček, „Americká povaha – specifika a její kořeny“, in: *Geografické rozhledy*, 25, 4 (2016), 15-16.

<sup>92</sup> Oldřich Fidrmuc a Jan Filip a Josef Lomský, *Učební texty pro všeobecný dějepis. Od osvícenství po přítomnost. Pro sedmou třídu středních škol napsal Josef Lomský. Sešit 2. (1815-1879)*, Praha: Státní nakladatelství, 1947, 96.

<sup>93</sup> Pešek, 1924, 112; Fidrmuc – Filip – Lomský, 1947, 97.

<sup>94</sup> Hrbek a Vodehnal, 1935, 139-140.

<sup>95</sup> Půlpánová, *Obraz*, 32.

<sup>96</sup> Klik, 1947, 52.

příznivou realitu jeho naplňování. „Jsou parii a nechut' k nim se projevuje drsně“.<sup>97</sup> Autory učebnic vytvářena představa, že Abraham Lincoln byl zavilým odpůrcem otroctví, se poněkud liší od skutečnosti. Byl pragmatický politik, který v prezidentském úřadu bojoval především o zachování Unie s využitím jakýchkoliv prostředků, tedy i otázky otroctví.<sup>98</sup>

Ukončení války a zrušení otroctví umožnilo Spojeným státům do konce století vyrůst v „nejmohutnější stát zemědělský, hornický a průmyslový“.<sup>99</sup> „V dosavadních pustinách rostla velická města jako houby po dešti, vznikaly obrovské továrny, obchody a banky. Z příčinnivých a chytrých chudáků se stávali v málo letech milionáři.“<sup>100</sup> Autoři nezastírají ani negativní průvodní jevy tohoto procesu. „Honba za dolarem ovládla americký život. Bezohledná soutěž ničila podniky malé a vedla namnoze k hromadění kapitálu v rukou miliardářů a k vytvoření všemocných trustů, jež pak libovolně diktovaly ceny.“<sup>101</sup> „Liberalistické ponechání svobody k jakémukoliv podnikání sloužilo k duhu kapitalismu, ale vedlo i k bezohlednému soutěžení a k utiskování a vykořisťování dělnictva. V Americe každý bojuje sám za sebe a o druhé se nestará.“<sup>102</sup> Dodává se však také, že „socialismus v této typické zemi soukromého podnikání nezakotvil“, a upozorňuje na to, že „rubem této honby za dolarem byla poměrná chudoba severoamerického života duchovního, patrná zvláště v umění výtvarném a hudebním.“<sup>103</sup> Citace učebnicových pasáží prokazují, že cílem působení na mládež bylo ocenění pozitivních stránek života v USA, ale nevyhýbat se ani kritice negativních rysů onoho závratného ekonomického růstu. Ze srovnání evropské kultury s americkou vyplývá prvenství Starého světa alespoň v této oblasti.

Poměrně značnou pozornost věnovali autoři učebnic významným americkým vynálezům. V souvislosti s létáním jsou jmenováni bratři Wrighové, Charles Lindberg či Howard Hughes. V žádné učebnici nechybí zmínka o Thomasi Alva Edisonovi, neboť i na jeho životním příběhu bylo možné demonstrovat společenský vzestup typický právě pro USA. „I on prožil těžký život – začal jako prodavač novin ve vlaku – ale houževnatým úsilím se pozvedl tak, že patří mezi nejslavnější muže své doby.“ Podmínkou úspěchu ovšem bylo mimořádné nasazení. „Edisonova houževnatost byla obdivuhodná. Mnohdy, když konal pokusy, pracoval několik dní i nocí, nestaraje se vůbec o nic jiného“.<sup>104</sup> Následuje výčet jeho vynálezů<sup>105</sup> a odkazy na další

<sup>97</sup> Horák, 1936, 95-97.

<sup>98</sup> George B. Tindall a David E. Shi, *Dějiny Spojených států amerických*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996, 317.

<sup>99</sup> Hrbek a Vodehnal, 1935, 139-140.

<sup>100</sup> Štorch a Čondl, 1948, 157.

<sup>101</sup> Hrbek a Vodehnal, 1935, 139-140.

<sup>102</sup> Štorch a Čondl, 1948, 157.

<sup>103</sup> Hrbek a Vodehnal, 1935, 139-140.

<sup>104</sup> Klik, 1947, 66-68.

významné americké postavy světa techniky jako byli Samuel F. B. Morse (vynálezce elektrického telegrafu a morseovy abecedy) nebo Alexander Graham Bell (vynálezce telefonu) či Elias Howe (vynálezce šicího stroje). I tímto způsobem je dokumentován podíl USA na civilizačním vzestupu.

Neobyčejně rychlý rozvoj průmyslu učinil z Unie světovou velmoc, která začala expandovat i mimo území kontinentu, připomíná se i další důsledek ukončení války a rozšíření občanských práv. USA pronikaly do Karibiku (Kuba, Portoriko) i do Tichomoří (Havajské ostrovy, Guam, Filipíny) a obchodně a strategicky posílily dostavěním Panamského průplavu.<sup>106</sup>

### **Vstup USA do první světové války a americká podpora vzniku Československa**

Woodrow Wilson, který zastával funkci prezidenta USA v letech 1913-1921, se do českého povědomí zapsal mnohem výrazněji než ve své rodné zemi a tato úcta je zasloužená, soudí český politolog Milan Babík. Byl to on, kdo přispěl ke zrodu první Československé republiky zcela zásadním způsobem, byť nepřímo. Během první světové války „přišel s vizí nového mezinárodního pořádku na bázi demokratických hodnot, národního sebeurčení a kolektivní bezpečnosti, začlenil tyto požadavky do svých Čtrnácti bodů shrnujících válečné cíle Spojených států a posléze je tvrdohlavě prosazoval na mírové konferenci.“<sup>107</sup> Jeho fotografie se vedle portrétů Masaryka objevovaly na různých veřejných místech Československa a mnoho míst je po něm pojmenováno dodnes.<sup>108</sup> Je proto logické, že této postavě americké historie vyhradili autoři prvorepublikových učebnic adekvátní místo, stejně tak ocenili vstup USA do války. „Této veliké, původně nečekané pomoci dostalo se Dohodě jako zázrakem ve chvíli, kdy na východě ztrácela pomoc ruskou“, píše český historik Josef Pekař.<sup>109</sup> Autor učebnice z roku 1928 Ladislav Horák totéž vyjadřuje poněkud emocionálněji. „Svět ovšem trnul hrůzou, jak by vše vypadalo, kdyby Němci ve válce zvítězili. Také Američané přijali jejich výsměch s plnou vážností a obětavostí.“<sup>110</sup> Josef Pekař lapidárně hodnotí důsledky této události:

Pomoc Ameriky musila pak brzo dáti Dohodě na západní frontě převahu; také Wilsonovo odhodlání k nelítostné válce až do konce, k válce, jež by radikálně proměnila starou Evropu a dala vítězství utištěnému právu. Pomáhalo vnívat obracet mírové pokusy ústředních mocností.<sup>111</sup>

Vyčísluje rovněž pomoc amerických Čechů a Slováků:

Početná a zámožná česká a slovenská větev americká podporovala, zejména po vstupu Ameriky do války, českou věc s velkou obětavostí. Na 50000 Čechů a Slováků přihlásilo se dobrovolně do armády Unie, na

<sup>105</sup> Uvedeno, že Edison ohlásil 1300 větších i menších vynálezů, konkrétně zmíněna žárovka, postupně celá osvětlovací soustava i s přenášením elektrické síly na dálku, fonograf, zdokonalení telegrafu a telefonu.

<sup>106</sup> Hrbek a Vodehnal, 1935, 142; Bidlo – Dobiáš – Šusta, 1948, 130.

<sup>107</sup> Babík, Cti otce svého, 10-13.

<sup>108</sup> Půlpánová, *Obraz*, 43. Wilsonova socha ve Vrchlického sadech před Hlavním (dříve Wilsonovým) nádražím v Praze, Wilsonova ulice v Praze a v šesti dalších městech ČR.

<sup>109</sup> Josef Pekař, *Dějiny československé*, Praha: Historický klub, 1921, 175.

<sup>110</sup> Ladislav Horák, *Dějepis pro třetí třídu měšťanských škol*, Praha: Státní nakladatelství, 1928, 120.

<sup>111</sup> Pekař, 1921, 178-179.

sbírkách sebráno v Americe přes 3 milionu dolarů a zásob a potravin posláno českým vojskům do Evropy za peněz ještě vyšší.<sup>112</sup>

Portrét Woodrowa Wilsona, označovaného jako „přítel českého národa“, „obránce demokracie“, „apoštol svobody“ nechybí v žádné učebnici.<sup>113</sup> Cituje se jeho výrok, že „národy – ať velké, ať malé – mají býti napříště ovládnány jen za svého vlastního souhlasu, neboť jen od něho mohou vlády odvozovati svou spravedlivou moc“,<sup>114</sup> a že „trvalý mír lze vybudovati toliko v duchu nezištnosti a nestranné spravedlnosti a se zřetelem na práva národů.“<sup>115</sup>

Vyjadřovaný obdiv k němu není prost emocí. „President Wilson zapsal se věčně do srdce českého národa. Uznal za spravedlivý požadavek jeho snahu po samostatnosti a mocně jej podporoval.“<sup>116</sup> Na žáky muselo působit i zdůvodnění nezištného vstupu USA do války. „Spojené státy daly se do války, ač nechtěly z jejího výsledku míti zisku. Učinily tak na ochranu práva. Svým účastenstvím přispěly značně k povalení Německa, neboť rozmnožily jeho nepřátele, valně oslabené odpadnutím Ruska.“<sup>117</sup> Bipolární vnímání centrálních mocností a Dohody posílil vstup USA do války a dohodová vojska byla považována za stranu bojující za svobodu a lidská práva.<sup>118</sup>

Připomíná se, že Woodrow Wilson byl význačnou osobou na pařížské mírové konferenci a že byl tvůrcem Společnosti národů, jejímž členem se USA pro odpor amerického senátu, bránícího se dalšímu angažmá v evropských záležitostech, ke škodě Evropy, nikdy nestaly.<sup>119</sup> Renomovaná gymnaziální učebnice autorů Bidlo, Dobiáš a Šusta z roku 1948 poskytuje navíc informaci o názorovém střetu dvou aktérů mírové konference. Wilson prosazoval, „aby se mír opíral o základy všelidských idejí, organizujících lidstvo ve veliké souručenství mezinárodní, zabezpečené hlavně silou mravního přesvědčení“. Franzouský premiér Georges Clemenceau byl přesvědčen, „že trvalý mír je nemožný bez náležitých opatření povahy vojenské a politické, tak aby Německu bylo vůbec znemožněno pokusit se o nový útok.“<sup>120</sup> Mírová smlouva tak byla kompromisem těchto zásad, dodávají autoři této učebnice.

### **Světová hospodářská krize a její šíření z USA**

Pouze z učebnic určených vyšším třídám gymnázií se dozvíme něco více o dění ve Spojených státech po skončení první světové války. O návratu k politice izolace od Evropy, o Wilsonově

<sup>112</sup> Tamtéž, 180.

<sup>113</sup> Půlpánová, *Obraz*, 43.

<sup>114</sup> Horák, *Dějepis pro jednoroční učebné kursy (IV. ročníky) při školách měšťanských*, Praha: Státní nakladatelství, 1931, 210.

<sup>115</sup> Tamtéž.

<sup>116</sup> Gebauerová – Jiráček – Reitler, 1937, 82.

<sup>117</sup> Tamtéž

<sup>118</sup> Půlpánová, *Obraz*, 46.

<sup>119</sup> Klik, 1947, 125; Antonín Jiráček a Antonín Reitler: *Dějepis pro roční učebné kursy (IV. ročník) při měšťanských školách*. Upravili L. Hanus a A. Reitler, Praha: Nová škola, 1935, 153.

<sup>120</sup> Bidlo – Dobiáš – Šusta, 1948, 153.

nástupci republikánu Warrenu Hardingovi a jím svolané Washingtonské konferenci z roku 1921, která měla hájit americké zájmy v Tichomoří a tlumit japonské mocenské ambice.<sup>121</sup> Zmíněn je i Hardingův nástupce a pokračovatel v jeho mírové politice Calvin Coolidge, a pak mírová iniciativa amerického ministra zahraničí Franka Kellogga z roku 1934.<sup>122</sup> Právě zmíněný Coolidge se stal podle českého historika Jakuba Rákosníka symbolem „báječných dvacátých let“. Ale už za necelý rok poté, co se loučil s úřadem slovy, že „země může vnímat současnost se zadostiučiněním a k budoucnosti vzhlížet s optimismem“, stal se Černý čtvrtek počátkem zásadní změny situace.<sup>123</sup> Informace o světové hospodářské krizi a jejím původu ve Spojených státech je z pochopitelných důvodů častější.

„Vznikla těžká hospodářská krize v celém světě. Ani silná a bohatá Amerika se jí nevymkla.“<sup>124</sup> Takto začíná učebnicové pojednání o stinném údobí hospodářského cyklu v pracovní učebnici autorů Štorch a Čondl z roku 1948. Jsou vysvětleny její příčiny spočívající mimo jiné v předchozím prudkém ekonomickém rozmachu a především její tíživé dopady na obyvatelstvo.<sup>125</sup> Z gymnaziální učebnice z roku 1948 se dozvíme, že právě USA byly krizí obzvláště silně zasaženy a že propuknutí krize v Evropě znemožnilo většině států splácet Americe válečné dluhy a ohrozilo i hodnotu rozsáhlých soukromých úvěrů, poskytnutých po válce Spojenými státy do Evropy.<sup>126</sup> Představen je nový americký prezident, reprezentant demokratické strany Franklin Delano Roosevelt, který vystřídal republikána Herberta Hoovera, „proslulého po válce organizovanou výpomocí vyhladovělé Evropě“. Jeho prvním opatřením bylo zrušení prohibice<sup>127</sup> a svým Novým údělem hluboce zasáhl do hospodářského a sociálního života USA omezením svobodného podnikání mimořádnými opatřeními v oblasti průmyslu a obchodu a snížením hodnoty dolaru. Konstatuje se, že i přes tato nepopulární opatření byl do prezidentského úřadu zvolen v roce 1936 znovu.<sup>128</sup> Mladším žákům je Nový úděl vysvětlen lapidárně konstatováním, že „vláda Unie vybavila amerického prezidenta Roosevelta neomezenou mocí, aby učinil opatření, jimiž by nastal pořádek ve státním hospodářství americkém.“<sup>129</sup> Autorská dvojice Štorch a Čondl pracovní učebnice z roku 1948 však pojala pojednání odlišně. Zdůrazňují, že americký prezident Roosevelt zaujal na kongresu Unie nové

<sup>121</sup> Např. Jaroslav Bidlo a Josef Šusta, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Díl třetí. Dějiny nového věku od osvícenství*, Praha: Historický klub, 1938, 164-165.

<sup>122</sup> Hrbek a Vodehnal, 1935, 204; Bidlo – Dobiáš – Šusta, 1948, 169.

<sup>123</sup> Jakub Rákosník, „Dědictví finanční krize z roku 1929. Československo – ‚nezdolný ostrov demokracie‘?“ in: *Dějiny a současnost*, XXXI, 1 (2009), 32-35.

<sup>124</sup> Štorch a Čondl, 1948, 191.

<sup>125</sup> Tamtéž, 190-191; Josef Horčíčka a Josef Ledr, *Dějepis pro měšťanské školy*, díl čtvrtý pro jednorozhodní učebné kurzy při měšťanských školách, Praha: Československá grafická unie, 1935, 134-135.

<sup>126</sup> Bidlo – Dobiáš – Šusta, 1948, 169.

<sup>127</sup> Hrbek a Vodehnal, 1935, 204-205.

<sup>128</sup> Bidlo – Dobiáš – Šusta, 1948, 169; Hrbek a Vodehnal, 1935, 205.

<sup>129</sup> Horčíčka a Ledr, 1935, 134-135.

stanovisko k socialistickým zásadám, které pak obsáhle citují.

Vládě a kongresu Spojených států bylo z vůle amerického lidu uloženo, aby odstranily staré nerovnosti a stav, při němž několik bohatých lidí poroučelo v soukromých i veřejných věcech. Nikomu neupíráme právo na přiměřený zisk z jeho početné práce, pravíme však, že všichni občané mají stejný nárok na sociální zabezpečení, a to nejen pro sebe, ale i pro své rodiny.<sup>130</sup>

Dodávají, že kongres schválil zákon o starobním pojištění a pojištění v nezaměstnanosti. „Tato humánní opatření zajistí třiceti milionům občanů sociální ochranu. Severoamerická unie nastupuje cestu sociálních reforem, jakou kráčí naše republika již od převratu“, využívají autoři příležitost zdůraznit domácí příklad i pro takovou velmoc, jakou byly Spojené státy.<sup>131</sup>

### **Role USA ve druhé světové válce**

Informací o roli USA ve druhé světové válce je v šesti analyzovaných učebnicích vydaných mezi lety 1945 a 1948 ještě poskrovnu. Jedním z důvodů bude skutečnost, že se vydávaly texty, které byly připraveny v roce 1938 a na trh se už nedostaly, nebo se využilo nových vydání v meziválečném období používaných učebnic. Události válečných let tam byly zachyceny jen ve stručnosti. Ale i u nově vydávaných materiálů malý časový odstup bránil podrobnějšímu zpracování.

Český politolog a historik Vít Smetana objasňuje složitou cestu Franklina Delana Roosevelta od neutrality k přímému angažmá ve světovém konfliktu. Uvádí, že sice po vypuknutí války v Evropě „proklamoval americkou neutralitu, ale současně zdůraznil, že na rozdíl od Woodrowa Wilsona nemůže po spoluobčanech žádat, aby zůstali neutrální i ve svých srdcích.“<sup>132</sup> Cituje i jeho pozdější výrok, že Amerika nemůže „nadále mírumilovně žít ve světě ovládaném nacisty.“ Prezidentovo dilema dokládá rovněž Halifaxovými slovy, že jeho problémem zůstávalo hledání kurzu mezi přáním 70 % Američanů zůstat mimo válku a mezi přáním 70 % Američanů „udělat vše pro zničení Hitlera, i kdyby to znamenalo válku.“<sup>133</sup>

Učebnicový výklad se někde omezuje jen na konstatování vstupu USA do války. Stalo se tak „zásluhou šlechtného prezidenta Roosevelta, který dávno podporoval spojence výzbrojí a jinými potřebami.“<sup>134</sup> Jsou však i výjimky, které se snaží objasnit výše naznačenou složitost situace. Poměrně obsáhlé pojednání zařadili Štorch s Čondlem a vysvětlují v něm opožděný vstup této velmoci do války takto:

---

<sup>130</sup> Štorch a Čondl, 1948, 196.

<sup>131</sup> Tamtéž.

<sup>132</sup> Vít Smetana, „Mezi Scyllou a Charybdou. Omezené možnosti pro neutralitu v letech 2. Světové války“, in: *Dějiny a současnost*, XXXI, 2009, 10, 30-33.

<sup>133</sup> Tamtéž, 32.

<sup>134</sup> Josef S. Touc, *Stručně československé dějiny*, Praha: Státní nakladatelství, 1946, 78.

„Amerika“ jako projekční plocha. Spojené státy americké v učebnicích a populární kultuře v česko-německém kontextu.

Občanstvo bylo příliš uvyklé americké osamocenosti, než aby se míchalo do evropských sporů. Teprve když byly odhaleny dalekosáhlé Hitlerovy plány na světovládu, bylo zřejmé, že je americká bezpečnost ohrožena a americký lid se vzchopil k obraně... A Němci to brzo nepříjemně pocítili.<sup>135</sup>

Nejen v této, ale i v gymnaziální učebnici je větší prostor vymezen informací o americké pomoci SSSR a o cestách, jimiž tam byl válečný materiál dopravován (Persie, Grónsko, Island).<sup>136</sup>

V převaze informací o sovětských úspěších se ve většině textů jen konstatuje, že „konečně 6. června 1944 západní spojenci (Anglie a Amerika) provedli velkolepé, slavné vylovení v západní Francii. V březnu překročili Rýn a brzy si podali ruce s vítěznou Rudou armádou na Labi.“<sup>137</sup> Výjimkou je opět výše citovaná pracovní učebnice Štorcha a Čondla, v níž jsou velmi podrobně popsány okolnosti otevření druhé fronty:

Němci očekávali invasi a důkladně opevnili celé pobřeží od Pyrenejí až do Dánska, jakož i pobřeží jihofrancouzské. Němečtí maršálové navštěvovali ohromná opevnění a prohlašovali, že se Spojencům nepodaří vysadit na břeh ani jediného vojáka. Němci se posmívali Spojencům, že se ani neodvážejí k pokusu o přistání. A najednou to přišlo! Spojenci vysadili v Lamanšském průlivu značné síly na francouzském pobřeží (6. června 1944). Němci se zuřivě bránili, ale Spojenci nedbajíc ztrát ustavičně posilovali získaná postavení. V několika dnech bylo jasné, že se invase, skvěle vedená vrchním velitelem generálem Eisenhowerem zdařila... Pak se jim podařilo rozhodující průlom německé obrany a nato se valil proud spojeneckých armád britské a americké do nitra země k Loire a k Paříži... Na Němce se řítila zkáza už nezadržitelně. Od západu se valila do nitra Říše vojska britská, americká i francouzská.<sup>138</sup>

V Štorchově a Čondlově textu je důkladně přiblížen i konec války v Asii. Odpor Japonců „konečně zlomil ohromný americký vynález atomových pum, které jediným výbuchem zničily veliké město. Stačily dvě takové pumy na japonská města a Japonci uznali, že všechen odpor je marný.“<sup>139</sup> Třebaže poměrně obsáhle a emocionálně autoři vylíčili poslední dny války na našem území, podíl americké armády na osvobození západních Čech vyhradili jednu větu. Pouze v jediném učebnicovém textu vydaném do roku 1948 se dočteme, že

USA svými imperialistickými nároky se dostává do rozporu s ideami svého předčasně zesnulého velkého prezidenta Roosevelta i Charty Spojených národů. Také americká pomoc Evropě k odčinění válečných škod v podobě Marshallova plánu se ani netajila snahou dostat Evropu pod kontrolu a musela být proto slovanskými státy, tedy i naším státem, odmítnuta. A není divu, že se nepříznivý vývoj mezinárodní politiky, který se postupně vyhranil v protiklad kapitalistické Ameriky a socialistického SSSR, projevil i v naší politice vnitřní.<sup>140</sup>

Tím je předznamenán posun v interpretaci nejen nejnovějších událostí, ale i pojednání o starších dějinách USA.

## Část druhá: Učebnice z 50. až 80 let dvacátého století – Utváření amerického anti-mýtu

<sup>135</sup> Štorch a Čondl, 1948, 207.

<sup>136</sup> Klik, 1947, 133.

<sup>137</sup> Touc, 1946, 78.

<sup>138</sup> Štorch a Čondl, 1948, 208-210.

<sup>139</sup> Štorch a Čondl, 1948, 211.

<sup>140</sup> Oldřich Fidrmuc a Jan Filip a Josef Lomský, *Dějepisné učební texty pro osmou třídu středních škol*, Praha: Státní nakladatelství, 1948, 216.

V učebnicích vydaných po roce 1948 bychom marně hledali projevy mytických představ o Americe. Naproti tomu lze pozorovat konstrukci nového anti-mýtu, vycházejícího z ideologie marxismu-leninismu. Proměnu pohledu naznačují již učební osnovy. Ty přechodné pro školní rok 1945/46 připomínají ještě Americký program světové demokracie po první světové válce a roli prezidenta Wilsona,<sup>141</sup> kdežto v gymnaziálních osnovách z roku 1949 se už dočteme o „Pokusu imperialistických a buržoazních států o nové uspořádání světa ve Společnosti národů“.<sup>142</sup> Nejpodrobnější jsou pak osnovy z roku 1953. V kontextu pojednání o válce amerických osad za nezávislost akcentují „důsledky války pro lid“ a netradiční pojetí americké ústavy – „Lenin o americké ústavě“.<sup>143</sup> Při prezentaci občanské války má být kromě postavení dělnictva a zvláštností vývoje dělnického hnutí v USA, protitrokařského hnutí a povstání J. Browna osvětlen i marxistický pohled na tuto mezní událost americké historie – „Marx a Engels o občanské válce v USA“.<sup>144</sup> USA jsou zde označeny za podněcovatele první světové války, z níž jim plynuly mimořádné zisky, zdůrazněny jsou „americké plány na udržení kapitalismu v Evropě“ podporou obnovení německého imperialismu, a pak jako země, do níž se po druhé světové válce přesouvá centrum reakce.<sup>145</sup> Novější učební osnovy minimalizují odkazy na USA.

Prostřednictvím vybraných pasáží z učebnic se pokusíme naznačit, do jaké míry naplnily doporučení učebních osnov a co sledovaly. Z hlediska faktografie výrazné rozdíly nezaznamenejme, délkou textu středoškolské učební materiály překonávají i renomované autory prvorepublikových učebnic pro vyšší třídy gymnázií. Zřejmě je ideologické zatížení textu, které si vyžádalo jeho výrazné rozšíření o některá k tomu vhodná témata.

### **Vznik Spojených států severoamerických**

Již učebnicový obraz vzniku USA z 50. let dvacátého století s využitím expresivních výrazů akcentuje negativní stránky tohoto procesu. „Otroctví – tato potupná skvrna lidstva – bylo v Americe velmi rozšířeno... V Severní Americe se z vykořisťování otrocké práce a z ožebračování Indiánů vytvářela obrovská bohatství. Tak vznikala americká buržoazie.“<sup>146</sup> „Jiří Washington“ je charakterizován jako bohatý plantážník, otrokář z Virginie, stoupenec

---

<sup>141</sup> Přechodné osnovy pro školy obecné, měšťanské a střední pro školní rok 1945/46, Příloha Věstníku MŠO II, 1946, sešit 2, 34, 66.

<sup>142</sup> Učební plán a učební osnovy pro gymnásia, Praha: SPN, 1949, 84.

<sup>143</sup> Návrh učebních osnov pro 6. až 11. Postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol., Praha: SPN, 1953, 26-27, 39.

<sup>144</sup> Tamtéž, s. 40-41.

<sup>145</sup> Tamtéž, s. 44-45, 47.

<sup>146</sup> Marie Pravdová, *Dějiny novověku, učební text dějepisu pro desátý ročník všeobecně vzdělávacích škol a školy pedagogické*, Praha: SPN, 1958, 38.

nadvlády majetných tříd. Ani Prohlášení nezávislosti není ušetřeno kritiky.<sup>147</sup> Podle autorů učebnice z roku 1958 „nevyhlašovalo vládu lidu, nýbrž vládu majetných lidí a k tomu ještě pouze bělochů. Černochoům a Indiánům ‚nezcizitelná lidská práva přiznána nebyla.‘“ Dočteme se, že hlavní články americké ústavy „byly namířeny otevřeně proti lidu.“<sup>148</sup> Jaroslav Charvát v gymnaziální učebnici používané od roku 1967 do poloviny 80. let byl ve svém hodnocení Deklarace nezávislosti pozitivnější. „Tento okázalý manifest byl na svou dobu pokrokem a stal se i programem evropské buržoazie, chystající se svrhnout absolutistické feudální monarchie.“<sup>149</sup> Válka za nezávislost je interpretována jako boj lidových mas vedených buržoazií, přičemž z vítězství těžila už jen buržoazie. Připouští se však, že „měla význam pro pokrok“.<sup>150</sup> Charvát tuto událost charakterizuje jako

spravedlivou, národně osvobozenickou válku proti anglickému utiskování a vykořisťování. V tomto boji se spojily různé vrstvy osadníků v nový národ – Američany. Veškerou moc ovšem měli v rukou otrokářští plantážníci, obchodníci a průmyslníci. Americká revoluce byla povzbuzením a vzorem pro buržoazii v Evropě.<sup>151</sup>

Ani zde nechybí dodatek, že „americký lid nedosáhl splnění svých požadavků“, což vedlo k povstání Daniela Shayse.<sup>152</sup> Za motivaci pro vydání ústavy je zde označena nutnost posílení státní moci z obav povstání nespokojeného amerického lidu. V poslední před „sametovou“ revolucí používané gymnaziální učebnici je charakteristice ústavy z roku 1787 vyhrazen větší prostor. Pojednání uzavírá konstatování, že „za sto let se z bývalé kolonie staly (USA) jednou z nejvyspělejších kapitalistických zemí“.<sup>153</sup>

### Občanská válka v USA a její důsledky

Stejně obsáhle je pojednáno o občanské válce v Severní Americe. V učebnici z 50. let najdeme sdělení, že skoro všichni prezidenti USA od prvního až po Lincolna byli otrokáři. Americká buržoazie a otrokáři utiskovali „lidové masy USA, barevné obyvatelstvo, černochoy a Indiány, ale snažili se také uchvátit co nejvíce zemí.“<sup>154</sup> Akcentovány jsou informace o dělnickém hnutí v USA, neboť zde „existenční podmínky dělnictva byly velmi tvrdé a dětská práce v továrnách byla ještě více rozšířena než v kterékoliv ze zemí evropských.“<sup>155</sup> Značný prostor je vyhrazen

---

<sup>147</sup> Tamtéž, 40.

<sup>148</sup> Tamtéž.

<sup>149</sup> Jaroslav Charvát, *Světové dějiny. Učebnice pro I. - III. ročník gymnázií a I. a II. ročník středních odborných škol*, Praha: SPN, 1967, 305.

<sup>150</sup> Marie Pravdová, 1958, 42.

<sup>151</sup> Charvát, 1967, 306.

<sup>152</sup> Tamtéž. Viz např. Tindall a Shi, *Dějiny Spojených států amerických*, 125.

<sup>153</sup> Čapek, Vratislav a kol., *Dějepis II pro druhý ročník gymnázia*, Praha: SPN, 1986, 78.

<sup>154</sup> Pravdová, 1958, 132.

<sup>155</sup> Tamtéž, 132-133.

popisu příčin, průběhu a výsledku povstání Johna Browna.<sup>156</sup> Výrazně pozitivně a emotivně je vyličen životní příběh Abrahama Lincolna, v němž se zdůrazňuje, že pronásledování jeho rodiny bylo důsledkem přátelství s černochoy, že budoucí prezident musel vystřídat řadu povolání, přesto se mu podařilo vystudovat a v roce 1856 už „celá země s napětím poslouchala skvělé řeči Lincolnovy proti přívržencům zachování otroctví.“<sup>157</sup> Následně se však dočteme, že zrušení otroctví černochům nepřineslo skutečné osvobození, že tragický zůstal osud „Indiánů“ a že vítězství Severu posílilo kapitalismus a vykořisťování dělníků. USA se staly přední průmyslovou zemí světa a „jedním z největších imperialistických dravců na mezinárodní aréně.“<sup>158</sup> Jaroslav Charvát se zase v učebnici z roku 1967 snaží zničit mýtus neomezených možností zdůrazněním, že zápas o půdu, „osídlenou dosud indiánskými kmeny, nebyl tedy projevem statečnosti legendárního průkopníka, ale ostrým soupeřením kapitalistického finančního spekulanta s bavlnářským otrokářem.“<sup>159</sup> V gymaziální učebnici Vratislava Čapka z roku 1986 je válka Severu proti Jihu kvalifikována jako buržoazně demokratická revoluce, jejímž hegemonem byla průmyslová buržoazie Severu, ale „rozhodující silou se staly široké vrstvy lidu, černoši, dělníci a drobní farmáři.“<sup>160</sup>

Dalším tématem z americké historie, na které upírali značnou pozornost autoři učebnic, byla charakteristika země na konci 19. a na počátku 20. století v kapitolkách označených „Americký imperialismus“. Čtenář je obeznámen s technickým rozvojem v období tzv. rekonstrukce i s faktory urychlujícími prudký hospodářský rozmach. Za nejrozhodnějšího představitele imperiální politiky je označen Theodor Roosevelt. „Přesvědčoval lid o nutnosti americké expanze a snil o světovém panství USA.“<sup>161</sup> Konstatuje se, že „americký imperialismus se pochopitelně střetával se zájmy ostatních imperialistických soupeřů.“<sup>162</sup> Neúměrně dlouhé jsou pasáže přibližující diskriminaci černochů, drobných farmářů a především dělnictva, a pak pojednání o dělnickém hnutí v USA.<sup>163</sup> Jaroslav Charvát v roce 1967 píše o „důmyslném vykořisťování dělníků“ a vysvětluje důsledky zavádění vědeckého řízení práce. „Bezohledné vykořisťování tím způsobené vedlo k jejich předčasné invaliditě. Kapitalismu však přinášelo nadměrné zisky. Spojené státy americké se staly nejprůmyslovější zemí světa.“<sup>164</sup> Vratislav Čapek hovoří v roce 1986 o „americké cestě“ vývoje kapitalismu, kdy „proces koncentrace výroby v USA pronikl do všech oblastí hospodářství a svým rozměrem předstihl evropské

<sup>156</sup> Tamtéž, 133-134. Viz např. Tindalla Shi, *Dějiny Spojených států amerických*, 311-313.

<sup>157</sup> Pravdová, 1958, 134.

<sup>158</sup> Tamtéž, 137-138.

<sup>159</sup> Charvát, 1967, 376. Totožnou formulaci pak najdeme i v učebnici Vratislava Čapka a kol. *Dějepis II*, 1986, 207.

<sup>160</sup> Čapek a kol., 1986, 210.

<sup>161</sup> Pravdová, 1958, 185.

<sup>162</sup> Charvát, 1967, 410.

<sup>163</sup> Pravdová, 1958, 183, 186-186; Charvát, 1967, 410-411.

<sup>164</sup> Charvát, 1967, 408-409.

průmyslové země.“<sup>165</sup>

### Vstup USA do první světové války a americká podpora vzniku Československa

Vstupu Spojených států do války je už věnována podstatně menší pozornost. Dočteme se v učebnici Bedřicha Baumanna z roku 1953, že od počátku dodávaly Dohodě zbraně, střelivo a jiný válečný materiál, z čehož

plynuly Americe ohromné zisky. USA se během války staly nejsilnější zemí na světě. Američtí imperialisté se však nechtěli spokojit jen těmito pohádkovými zisky. Věděli, že v imperialistické válce jde o nové rozdělení světa, a chtěli se ho zúčastnit. Proto vstoupili do války. Potápění amerických lodí německými ponorkami bylo jen vítanou záminkou, která měla americkému lidu zdůvodnit vstup do války.<sup>166</sup>

Charvát informaci doplňuje o vysvětlení, že „američtí imperialisté doufali, že jejich největší konkurenti, Anglie a Německo se ve válce vzájemně tak vyčerpají, že Spojené státy budou moci snadno nastoupit cestu ke světovládě“.<sup>167</sup> Už z těchto úryvků je zřejmé, že obdiv k „nezištnému“ vstupu USA do války je nahrazen obrazem nenasyceného kapitalisty vedeného vidinou ovládnutí světa. Marginalizována je role prezidenta Wilsona v podpoře úsilí o československou samostatnost, naopak je zdůrazněno, že si nepřál rozbití a zničení Rakousko-Uherska. Pro vznik ČSR byl podle tvrzení autorů učebnic z roku 1953 rozhodující vliv Velké říjnové socialistické revoluce se svými hesly o sebeurčení národů až do odtržení a mocnosti Dohody tak byly postaveny před hotový fakt a musely jenom uznat rozbití Rakouska-Uherska a vznik ČSR.<sup>168</sup> Půl strany věnoval Bedřich Baumann v této učebnici vyvracení „buržoazní legendy o našem osvobození“:

Proč buržoazie takto falšovala historii? Zdůvodňujíc touto legendou orientaci našeho státu na západní státy, mohla naše buržoazie rychleji zavléci Československo do područí západních imperialistů. Dobře si pamatujeme, že tato orientace vedla posléze k Mnichovu, k 15. březnu 1939, k nacistické okupaci a na pokraj záhuby našich národů<sup>169</sup>

Vypovídající jsou už názvy podkapitol „Rozpory mezi vítěznými imperialisty a Společnost národů“ a „Světovládné plány USA a Washingtonská konference“. Dočteme se v nich, že

Spojené státy americké zvětšily za války nesmírně svou průmyslovou výrobu a staly se věřitelem většiny ostatních kapitalistických zemí. Američtí imperialisté měli původně v úmyslu využít Společnost národů pro své politické plány. Jejich kapitalističtí soupeři ve Francii a Anglii, opírající se o mohutné koloniální říše i armády, byli však příliš silní a společně s jinými státy je mohli zcela zmařit. Proto Spojené státy ani do Společnosti národů nevstoupily. Upevnily své mezinárodní postavení při rozdělování světa na Dálném východě.<sup>170</sup>

Dezinterpretován je zde i pokus předejít možnému novému rozsáhlému konfliktu kolektivní garancí evropských zemí. Pojednání o účasti USA v první světové válce je v gymnaziální

<sup>165</sup> Vratislav Čapek a kol., 1986, 236.

<sup>166</sup> Bedřich Baumann a kol., *Učební texty pro dějepis. Dějiny nové doby*. Část II, Praha: SPN, 1953, 75.

<sup>167</sup> Charvát, 1967, 426.

<sup>168</sup> Baumann a kol., 1953, 87-88.

<sup>169</sup> Tamtéž, 88.

<sup>170</sup> Charvát, 1967, 471-472.

učebnici Samuela Cambela z roku 1987 věcnější, avšak neúčast této velmoci ve Společnosti národů je zdůvodněna obdobně.<sup>171</sup>

### **Světová hospodářská krize**

V poválečných učebnicích dějepisu nikde nechybí informace o propuknutí krize ve Spojených státech, považovaných za „vzorovou zemi úspěšného kapitalismu“. Dočteme se, že

v téže době, kdy děti dělníků umíraly hladem, topilo se v lokomotivách amerických železnic pšenicí a brazilskou kávou. Potraviny byly také vrhány do moře nebo jinak ničeny, jen aby neklesly jejich ceny, a tím zisky kapitalistů.<sup>172</sup>

Připomenuto je hledání východiska z krize „pronikavými zásahy do hospodářského života“, jako příklad je jmenován New Deal v USA.<sup>173</sup> Baumann věnoval v roce 1953 Novému údělu více pozornosti, když píše, že se krizi pokusil překonat a „kapitalismus zachraňovat“ prezident Roosevelt a že jeho nová hospodářská politika „měla oživit výrobu státními stavbami a investicemi, státním dozorem nad bankami a cenovou politikou, zavedením podpor v nezaměstnanosti, stanovením minimálních mezd a platů.“ Pokus o nalezení východiska z krize v podobě New Deal Baumann znehodnocuje konstatováním, že „Roosevelt svou činností živil v amerických pracujících iluze oprávněnosti kapitalistického řádu a státu.“<sup>174</sup> Učebnice Samuela Cambela demonstruje rozsah poklesu průmyslové výroby v USA statistickými prostředky.<sup>175</sup>

### **Role USA ve druhé světové válce**

Role USA ve druhé světové válce je marginalizována. Opakovaně se připomíná „nesplnění slibu utvořit druhou frontu v západní Evropě“ a informace o jejím otevření je provázena vysvětlením, „že cílem invaze nebylo ulehčit Rudé armádě, ani osvobodit lid Evropy. Cílem invaze bylo zachraňovat kapitalistický řád, zachraňovat buržoazii, od níž se lid všech evropských zemí během války nadobro odvrátil.“<sup>176</sup> Opakovaně se zdůrazňuje, že hlavní tíhu války nesl SSSR a že by ji byl schopen vyhrát i bez pomoci Spojenců. Snadný postup Spojenců západní Evropu, kde se nacistické armády „téměř bez boje“ vzdávaly Američanům a Britům, měl kontrastovat s těžkým zápasem Sovětské armády. Relativizována je rovněž materiální pomoc poskytovaná Spojenými státy Sovětskému svazu, jelikož „se vyčerpala několika

---

<sup>171</sup> Samuel Cambel, *Dějepis pro třetí ročník gymnázia*, Praha, SPN, 1987, 64.

<sup>172</sup> Charvát, 1967, 484.

<sup>173</sup> Tamtéž, 485.

<sup>174</sup> Baumann a kol., 1953, 113-114.

<sup>175</sup> Cambel, 1987, 89.

<sup>176</sup> Baumann a kol., 1953, 131-132.

dodávkami zbraní, munice, surovin a potravin.“<sup>177</sup> Kritizováno je rovněž svržení atomové pumy na Hirošimu a Nagasaki, „před samým zahájením sovětské ofenzívy a během ní“, čímž způsobili „strašlivou a zcela zbytečnou hromadnou smrt tisícům civilistů, zahájili vyděračskou atomovou politiku, ale nezahladili již fakt, že porážku Japonska přivodil Sovětský svaz.“<sup>178</sup> Obdobně jako v učebnici Baumannově i v Charvátově se dostává kritiky svržení atomových pum na japonská města, byť v poněkud méně emocionální podobě.<sup>179</sup> Cambel k tomu dodává, že tento čin, při němž přišlo o život více než 100 000 civilních obyvatel, „neměl přímý vliv na oslabení japonské armády. Ze strany amerických imperialistických kruhů to byl projev demonstrace síly.“<sup>180</sup>

V pojednání o osvobození ČSR najdeme marginálií označený odstavec „Nepřátelský postoj Američanů“. Píše se v něm:

Nejblíže k Praze měli Američané, pouhých 83 km. Avšak anglo-americkým generálům a politikům nešlo o pomoc revolučnímu lidovému povstání, přáli si naopak, aby okupanti vyvraždili co nejvíce vlastenců, co největší počet příslušníků revolučního proletariátu. Pokračovali tak v nepřátelských akcích záměrného ničení naší země, které zahájili několik týdnů před koncem války bombardováním měst a průmyslových závodů, jež Hitlerovi nemohly už nijak prospět... V době pražského povstání nesměli čs. letci ze západu vzlétnout na pomoc Praze, americký velitel v Plzni nevydal zbraně škodovákům, kteří chtěli táhnout Praze na pomoc.<sup>181</sup>

Dobové americké dokumenty ale líčí historické dění jinak. Vrchní velitel spojeneckých vojsk v Evropě Dwight Eisenhower v depeši ze 4. května 1945 navrhl postup 3. americké armády až po západní břeh Vltavy, byl však sovětským velením ostře odmítnut s odkazem na dodržení předchozí dohody z 30. dubna 1945. Argumentace hotovým plánem Pražské operace a obavami z možného střetu spojeneckých vojsk měla zastříti Stalinův úmysl osvobozením Prahy posílit příští sovětský vliv v Československu. Eisenhower se chtěl vyhnout zbytečným americkým ztrátám a omezit hrozbu vojenské či diplomatické konfrontace, a to i přes důrazné protesty jak premiéra Winstona Churchilla, tak velitele 3. americké armády George S. Pattona, jehož předsunuté jednotky se musely stáhnout na americko-sovětskou demarkační čáru.<sup>182</sup> Cílem výše citované učebnicové dezinterpretace bylo posílit zášť k osvoboditelům západních Čech, na jejichž přítomnost pamětníci vzpomínali s vděkem a předávali tuto svou zkušenost mladé generaci.

Interpretace účasti USA v druhé světové válce je v Charvátově učebnici přece jen věcnější a více oceňující jak boje s Japonci v Tichomoří, tak vylovení amerických jednotek v severní Africe, na Sicílii a v Itálii. Připomíná se ale, že „angloamerická vojska nechtěla využít

<sup>177</sup> Campel, 1987, 157.

<sup>178</sup> Baumann a kol., 1953, 133-134.

<sup>179</sup> Charvát, 1967, 511, 514, 415, 517.

<sup>180</sup> Cambel, 1987, 200.

<sup>181</sup> Baumann a kol., 1953, 139.

<sup>182</sup> Stanley B. Winters, „Americkýma očima. Okupace západních Čech v roce 1945“, in: *Dějiny a současnost*, XXV, 6 (2003), 32-36.

mohutného partyzánského národně osvobozenického hnutí italského lidu, vedeného komunistickou stranou, a spojit se s ním.“<sup>183</sup> Shodně však je kritizováno odkládání otevření druhé fronty v západní Evropě a jeho zdůvodnění je obdobné. „Západní spojenci si začali uvědomovat, že naděje na vojenské vyčerpání a tím i politické oslabení Sovětského svazu jsou liché.“<sup>184</sup> Obavy z toho, že SSSR osvobodí většinu Evropy od fašismu, vedl k invazi anglo-amerických vojsk, vybavených nejmodernější technikou, v Normandii. Komentář, že „nestejně pevná německá obrana nemohla už klást těmto vojskům a rostoucímu partyzánskému hnutí francouzského lidu dost účinný odpor“, měl snížit důležitost této ojedinělé vojenské aktivity.<sup>185</sup> Rovněž autoři učebnice z 80. let znevažují význam bojů na západní frontě tvrzením, že se v dubnu 1945 „fakticky rozpadla a německé jednotky se hromadně vzdávaly do zajetí. Součástí této taktiky bylo úsilí nacistů navázat kontakt se západními velmocemi a uzavřít s nimi separátní mír.“<sup>186</sup> O osvobození západních Čech americkou armádou zde nenajdeme ani zmínku. Až do roku 1989 byl zamlčován rovněž sedmiměsíční pobyt Američanů v západních Čechách.

## Závěr

Závěrem můžeme konstatovat, že mytické představy o Americe jako zemi svobody, demokracie, dobře fungující ekonomiky a nových příležitostí, k níž mladá republika vzhlížela s obdivem, měly dopad i v učebnicové produkci. Pozitivní obraz však nepostrádal kritický nadhled. Konkrétní interpretace se lišily obsáhlostí, mírou emocionalitou, ale byly ovlivněny také přístupem jednotlivých autorů učebnic. Posun k „levicovému posuzování“ je zčásti patrný u textů z mezidobí 1945 až 1948. Nejnápadněji se projevuje preferováním informací o bojích sovětských vojáků, vyzdvihováním jejich neuvěřitelné statečnosti, a minimalizováním odkazů na západní bojiště druhé světové války. Zásadní proměnu přinesla změna politického systému Československa v roce 1948, která vedla k vytváření anti-mýtu, představujícího USA jako úhlavního nepřítele SSSR, a tím i všech zemí tzv. východního bloku včetně Československa. Promítlo se to nejvíce do prezentace nejnovějších dějin, ale také v americké minulosti byly nacházeny kořeny současného stavu. Jisté odlišnosti jsou patrné při srovnání učebnic podle desetiletí jejich vzniku. Dezinterpretace jsou nejvýraznější v textech z 50. let. Politické uvolnění konce 60. let se do učebnicové produkce nestihlo promítnout a nastupující tzv. normalizace opět stavěla na jednotné interpretaci v závislosti na stanovené ideologii. Že ani

---

<sup>183</sup> Charvát, 1967, 511.

<sup>184</sup> Tamtéž, 509-510.

<sup>185</sup> Tamtéž, 512.

<sup>186</sup> Cambel, 1987, 193-194.

dlouholetá ideologická masáž, zprostředkovávaná médii i tím základním edukačním médiem, nebyla zcela účinná, to dokládají výzkumy veřejného mínění. V šetření realizovaném krátce po sametové revoluci sympatie ke Spojeným státům deklarovaly více než dvě třetiny respondentů.<sup>187</sup> Převažující pozitivní pohled na vztahy ČR s USA potvrdil rovněž poslední výzkum, kdy je jako velmi dobré či spíše dobré označilo 78 % dotázaných.<sup>188</sup> Do jaké míry se o to zasloužily současné dějepisné učebnice, naznačí text Zdeňka Beneše.

## Seznam učebnic

Baumann, Bedřich a kol.. *Učební texty pro dějepis. Dějiny nové doby. Část II, 4. vydání, Praha: SPN, 1953.*

Bidlo, Jaroslav a Josef Šusta. *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Díl třetí. Dějiny nového věku od roku 1648, 2. vydání, Praha: Historický klub, 1921.*

Bidlo, Jaroslav a Josef Šusta. *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Díl třetí. Dějiny nového věku od osvícenství, 4. vydání, Praha: Historický klub, 1938.*

Bidlo, Jaroslav a Josef Šusta. *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Díl třetí. Dějiny nového věku od osvícenství, Praha: Historický klub, 1948.*

Čapek, Vratislav a kol. *Dějepis II pro druhý ročník gymnázia, Praha: SPN, 1986.*

Cambel, Samuel a kol. *Dějepis pro třetí ročník gymnázia, Praha, SPN, 1987.*

Gebauerová, Marie a Antonín Jiráček a Antonín Reitler. *Dějepis pro měšťanské školy, díl III. pro třetí třídu měšťanských škol, 10. vydání, upravil A. Reitler a J. S. Touc, Praha: Nová škola, 1937.*

Fidrmuc, Oldřich a Jan Filip a Josef Lomský. *Dějepisné učební texty pro osmou třídu středních škol, Praha: Státní nakladatelství, 1948.*

Fidrmuc, Oldřich a Jan Filip a Josef Lomský. *Učební texty pro všeobecný dějepis. Od osvícenství po přítomnost. Pro sedmou třídu středních škol napsal Josef Lomský. Sešit 2. (1815-1879), Praha: Státní nakladatelství, 1947.*

Horák, Ladislav. *Dějepis pro třetí třídu měšťanských škol, Praha: Státní nakladatelství, 1928.*

Horák, Ladislav. *Dějepis pro 3. třídu měšťanské školy, 3. vydání, Praha: Státní nakladatelství, 1936.*

Horčíčka, Josef a Josef Ledr. *Dějepis pro měšťanské školy, díl čtvrtý pro jednorozční učebné*

<sup>187</sup> Institut pro výzkum veřejného mínění, informace z výzkumu 95-06, otázka 31, zpracovala Kateřina Korelová, která sledovala vývoj sympatií od roku 1991, zveřejněno tiskovou správou 52, 1995, uloženo v Archivu Centra pro výzkum veřejného mínění, Sociologického ústavu Akademie věd České republiky (CVVM SOÚ AV ČR), šanon 12A.

<sup>188</sup> Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav Akademie věd České republiky, výzkum *Naše společnost*, v12-18, 1.-13. prosince 2018, zveřejněno tiskovou správou „Občané O vztazích ČR s některými zeměmi – prosinec 2018“, 8. ledna 2019.

- kurzy při měšťanských školách, 2. vydání, Praha: Československá grafická unie, 1935.
- Horčíčka, Josef a Jan Nešpor. *Dějepis pro školy měšťanské*, 4. vydání, Praha: Česká grafická unie, 1926.
- Hrbek, Josef a Josef Vodehnal. *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol. III. Nový věk od osvícenství do doby přítomné*, Praha: Šolc a Šimáček, 1935.
- Charvát, Jaroslav. *Světové dějiny. Učebnice pro I.-III. ročník gymnázií a I. a II. ročník středních odborných škol*, 9. vydání, Praha: SPN, 1967.
- Jiráček, Antonín a Antonín Reitler. *Dějepis pro roční učebné kursy (IV. ročník) při měšťanských školách*, 6. vydání, upravili L. Hanus a A. Reitler, Praha: Nová škola, 1935.
- Klík, Josef. *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol. Díl II. Středověk od XIV. století a novověk až do osvícenství*, Praha: Historický klub, 1947.
- Pešek, Josef. *Obrazy z dějin středověkých a novověkých. Pro nižší třídy škol středních*, Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví, 1924.
- Pravdová, Marie. *Dějiny novověku, učební text dějepisu pro desátý ročník všeobecně vzdělávacích škol a školy pedagogické*, 5. vydání, Praha: SPN, 1958.
- Sochor, Jaroslav. *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol, díl III*, Praha: 1946.
- Šembera, František. *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních. Díl III. Dějiny věku nového od míru vestfálského až po dobu přítomnou*. Nově zpracoval František Brdlík. Praha: Bursík & Kohout, 1920.
- Štorch, Eduard a Karel Čondl. *Pracovní učebnice dějepisu. Díl III. pro třetí třídu měšťanských škol*, Praha: Státní nakladatelství, 1948. Dotisk k vydání z roku 1946, 1. vydání 1935.
- Touč, Josef. S. *Stručné československé dějiny*, Praha: Státní nakladatelství, 1946.

### **Seznam dalších pramenů**

- Institut pro výzkum veřejného mínění, informace z výzkumu 95-06, otázka 31, zveřejněno tiskovou správou 52, 1995, uloženo v Archivu Centra pro výzkum veřejného mínění, Sociologického ústavu Akademie věd České republiky (CVVM SOÚ AV ČR), šanon 12A.
- Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav Akademie věd České republiky (CVVM SOÚ AV ČR), výzkum *Naše společnost*, v12-18, 1.-13. prosince 2018, zveřejněno tiskovou správou „Občané O vztazích ČR s některými zeměmi – prosinec 2018“, 8. ledna 2019.

### **Seznam literatury**

- Babík, Milan. „Cti otce svého... Ale co Bibli? Woodrow Wilson, politika jako svaté poslání a

- role náboženství v demokracii“, in: *Dějiny a současnost*, XL, 6 (2018), 10-13.
- Babík, Milan. „Potus. Prezident jako globální fenomén“, in: *Dějiny a současnost*, XL, 3 (2018), 14-17.
- Bercovitch, Sacvan. „Mýtus o Americe“, in: *Revolver Revue*, 60 (2005), <http://www.revolverrevue.cz//mytus-o-americe>, citováno naposled 28. října 2018.
- Equiano, Olaudah. „Lepší je skočit přes palubu. Vzpomínky otroka a abolicionisty“, *Dějiny a současnost*, XXIX, 9 (2007), 38-39.
- Půlpánová, Ilona. *Obraz Spojených států amerických v českých učebnicích dějepisu (1890-1989)*. Diplomová práce, Brno: FF MU, 2017.
- Parafianowicz, Halina. „Americký mýtus a amerikanizace Československa po první světové válce“, in: *Lidé města*, 5, 9 (2003), <http://lidemesta.cz/archiv/cisla/5-2003-9/americky-mythus-a-americanizace-ceskoslovenska-po-prvni-svetove-valce.html>, naposledy citováno 3. září 2019.
- Rákosník, Jakub. „Dědictví finanční krize z roku 1929. Československo – ‚nezdolný ostrov demokracie‘?“ in: *Dějiny a současnost*, XXXI, 1 (2009), 32-35.
- Rozkošný, Filip a Nováček, Aleš. „Americká povaha – specifika a její kořeny“, in: *Geografické rozhledy*, 25, 4 (2016), 15-16.
- Smetana, Vít. „Mezi Scyllou a Charybdou. Omezené možnosti pro neutralitu v letech 2. světové války“, in: *Dějiny a současnost*, XXXI, 10 (2009), 30-33.
- Tindall, George B. a Shi, David E. *Dějiny Spojených států amerických*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996.
- Winters, Stanley B. „Americkým očima. Okupace západních Čech v roce 1945“, in: *Dějiny a současnost*, XXV, 6 (2003), 32-36.

## USA v české historické edukaci po roce 1989

Zdeněk Beneš

### Obraz USA v Československu / v České republice a historický převrat 1989

Změna politického systému v Československu na podzim 1989 se nutně musela odrazit i ve školství a tím pádem též obraz USA ve školních učebnicích. Poměrně rychle se začalo diskutovat o reformě školského systému, ale již nedlouho po 17. listopadu se první změny projeví v obsahu některých předmětů, především samozřejmě občanské nauky a dějepisu. Ministerstvo školství vydalo doporučení nadále neuzívat jejich dosud platné učebnice, v případě dějepisu se to týkalo zejména učebnic moderních dějin. Fakticky přestaly platit i dějepisné osnovy a bylo doporučeno, aby se výuka dějepisu – až do vytvoření nových učebnic a sestavení nových osnov – ukončila výkladem o druhé světové válce. Takové rozhodnutí bylo zcela na místě; výuka dějin po roce 1945 byla v dokumentech řídících výuku a tedy i v učebnicích co do svého obsahu a interpretací historického dění deformována a ideologizována nejvíc.<sup>1</sup> To se samozřejmě týkalo právě obrazu USA jako západní a odpůřící vedoucí moci. Lze nicméně položit i otázku do jaké míry byly tyto politické požadavky uplatňovány i v samotné předlistopadové reálné výuce. Nejsou k dispozici věrohodné materiály, které by přesnějším, sociologicky statistickým způsobem umožňovaly průhled do této situace, avšak ze vzpomínek učitelů i tehdejších žáků lze odvodit, že při takovéto skryté úpravě učiva nešlo jenom o nějaké řídké výjimky. Nejsnazším řešením bylo z důvodů nedostatku času ukončit výklad látky třeba právě koncem druhé světové války, anebo se ožehavým tématům (např. výklad o Pražském jaru a srpnové okupaci) vyhnout, nebo o nich vykládat tak, aby bylo zřejmé, že jde o výklad „nutný“. Toto – českým termínem – „švejkování“ mělo ostatně v českém školství tradici už z dob Protektorátu Čechy a Morava.<sup>2</sup>

V tomto textu se soustředíme na výuku dějepisu v základním vzdělávání (ISCED1) a na v tomto rámci prezentovaný obraz USA. Důvody tohoto omezení jsou především v tom, že právě na tomto stupni se kladou základní kameny historického vědomí, které nás pak provázejí po celý život. Nicméně, dokumenty řídícími výuku je tato edukace určována jenom z části. Ve

<sup>1</sup> Existuje téměř otřesný doklad o snaze výklad soudobých dějin bezohledně upravit pro politické záměry. V polovině 70. let vznikl Doplněk k učebnici Dějepis/9. Jeho autory byli M. Dohnal a O. Káňa z Ostravské pedagogické fakulty. Bez jediného slova vysvětlení proč tato brožura vznikla (podle ústních svědectví byli autoři k napsání přinuceni) obsahuje výklad československých dějin v rozmezí let 1949–1972. Miloň Dohnal – Otakar Káňa, *Dějepis pro devátý ročník Základní devítileté školy: Doplněk k učebnici*, Praha: SPN, 1977. Text byl schválen Ministerstvem školství ČSR 17. 12. 1976 jako „prozatímní učební text – doplněk k učebnici“.

<sup>2</sup> Viz Jiří Doležal, *Česká kultura za protektorátu: Školství, písemnictví, kinematografie*, Praha: Národní filmový archiv, 1996; František Bosák, *Česká škola v době nacistického útlaku. Příspěvek k dějinám českého školství od Mnichova do osvobození*, Praha: SPN, 1969; Otakar Dorazil, *Chtěl jsem být učitelem*, Praha: Josef Hokr, 1945.

školním historickém edukačním prostředí se nedílně prolínají dvě jeho roviny. První je vymezena školskou legislativou a dokumenty řídicími výuku (kurikula, učebnice aj.), druhou je pronikání historických informací ze školství vnějšího prostředí, z veřejných prostorů. V tomto textu se budeme zabývat oběma rovinami, neboť jsou, především ve vztahu k našemu tématu, těžko oddělitelné. Pro pronikání informací do školního prostředí z vnějšku uijeme termín edukace historií. Pro druhou sféru termínu historická edukace.

Je třeba zmínit, že obsah edukace historií předcházely v českém/československém prostředí v 90. letech 20. století vymezené pole historické edukace. Vytváření nových kurikul si vyžadovalo svůj čas – a ještě zdouhavější, protože náročnější, byla tvorba nových učebnic. Je ovšem třeba brát v potaz rozdíl mezi normativní podobou historické edukace a samotnou reálnou výukou. Do ní nové informace o USA a vůbec celku výkladu soudobých dějin začaly pronikat daleko rychleji. Nelze zapomínat, že zejména pro mladou generaci byl západní svět, reprezentovaný především USA lákadlem, ne-li vzorem. Působila na ni tamější kultura a spolu s ní nedílně pronikaly i informace historického charakteru. A platilo, že oficiálním informacím veřejnost příliš či vůbec nedůvěřovala, že se četlo „mezi řádky“. A navíc v ČSSR byl přece jenom možný příjem zahraničního rozhlasového i televizního vysílání; české vysílání stanice Svobodná Evropa přestalo být dokonce ke konci roku 1988 rušeno.<sup>3</sup> Analyzovat všechny tyto vlivy a jejich reálný průnik do školského prostředí na počátku 90. let a hlavně jejich edukační efektivitu je prakticky nemožné. Sledujeme v tomto článku pomocí příkladů, jak se obrazy USA v Československu a v České republice ve vztahu ke konci druhé světové války měnily před a po roce 1989 ve veřejné sféře a ve školní výuce, zejména v učebnicích dějepisu.

## Edukace historií

Jedním z nejvíce manipulovaných témat bylo osvobození Československa na konci druhé světové války a příspěvek Spojených států k tomu. Důvody byly samozřejmě ideologické, ale pozadí této ideologizace byla i hlubší. Především tematika úzce souvisela s výkladem druhého československého odboje, v němž byla znevažována role československého nekomunistického odboje a londýnské vlády a naopak zveličována úloha moskevské komunistické emigrace a například zamlčováno její skutečné postavení a postoje v letech 1939-1941.<sup>4</sup> Od roku 1945 se

<sup>3</sup> K tomu viz Prokop Tomek, „Rušení zahraničního rozhlasového vysílání pro Československo“, in: Jan Táborský, *SECURITAS IMPERII 9, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002, 334–367, <http://www.policie.cz/clanek/publikace-securitas-imperii-01-14.aspx?q=Y2hudW09OQ%3D%3D>, naposledy zkontrolován dne 3. prosince 2020.*

<sup>4</sup> Uvedme jenom jeden příklad za všechny: Ludvík Svoboda, velitel čs. jednotky v SSSR a v letech 1968–1975 prezident ČSSR je autorem dvou knih pamětí, *Z Buzuluky do Prahy* (1961) a *Cestami života* (1971). Druhá končí rokem 1939 a první fakticky začíná ustavením 1. čs. samostatného praporu v SSSR v lednu 1943. Tomu, co se

KSČ snažila o mytologizaci průběhu druhé světové války a zejména osvobození ČSR. Jako každá takováto manipulace s dějinami musí obsahovat pravdivé, ověřitelné údaje, s nimiž ovšem zachází tak, aby byl získán chtěný obraz skutečnosti – nejúspěšnější lži je vždy polopravda. Rudá armáda osvobodila větší část československého území.<sup>5</sup> V jejím rámci působil nejprve Československý samostatný prapor a posléze celý armádní sbor, jehož letectvo se účastnilo bojů za Slovenského národního povstání a který bojoval v Dukelském průsmyku či o Ostravu. O tato a další fakta bylo možno opřít výklad, který zamlčováním a dehonestováním úlohy západních Spojenců, domácího i zahraničního nekomunistického odboje, účasti čs. vojáků za západní frontě, především letců v RAF, úlohu SSSR absolutizoval. Začlenění okupace a osvobození se tak dostávalo povýtce do kontextu nikoli dějin druhé světové války, ale sovětské Velké vlastenecké války. Přímo symbolem tohoto přístupu se stal výklad Pražského povstání v květnu 1945. Příjezd sovětských tanků do Prahy v ranních hodinách 9. května byl pojat jako osvobození města (a stejně symbolicky i celého Československa). Přesnější interpretace však zní, že Rudá armáda do Prahy vjela, protože vedení povstání uzavřelo s německou armádou 8. května příměří a ta z Prahy už odcházela.<sup>6</sup> Americká armáda nehrála při osvobození Prahy roli. Ruské vedení trvalo na tom, aby byla Praha osvobozena Rudou armádou. Silně zveličován byl i počet sovětských vojáků padlých v Pražské operaci – na čestném pohřebišti Rudé armády na pražských Olšanech je pohřbeno přes 550 vojáků a důstojníků, přitom v přímých bojích jich padlo 15; Pražanů padlo přes tři tisíce. Oběť lidského života je nejvyšší cenou, kterou může voják či bojovník během bojů za svobodu přinést. Zpochybňovat ji nelze ani u toho nejposlednějšího z nich. Proto je ale stejně neetické zamlčovat oběti jiných, těch, kteří nezapadají do vytvářeného účelového obrazu dění.

Tank se samopalníky na korbě, vítaný nadšeným českým obyvatelstvem, se stál jedno z ikonických zobrazení osvobození Rudou armádou. Toto ikonické zobrazení bylo použito také ve školní výuce před rokem 1989, například na titulní stránce učebnice dějin z počátku

---

dělo mezitím je dnes k dispozici už dostatečná literatura. Shrnujícím způsobem in Jan Gebhart – Jan Kuklík, *Velké dějiny země Koruny české XV.a 1938–1945*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2006, 437–444.

<sup>5</sup> Přehled o dění na konci druhé světové války v Praze a v Čechách: Jaroslav Hrbek – Vít Smetana – Stanislav Kokoška – Vladimír Pilát – Petr Hofman, *Draze zaplacená svoboda: osvobození Československa 1944–1945*, Praha: Paseka, 2009. Jindřich Pecka, *Na demarkační čáře: Americká armáda v Čechách v roce 1945*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995.

<sup>6</sup> Viz Jan Gazdik, „Zrádci“ vlasovci v Praze odvrátili pohromu. Koněv přijel již do osvobozeného města“, Aktuálně.cz, 05. 05. 2020, [https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/jaka-byla-role-vlasovcu-v-osvobozeni-prahy/r~66db14a8831e11ea80e60cc47ab5f122/?utm\\_source=www.seznam.cz&utm\\_medium=sekce-z-internetu](https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/jaka-byla-role-vlasovcu-v-osvobozeni-prahy/r~66db14a8831e11ea80e60cc47ab5f122/?utm_source=www.seznam.cz&utm_medium=sekce-z-internetu), naposledy zkontrolován dne 29. července 2021; Milan Rokos, „Umírali v boji i na otravu alkoholem. Barvitě osudy rudoarmějců v Praze“, Seznam Zprávy, 05.05.2020, [https://www.seznamzpravy.cz/clanek/umirali-v-boji-i-na-otravu-alkoholem-barvite-osudy-rudoarmeju-v-praze-03904?seq\\_no=4&source=hp&dop\\_ab\\_variant=0&dop\\_source\\_zone\\_name=zpravy.szhnp.box&utm\\_source=www.seznam.cz&utm\\_medium=z-boxiku&utm\\_campaign=null](https://www.seznamzpravy.cz/clanek/umirali-v-boji-i-na-otravu-alkoholem-barvite-osudy-rudoarmeju-v-praze-03904?seq_no=4&source=hp&dop_ab_variant=0&dop_source_zone_name=zpravy.szhnp.box&utm_source=www.seznam.cz&utm_medium=z-boxiku&utm_campaign=null), naposledy zkontrolován dne 29. července 2021.

šedesátých let dvacátého století.<sup>7</sup> (Obrázek 1) Pro dokreslení tvorby osvobozovacího mýtu uvedme, že stejný motiv se po Srpnu 1968 objevil na velké malbě na jedné ze slepých zdí v České Lípě s nápisem „V květnu přišli včas, v srpnu zas.“

Takto byl zkreslován a dehonestován skutečný podíl vojáků 3. americké armády pod velením legendárního generála Pattona na osvobozování západních Čech. Počet obětí z jejich řad byl účelově snižován, přehlížen, v extrémních případech byla americká armáda dokonce obviňována ze zločinů, jež měli její vojáci v Čechách spáchat.<sup>8</sup> Někdy nabývaly tyto snahy až tragikomických rozměrů. Odráželo se to též ve školní výuce dějepisu: Tak se před rokem 1989 i v plzeňských školách tvrdilo, že město osvobodila Rudá armáda z taktických důvodů převlečená do amerických uniforem (což vzhledem k přítomnosti potomků amerických vojáků ve třídách muselo být jistě vnímáno jako „dobrý vtip“).<sup>9</sup> Jiným příkladem, tentokrát z veřejného prostoru, bylo odstraňování pamětních tabulí připomínajících osvobození jednotlivých západočeských měst 3. armádou – a děkujících jí za to. Leckde nebyly tyto desky jenom odstraňovány, ale – aby se předešlo případným protestům veřejnosti – nahrazovány jinými. Vytvářela se tak ovšem zcela komická situace. Jejimi autory byli nejspíše političtí pracovníci západočeského krajského výboru KSČ, protože se s touto situací setkáváme po celém kraji. Stalo se tak například v Klatovech či v nedaleké Sušici. Tam byla první pamětní deska odhalena již 6. července 1946 s česko-anglickým nápisem „Na paměť osvobození města 4. pancéřovou divizí 3. americké armády dne 6. května 1945. Město Sušice.“<sup>10</sup> (Obrázek 2) Deska na svém místě vydržela do roku 1951, kdy byla odstraněna a měla být zničena. Podářilo se ji ale zachránit a tak mohla být 6. května 1968, když se politické poměry v období Pražského jara silně uvolnily, opět instalována na své původní místo. Během tzv. normalizace po sražení Pražského jara byla ale znovu snata v roce 1972 a nahrazena jinou, a to s nápisem „Zde byla umístěna pamětní deska připomínající účast armády USA v boji proti fašismu ve 2. světové válce. Byla sejmuta na protest proti brutální agresivní válce americké armády proti vietnamskému lidu. V Sušici 1972.“<sup>11</sup> (Obrázek 3) Politicky to zřejmě však nebyl nejšťastnější nápad. Roku 1980 byla zpola v tajnosti (což nebyl v těchto případech odstraňování soch či pamětních desek ojedinělý postup) sejmuta a nahrazena další deskou, tentokrát politicky

<sup>7</sup> Václav Husa, *Československé dějiny: Pokusná učebnice pro 11. ročník – druhá část od roku 1848* (Učebnice pro všeobecně vzdělávací školy), Praha: SPN, 1961.

<sup>8</sup> Karel Bartošek – Karel Pichlík, *Američané v západních Čechách v roce 1945*, Praha: Mladá fronta, 1953. Její první verze, nesla apelativnější název *Hanebná role amerických okupantů v západních Čechách*, Praha, 1951. Spravedlivě je třeba dodat, že oba autoři tento „hřích“ svého mládí svou další činností i životními osudy splatili víc jako dostatečně.

<sup>9</sup> Opírám se o přímé svědectví Dagmar Hudecové z Plzně, do roku 2015 aktivní členkou Společné česko-německé komise pro učebnice dějepisu.

<sup>10</sup> Viz Tomáš Vlček, „Pokřivená historie. Pomník osvobození v Sušici“, Totalita.cz, [http://www.totalita.cz/historie/hist\\_pomnik\\_susice\\_01.php](http://www.totalita.cz/historie/hist_pomnik_susice_01.php), naposledy zkontrolován dne 29. července 2021.

<sup>11</sup> Ebd.

vskutku nezávadnou. Týkala se totiž zcela jiné připomínky: „Na paměť českého malíře Maxmiliána Pirnera profesora pražské AVU narozeného 13. 2. 1845 v Sušici.“<sup>12</sup> Ta na svém místě vydržela do prosince 1989. 22. prosince 1989 byla na své místo znovu vrácena původní, první bronzová deska. Pirnerova deska však zničena nebyla. Druhou desku lze dodnes prohlédnout v muzeu.<sup>13</sup> K příběhu sušických desek lze snad jenom dodat, že takřka dokonale odráží peripetie soudobých českých dějin a jejich výkladu.

Prostřednictvím oficiální propagandy bylo možné dějiny upravovat, nebylo ale možné vytěsnit účast americké armády z paměti lidí, kteří její přítomnost zažili, i těch, kteří ji znali z rodinného vyprávění, z fotografií, ze zachovaných hmotných památek uchovaných třeba i v domácnostech. Jak jsme ukázali na sušickém příběhu, nedala se plně vytlačit ani z kontrolovaných veřejných prostorů. Pomník 639 padlým vojákům 1. divize 3. americké armády v Chebu přežil celých 40 let ideologického komunistického ikonoklasmu a stal se i místem připomínky účasti americké armády na osvobození ČSR. Velvyslanectví USA si také po celou dobu památku padlých Američanů připomínalo, a to komunistický režim zakázat nemohl.

O tom, že obraz amerických vojáků jako osvoboditelů západních Čech od německé hrůzovlády nebyl zapomenut, přestože o to komunistický režim v Československu až do roku 1989 usiloval, svědčí i vznik nových pomníků americké armádě v devadesátých letech 20. století. Příkladem toho je Památník střetnutí mezi německou a americkou armádou u dnes již neexistující obce Zhůří u Hartmanic poblíž Železné Rudy, postavený v roce 1991. Vojáci 90. pěší divize der US-Armee zde padli do německé léčky a 10 jich padlo.<sup>14</sup>

Jak živá byla paměť účasti Američanů na osvobození ČSR ukázaly Slavnosti svobody, poprvé uspořádané v Plzni hned roku 1990.<sup>15</sup> Nešlo však o pouhou oficiální slavnost, jak by mohla dokazovat přítomnost prezidenta Václava Havla, ministra zahraničí Miroslava Vacka a velvyslankyně Spojených států Shirley Temple-Blackové, ale o spontánní oslavy s bohatým kulturním programem, jichž se během dne zúčastnilo mnoho tisíc lidí. V paměti zůstává jak píseň Jana Vyčítala *To tenkrát v čtyřicátom pátom*, jejíž refrén zpívalo celé přeplněné plzeňské náměstí,

To tenkrát v čtyřicátom pátom,  
když Plzeň osvobodil Patton,  
s tanky a děly, na džípech bílý hvězdy měly.  
Jak pestrý krovky tančily holky ze Škodovky

<sup>12</sup> Ebd.

<sup>13</sup> Ebd.

<sup>14</sup> Jan Ciglbauer, „Incidenty US Army v jižních Čechách a na Šumavě“, Severní Českobudějovicko, 17.8.2015, <http://severniceskobudejovicko.cz/2015/08/17/incidenty-us-army-v-jiznich-cechach-a-na-sumave/>, naposledy zkontrolován dne 3. srpna 2020.

<sup>15</sup> Zcela zapomenutou součástí osvobození západních Čech bylo účast belgických jednotek.

a místní krásky zpívaly sborem:  
„Škoda lásky....“<sup>16</sup>

tak třeba i konferování části programu redaktorkou českého vysílání radia Svobodná Evropa Lídou Rakušanovou, jehož součástí byla i účast veteránů 3. armády, včetně vnuka generála Pattona. Entusiasmus této první slavnosti se samozřejmě časem oslabil, nicméně Slavnosti svobody jsou každoroční významnou událostí nejen samotné Plzně a Plzeňska.<sup>17</sup>

Přítomnost redaktorů Svobodné Evropy tvořila spojnici mezi historií a současností. Byla výrazem toho jevu, který se v českém jazykovém úzu označuje obsahově poněkud nejasným termínem „vyrovnávání se s minulostí“. Nelze v této souvislosti opominout ještě jednu manifestační událost prvního roku svobody. Byla jí návštěva presidenta USA G. W. Bushe staršího v Praze v symbolický den – 17. listopadu. (Obrázek 4) Přes přísná bezpečnostní opatření, vyžadující příchod návštěvníků i několik hodin před začátkem manifestace, se Václavské náměstí zcela zaplnilo. Zvuk kopie Zvonu svobody, kterou Bush přivezl jako symbolický dar, chápeme i dnes jako výzvu...

## Historická edukace

Přejdeme k samotné historické edukaci. Nejprve jsou nastíněny změny v oblasti vzdělávání, učebních osnov a tvorby učebnic po roce 1989. Poté na základě čtyř učebnic dějepisu vydaných v letech 1995-2016 prozkoumáme, jaký obraz USA ve vztahu k Československu zprostředkovávají, zejména na konci druhé světové války a během osvobození Československa.

Počátek 90. let je v Československu ve znamení snah o zásadní reformu školství a školního vzdělávání. Heslem doby se staly alternativní školy a alternativní učebnice, což byla reakce na silně centralizované a centrálně přímo řízené školství v letech 1948–1989. První polovina 90. let byla tak ve znamení značně turbulentního vývoje. Postupně se vytvářely tři základní nové programy pro základní vzdělávání, na dosavadní Základní devítiletou školu navazující Základní škole, nově koncipované projekty Národní škola a Občanská škola, která z nich nejvíce navazovala na tradice československého školství z dob její první republiky. Zároveň se reformovalo i střední vzdělávání, především gymnaziální. Hledání nových cest a s nimi spojených edukačních možností uzavřelo přijetí dvoustupňového pojetí kurikul, když byly vytvořeny a pod diskusí schváleny celostátní Rámcové vzdělávací programy (RVP), které jednotlivé školy upravují do svých vlastních Školních vzdělávacích programů (ŠVP). Novinkou

<sup>16</sup> Jan Vyčítal, To tenkrát v čtyřicátom pátom, Velky zpěvník, <http://www.velkyzpevnik.cz/vycital-jan/to-tenkrat-v-ctyricatom-patom>, *naposledy zkontrolován* 1. srpna 2021.

<sup>17</sup> K vzpomínkovým oslavám v Plzni viz také Iveta Coufalová, „To tenkrát v čtyřicátom pátom...“. Plzeňské Slavnosti svobody“, in: *Dějiny a současnost* 31 (5), 2009, 11.

tohoto pojetí v českém prostředí bylo to, že vedle velmi obecně vymezeného tematického obsahu v RVP byl edukační důraz položen na získávání obecných (klíčových) kompetencí a očekávaných odborných výstupů pro jednotlivé vzdělávací oblasti. Školy tak získávaly daleko větší prostor pro svobodu výuky, včetně uvolnění hodinové dotace jednotlivých předmětů i uvádění – zůstaneme-li na poli školního dějepisu a občanské nauky, které jsou spojeny do jednotné vzdělávací oblasti Člověk a společnost, – konkrétních příkladů majících ilustrovat obecnější historické děje.<sup>18</sup> Získat tak statisticky odpovídající obraz skutečné podoby a obsahu reálné výuky je tak bez rozsáhlého empirického výzkumu prakticky nemožné; jistou možnost poskytují inspekční zprávy České školní inspekce, v nichž jsou hodnoceny jenom ad hoc vybrané předměty.<sup>19</sup> Uvolněna byla také tvorba učebnic. Ty sice – oprávněně – podléhají státnímu dohledu udělováním schvalovací doložky ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR, ale jejich vlastní tvorba a vydávání je v kompetenci jednotlivých nakladatelství. Nahlédnutím do RVP a učebnic, které musí v základních parametrech odpovídat požadavkům RVP, získáme však dostatečný přehled o zamýšleném dějepisném kurikulu. Odvolejme se přímo na znění RVP:

## MODERNÍ DOBA

### Očekávané výstupy

žák

- na příkladech demonstruje zneužití techniky ve světových válkách a jeho důsledky
- rozpozná klady a nedostatky demokratických systémů
- charakterizuje jednotlivé totalitní systémy, příčiny jejich nastolení v širších ekonomických a politických souvislostech a důsledky jejich existence pro svět; rozpozná destruktivní sílu totalitarismu a vypjatého nacionalismu
- na příkladech vyloží antisemitismus, rasismus a jejich nepřijatelnost z hlediska lidských práv
- zhodnotí postavení ČSR v evropských souvislostech a jeho vnitřní sociální, politické, hospodářské a kulturní prostředí

Minimální doporučená úroveň pro úpravy očekávaných výstupů v rámci podpůrných opatření:

žák

- (...) uvede příčiny a politické, sociální a kulturní důsledky 1. světové války
- (...) uvede základní informace o vzniku samostatné Československé republiky

Učivo

- první světová válka a její politické, sociální a kulturní důsledky
- nové politické uspořádání Evropy a úloha USA ve světě; vznik ČSR, její hospodářsko- politický vývoj, sociální a národnostní problémy
- mezinárodně politická a hospodářská situace ve 20. a 30. letech; totalitní systémy –komunismus, fašismus, nacismus – důsledky pro ČSR a svět
- druhá světová válka, holocaust; situace v našich zemích, domácí a zahraniční odboj; politické, mocenské a ekonomické důsledky války

<sup>18</sup> K tomuto vývoji viz Jan Tupý, *Tvorba kurikulárních dokumentů v České republice: Historicko-analytický pohled na přípravu kurikulárních dokumentů pro základní vzdělávání v letech 1989–2017*, Brno: Masarykova univerzita, 2018<sup>2</sup>.

<sup>19</sup> Viz Inspekční zprávy, Česká školní inspekce, <https://www.csicr.cz/cz/Dokumenty/Inspekcnizpravy?>, *naposledy zkontrolován* 1. srpna 2021.

## ROZDĚLENÝ A INTEGROJÍCÍ SE SVĚT

### Očekávané výstupy

žák

- vysvětlí příčiny a důsledky vzniku bipolárního světa; uvede příklady střetávání obou bloků
- vysvětlí a na příkladech doloží mocenské a politické důvody euroatlantické hospodářské a vojenské spolupráce
- posoudí postavení rozvojových zemí
- prokáže základní orientaci v problémech současného světa

Minimální doporučená úroveň pro úpravy očekávaných výstupů v rámci podpůrných opatření:

žák

- (...) popíše průběh a důsledky 2. světové války a politický a hospodářský vývoj v *poválečné* Evropě
- (...) chápe význam událostí v roce 1989 a vítězství demokracie v naší vlasti

Učivo

- studená válka, rozdělení světa do vojenských bloků reprezentovaných supervelmocemi; politické, hospodářské, sociální a ideologické soupeření
- vnitřní situace v zemích východního bloku (na vybraných příkladech srovnání s charakteristikou západních zemí)
- Československo od únorového převratu do r. 1989, vznik ČR
- rozpad koloniálního systému, mimoevropský svět
- problémy současnosti
- věda technika a vzdělání jako faktory vývoje; sport a zábava<sup>20</sup>

Z těchto formulací je dostatečně zřejmé, že školy dostaly velký prostor pro konkrétní výběr učiva. Je však také pochopitelné, že kroky k naplňování těchto cílů byly postupné. Reformní pozornost byla na počátku 90. let pochopitelně obrácena k tomu, aby ze školního dějepisu byly eliminovány ideologizující pasáže a doplněna základní a dosud chybějící faktografie. Pozornost byla samozřejmě soustředěna především na výklad českých/československých dějin. V tomto rámci se však otevíral prostor pro hlubší průhled i do dějin USA, především v jejich vztahu k českým/československým dějinám. Pozornost musela být, vzhledem k dosavadnímu požadovanému výkladu, soustředěna na podíl USA při vzniku ČSR v roce 1918, na jejich úlohu ve druhé světové válce a osvobození ČSR a na jejich pozici v mezinárodních vztazích druhé poloviny 20. století.

Možnost takového průhledu poskytuje učebnice Věry Olivové *Dějiny nové doby 1850–1993* z poloviny 90. let. V prvním tématu nejprve mluví o důvodech vstupu USA do války a následně o ruských revolucích roku 1917 a uzavření Brestského míru v lednu 1918. Ten „potvrzoval faktické vítězství ústředních mocností ve východní Evropě“. A „byl to separátní mír oslabující Dohodu“. Toto konstatování je v přímém rozporu s tezí postavenou na počátku 50. let a platnou až do roku 1989, že totiž „bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo

<sup>20</sup> MŠMT Praha 2021, Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, 2021, Národní ústav pro vzdělávání, <http://www.nuv.cz/t/rvp-pro-zakladni-vzdelavani>, *naposledy zkontrolován* 1. srpna 2021.

ČSR“. Olivová ovšem nepopírá velký vliv „ruské revoluce“ 1917 (nemluví ale konkrétně o VŘSR) na dění v Rakousku-Uhersku a v českých zemích vzhledem k celkové hospodářské situaci v nich, ale výkladem o zrodu a působení československých legií na Rusi zmiňuje právě vliv ruské demokratické únorové revoluce a vstup USA do války jako „posilu československého odboje“. Citlivě přitom vnímá celkový hospodářský rozvrat způsobený válečnými roky<sup>21</sup> – stejně jako situaci Světové hospodářské krize, kde oceňuje americký New Deal a kde také zmiňuje krizi v SSSR (o ní se do roku 1989 mlčelo, naopak se vsugerovávala představa že první socialistický stát se díky plánovému hospodářství se krizi vyhnul).<sup>22</sup>

O účasti USA ve druhé světové válce autorka pojednává také v široké perspektivě společného boje proti nacismu a japonskému militarismu. Příslušné kapitoly se jmenují Aliance Anglie, Ameriky a Ruska a Porážka agresorů. Jsou sice pouhým stručným popisem bojů v letech 1941–1945, avšak pro žáky prolamuje onen již zmíněný model výkladu druhé světové války jako války SSSR proti Německu a nakonec i proti Japonsku.<sup>23</sup> Zato obsáhle je popsán boj za obnovu ČSR a to z perspektivy uznané československé vlády v Londýně v čele s prezidentem Benešem. Zdůrazněna jsou rozhodující Benešova jednání s T. Rooseveltem, W. Churchillem, J. V. Stalinem a Ch. de Gaullem v roce 1943 která měla zajišťovat – a částečně i zajistila – postavení ČSR jak mezi Spojenci za války, tak v poválečném uspořádání Evropy. Jako ostatní učebnice zmiňuje účast americké armády na osvobození republiky v souvislosti s dohodou o demarkační linii dohodnuté mezi sovětskou a americkou armádou, která vedla k postupu americké armády do západních Čech až po Plzeň, zabránila ale tomu, aby mohla osvobodit i Prahu. Zmiňuje také politické dohody Velké trojky z Teheránu a Jalty, jimiž bylo „Československo zahrnuto do oblasti sovětského vlivu“.<sup>24</sup> Výrazem tohoto podřízení bylo i vynucené odmítnutí Marshallova plánu v roce 1947, i když byla ČSR jediným státem už formujícího se sovětského bloku ve východní a střední Evropě, která jej zprvu přijala. „Po tomto zásahu bylo Československo stále jednoznačněji připoutáváno politicky, hospodářsky i kulturně k Sovětskému svazu a ke státům jeho mocenského bloku“.<sup>25</sup> Následující doba až do pádu komunistických systémů zaznamenána v rámci horizontů studené války, v níž připadá USA pochopitelně místo jedné ze dvou supervelmocí. Studený konflikt je ovšem omezen pouze na stručný výklad Karibské krize.<sup>26</sup> Následná politika USA, například vůči Pražskému jaru, vnitřní opozici v ČSSR či k pádu komunistické moci ve Východním bloku a konkrétně v ČSSR

---

<sup>21</sup> Věra Olivová, *Dějiny nové doby 1850–1993*, Praha: Scientia, 1995.

<sup>22</sup> Ebd. 83.

<sup>23</sup> Ebd. 128–130.

<sup>24</sup> Ebd. 150.

<sup>25</sup> Ebd. 161.

<sup>26</sup> Ebd. 169.

je pominuta.

Podstatně podrobnější jsou texty učebnic řady *Lidé v dějinách*, určené pro základní školy, které jsou ovšem zaměřeny především na dějiny českých zemí a ČSR. Dějinám USA je tu z tohoto důvodu věnována pozornost jenom v takových souvislostech, které se bezprostředně týkají českých dějin. Těmi jsou vznik ČSR, druhá světová válka a bipolární rozdělení světa po ní.

Úloha USA v dějinách první světové války a následném vývoji je stručně, ale výstižně charakterizována v první části kapitoly První Československá republika – pokus o demokracii ve střední Evropě – dílu zabývajícího se obdobím 1918–1945. Má uvozující, a proto syntetizující charakter. Je nazvána Poválečné uspořádání světa a Československo a autor v ní nabízí takřikající půdorys dějin daného období.

USA se na vítězství Dohody v první světové válce výrazně podílely pro svou hospodářskou sílu, zatímco evropské země obou bojujících stran byly takřka totálně hospodářsky vyčerpané a vojensky proto oslabené. Cestu k následné stabilitě a zároveň k výrazné přeměně světa nabízely dva protichůdné koncepce, demokratická koncipovaná americkým prezidentem W. Wilsonem a „revoluční“ V. I. Lenina. Obě byly neslučitelné, „příklon k myšlenkám jednoho z nich znamenal zásadní nesouhlas s názory toho druhého.“ Svět tak „stanul na dějinné křižovatce“, která předznamenávala budoucí vývoj.<sup>27</sup>

Podruhé se USA objevují na horizontu československých dějin ve druhé světové válce. Zde jsou Spojené státy zmiňovány v souvislosti s československým zahraničním odbojem a „cestou ke svobodě“, jak zní název příslušné kapitoly pojednávající o závěrečné etapě bojů v Evropě v letech 1944–1945. Podíl americké armády na osvobození ČSR je tu popsán velmi detailně a s výrazným zřetelem k dobovým vojenským a politickým souvislostem. Odkazuje na vlastní geopolitickou žádost W. Churchilla, aby Američané obsadili Berlín, Vídeň i Prahu a „aby podali ruku Rusům co nejdále na východě“. Ovšem dohoda mezi D. Eisenhowerem a velením Rudé armády stanovila demarkační linii na čáře Linec-České Budějovice-Plzeň-Karlovy Vary-Saská Kamenice. USA na tuto linii přistoupila proto, že válkou v Evropě pro ni válečné úsilí nekončilo a musely zvítězit ještě nad Japonskem. I když mohla 3. armáda generála Pattona snadno v květnu 1945 postoupit až do Prahy, nestalo se tak vzhledem k tomu, že by prý hrozilo „smíchání vojsk“. Jak Jan Kuklík, autor učebnice *Lidé v dějinách. Období 1918–1945*, suše konstatuje „ve skutečnosti chtěla Rudá armáda provést ‘pražskou’ operaci a vstoupit do hlavního města ČSR, aby tím položila základ příštímu sovětskému vojenskému, politickému a hospodářskému vlivu. To si však lidé v dané situaci neuvědomovali a Rudou armádu vítali jako

<sup>27</sup> Jan Kuklík, *Lidé v dějinách, Období 1918–1945: rozkvět a soumrak československé demokracie*, Praha: Fortuna, 1996, 5.

osvoboditelku. Brzy se ukázalo, co znamenalo osvobození na sovětský způsob.<sup>28</sup> Snad není ani třeba připomínat, že takovýto výklad konce války zcela popíral komunistickou stranou kanonizovaný výklad osvobození Prahy a také osvobození celého Československa.

Učebnice Olivové, vybraná zde jako příklad první polistopadové etapy tvorby učebnic a zároveň jako jejich podíl na tvorbě nových kurikul, odráží hned několik tehdejších determinací obsahu a podoby učebnic. Z obsahového hlediska jde v prvé řadě o odstranění ideologizujících interpretací, což je nedílně spojeno o doplňováním v předchozí době pomíjených faktů. Přesto v konstrukci jejich učiva přetrvávají dosavadní přístupy, zejména koncentrace na politické dějiny.

Už řada učebnic, přes svá omezení daná soustředěním na každodennost českých dějin, naznačovala nové cesty, na něž české dějepisné kurikulum začalo vykračovat. Větší pozornost se začala věnovat sociálním a kulturním dějinám. Na učebnicích vznikajících po roce 2000, kdy vstoupila v platnost dodnes platná kurikulární reforma, je tento trend zřetelně rozpoznatelný. Z nich jako příklad vybíráme učebnici Věry Válkové *Dějepis 9. Nejnovější dějiny* určené opět pro základní školy.<sup>29</sup> Ve vybraném časovém horizontu se věnuje tradičních – a nepominutelných dějinných situací, kdy Spojené státy zasahovaly do evropského či globálního dění. Vedle oněch „uzlových bodech“ dějinného vývoje v krátkém 20. století 1914/18–1989/91, tedy první a druhé světové války a jejich důsledků pro vývoj v Evropě a studené války a jejího konce, věnuje také pozornost obecnější otázkám sociálního, vědeckého a kulturního vývoje, v němž hrály USA výraznou roli.

V případě výsledků první světové války se učebnice zmiňuje o, na rozdíl od zejména Francie, kterou ovlivňovaly historické zkušenosti, smířlivějším postoji Spojených států s poraženému Německu. Nevedlo je k tomu jen to „že ležely za mořem a válka se jich ani nedotkla“, ale především to, že sledovaly vlastní hospodářské zájmy. Americká politika se obávala, že přísné potrestání Německa, jaké požadovala Francie, dovede Německo k hospodářské krizi, která jedná posílá postavení Velké Británie, tedy jejich rivala a jedná vyvolá radikalizaci německého obyvatelstva a Německo se tak stane „ohniskem dalších nepokojů v Evropě“. A opět je akcentována vytvářející se polarita mezi demokratickými a totalitními režimy ovlivňující následný vývoj.

Účast USA ve druhé světové válce je objasňována v podkapitole Válka v Tichomoří, již předchází výklad o koordinaci postupu Spojenců a o konci války v Evropě a jaltských spojeneckých dohodách, které vymezovaly linie nejen válečného operačního prostoru, ale zároveň sféry budoucího mocenského vlivu. Jimi bylo určeno, že „většina Československa

<sup>28</sup> Ebd. 68.

<sup>29</sup> Veronika Válková, *Dějepis 9. Nejnovější dějiny*, Praha: SPN, 2016.

měla být osvobozena Rudou armádou“.<sup>30</sup> Tak byly položeny základy studené války, která propukla nedlouho po skončení „horké války“. Učebnice objasňuje, že nešlo jenom o konflikt mocenský, ale také ideologický. Výklad o ní je rozčleněn dvou samostatných kapitol, z nichž první sleduje vývoj v demokratickém západním světě, druhá ve Východním bloku. Obě obsahují všechny základní dějinné události, které v obou blocích probíhaly – Marshallův plán, berlínské krize, Suezská a karibská krize v tom západním, jugoslávská krize a berlínské povstání 1953, Pražské jaro, hospodářská krize v SSSR a z něho vycházející Gorbačovova politika glasnosti a perestrojky, a celkový rozpad bloku v 80. letech v tom východním. Jak řazením kapitol, tak tím, že o politice detente či odzbrojovacích projektech je pojednáno v té první z nich, je zřetelně dáno najevo, že rozhodující úloha je připsána západnímu demokratickému světu, který byl hospodářsky a nakonec i politicky silnější. To je také žákům ve shrnutích obsahu jednotlivých kapitol zřetelně naznačeno: V prvním je řečeno, že svět se rozdělil na demokratickou a komunistickou část a jsou vyzváni k celkovému hodnocení – „jistě si dovede představit, jaký dopad mělo takové rozdělení na obyvatele těchto států“. Ve shrnutí druhé z obou kapitol se konstatuje, že východní blok byl navenek „pevně semknutý“, ale že tomu tak ve skutečnosti nebylo. „Jeho členové setrvali ve svazku se Sovětským svazem nedobrovolně, a jakmile se jim naskytla příležitost, pokoušel se režim zmírnit, nebo rovnou svrhnout.“ Učebnice končí kapitolou o kulturním, vědeckém a technickém vývoji ve druhé polovině 20. století (Kultura a věda v poválečném období). Je orientována v prvé řadě na československé prostředí, ale je z ní patrné, jak se československá kultura po období 50. let – stojících ve znamení tzv. socialistického realismu, přímo námětově i formálně inspirovaného sovětským stalinským uměním a stejně orientovaným formováním veřejného i soukromého života „socialistického občana“ – v 60. letech viditelně mění; počátkem nové orientace je z mezinárodního hlediska československý úspěch na Expu 58 v Bruselu. Poté je sledován vývoj světové kultury a vědy, kde jsou z amerického prostředí zmíněny osobnosti Andy Warhola, Marilyn Monroe, Elvise Presleyho, dále svět hollywoodského filmového průmyslu (film Kleopatra), či zrod kosmonautiky, nástup kybernetiky a vynález osobního počítače a jeho uvedení na trh, zrod genetiky nebo pokroky v medicíně. Ačkoliv tu není americká kultura, věda a technika výslovně akcentována, vyznívá porovnání „východního“ a „západního“ světa jednoznačně. Opět citujeme shrnutí kapitoly: „Zjistili jste (žáci), že jiná situace byla v Československu a ve východním bloku a jiná na západ od nás, ale že k nám v době uvolňování pronikaly kulturní vlivy ze Západu.“<sup>31</sup>

Jestliže se i Válkové učebnice orientuje přece jenom více na politické dějiny, tak jiná

---

<sup>30</sup> Ebd. 64–66.

<sup>31</sup> Ebd. s. 156.

učebnice – *Dějepis 9* autorů František Parkan a kol. z roku 2011<sup>32</sup> – se více než ostatní věnuje kulturním dějinám; jde o učebnici. V ní získáváme detailnější pohled na nepolitický vliv americké kultury a techniky – který měl ovšem politické dopady. Je kontinuálně sledován od meziválečné doby a opět v širokém mezinárodním kontextu. Dominuje mu samozřejmě porovnání USA – SSSR.

Bližší pozornost je tu věnována americké architektuře, automobilovému průmyslu, což nachází svůj odraz i ve výkladu stavu a vývoje v těchto oblastech v ČSR. Do porovnání jsou tu postaveny automobily Ford T a Praga piccolo či architektura v New Yorku a Baťův Zlín (po roce 1948 přejmenovaný na Gottwaldov); a kapitola o Tomáš Baťovi a batismu také nese příznačný název: Tomáš Baťa – český Ford. Americká kultura, představovaná jazzovou hudbou či dílem George Gershwin, Hollywoodem (Chaplinův film *Diktátor*), literaturou (E. Hemingway), je také stavbou kapitol učebnice postavena do sice nepřímého, ale zřejmého porovnání s kulturou československou, neboť pro ni jsou vybrány příklady svým charakterem odpovídající těm americkým.<sup>33</sup>

Při výkladu o krizi 30. let dvacátého století najdeme vedle výkladu o politickém vývoji také obsáhlé vylíčení významu New Deal pro americké hospodářství – a tedy v jeho důsledku pro sílu USA ve druhé světové válce. Najdeme tu i výslovný odkaz k současným ekonomickým problémům. Mezi otázkami autory položenými v této kapitole jsou např. „Uveďte příklady řešení krize. Vysvětlete, v čem spočívala politika Nového údělu.“, či „Jaký byl zásadní rozdíl mezi řešením krize v Německu a v demokratických zemích, hlavně ve Francii a Británii?“ a „Jakými ekonomickými prostředky se stát snaží řešit ekonomickou krizi dnes?“ (Nezapomeňme, že kniha vychází v době světové finanční krize, vyvolané americkou hypoteční krizí).<sup>34</sup>

V kapitole Svět ve válce 1939–1945 je nejen podrobně popsána účast USA ve druhé světové válce, zejména jsou popisovány boje v Tichomoří, ale zdůrazněna je i jejich hospodářská síla, což se projeví i v poválečném vývoji. V logice výkladu je proto i „protažení“ této síly v důsledcích války dovedené až do podpisu odzbrojovací sovětsko-americké smlouvy v Praze v roce 2009.<sup>35</sup> Uvolňování mezinárodního napětí, opírající se o rivalitu i spolupráci USA–SSSR a neprobíhající proto i bez období zvyšování napětí (viz Reaganův projekt hvězdných válek) vedlo nakonec k pádu komunistických režimů v Evropě. Podíl USA na tomto procesu je v učebnici jednoznačně zdůrazňován pozorností k americké technice a technologiím (osobní

<sup>32</sup> František Parkan – Tomáš Mikeska – Markéta Parkanová, *Dějepis 9*, Plzeň: Fraus, 2011<sup>1</sup>, 2017-2018<sup>2</sup> upr. (3 sv.), včetně pracovního sešitu a příručky pro učitele. Zde užíváme první vyd.

<sup>33</sup> Viz ebd. 16, 25, 42–47.

<sup>34</sup> Ebd. 28f.

<sup>35</sup> Ebd. 102–105, 112–118.

počítače, mobilní telefony, ale i kosmonautika, i když zde bylo soupeření vyrovnanější) za nimiž Sovětský svaz výrazně zaostával. Není pominuta ani role vzpoury mladých a jejich kultury v polovině 20. století (rock and roll, hippies, či o něco pozdější Greenpeace), nacházejí odraz v československé kultuře (rock and roll = bigbít, hudba country), poněkud překvapivě jsou však pominuty české i slovenské ekologické aktivity, které se inspirovaly na západě a které také nemalou měrou přispěly k opozičnímu hnutí v ČSSR.<sup>36</sup>

## Závěr

Říci, že školní dějepis je politickým nástrojem, je samo o sobě banálním konstatováním. Zřetelně je to viditelné na srovnání výkladu dějin USA a jejich úlohy ve světě a ve vztahu k ČSR v době komunistického režimu v Československu. Tento text tuto etapu jen stručně zaznamenává pro úplnost obrazu sledovaného tématu.<sup>37</sup> Jeho tématem je vývoj výkladu tématu po roce 1989. Akcentuje dvojí cestu pronikání znalostí a interpretací československo/česko-amerických vztahů v polistopadovém vývoji: první, spontánně a razantně proniknuvší do školního prostředí z vnějších veřejných prostorů (edukace historií) a druhou, školní legislativou a kurikuly a učebnicemi institucionalizovanou a zde nazvanou historickou edukací. Její vývoj měl sice pomalejší dynamiku, avšak zejména od doby vytvoření dosud platných kurikul (RVP a jejich konkretizací v ŠVP) je vytvořen dostatečný prostor nejen pro pevné zakotvení těchto vztahů v reálném kurikulu, ale lze je také následně obohacovat podle potřeb a zájmu jednotlivých škol.

Přestože jsou učebnice „normativními“ texty, takže jsou součástí dokumentů řídících výuku, mají díky tomu, že jsou vytvářeny v prostředí svobodného knižního trhu, dostatek možností k tomu, aby jejich výklad platné horizonty školní historické edukace obohacoval. Všechny učebnice, které svým výkladem dospěly ke konci 20. století samozřejmě zaznamenávají politické, vojenské hospodářské či kulturní kontakty mezi Československem či Českou republikou a Spojenými státy v rozhodujících okamžicích dějin 20. století, v období první světové války a vzniku Československa, v letech druhé světové války a v jejich politických a hospodářských důsledcích a konečně v období studené války a jejího ukončení. Dějiny samotných USA tu jsou vždy především vztaženy k vlastním československým/českým dějinám. Učebnice vznikající v posledním dvacetiletí více jak učebnice předchozí zvyšují ohled k sociálním a kulturním dějinám a atraktivitu tématu tím jenom zvyšují.

## Literatura

---

<sup>36</sup> Ebd. 128.

<sup>37</sup> Blíže viz text Blaženy Gracové v tomto e-sborníku.

- Bartošek, Karel – Karel Pichlík, *Američané v západních Čechách v roce 1945*, Praha: Mladá fronta, 1953.
- Bosák, František, *Česká škola v době nacistického útlaku. Příspěvek k dějinám českého školství od Mnichova do osvobození*, Praha: SPN, 1969.
- Coufalová, Iveta, „To tenkrát v čtyřicátom pátom...‘. Plzeňské Slavnosti svobody“, in: *Dějiny a současnost 31 (5)*, 2009, 11.
- Doležal, Jiří, *Česká kultura za protektorátu: Školství, písemnictví, kinematografie*, Praha: Národní filmový archiv, 1996.
- Dorazil, Otakar, *Chtěl jsem být učitelem*, Praha: Josef Hokr, 1945.
- Gebhart, Jan – Jan Kuklík, *Velké dějiny země Koruny české XV.a 1938–1945*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2006.
- Hrbek, Jaroslav – Vít Smetana – Stanislav Kokoška – Vladimír Pilát – Petr Hofman, *Draze zaplacená svoboda: osvobození Československa 1944–1945*, Praha: Paseka, 2009.
- Pecka, Jindřich, *Na demarkační čáře: Americká armáda v Čechách v roce 1945*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995.
- Tomek, Prokop, „Rušení zahraničního rozhlasového vysílání pro Československo“, in: Jan Táborský, *SECURITAS IMPERII 9*, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002, 334–367, <http://www.policie.cz/clanek/publikace-securitas-imperii-01-14.aspx?q=Y2hudW09OQ%3D%3D>, naposledy citováno 3. prosince 2020.
- Tupý, Jan, *Tvorba kurikulárních dokumentů v České republice: Historicko-analytický pohled na přípravu kurikulárních dokumentů pro základní vzdělávání v letech 1989–2017*, Brno: Masarykova univerzita, 2018<sup>2</sup>.

### **Učebnice a kurikulární dokumenty**

- Dohnal, Miloň – Otakar Káňa, *Dějepis pro devátý ročník Základní devítileté školy: Doplněk k učebnici*, Praha: SPN, 1977.
- Husa, Václav, *Československé dějiny: Pokusná učebnice pro 11. ročník – druhá část od roku 1848 (Učebnice pro všeobecně vzdělávací školy)*, Praha: SPN, 1961.
- Kuklík, Jan, *Lidé v dějinách, Období 1918–1945: rozkvět a soumrak československé demokracie*, Praha: Fortuna, 1996,
- Olivová, Věra, *Dějiny nové doby 1850–1993*, Praha: Scientia, 1995.
- Parkan, František – Tomáš Mikeska – Markéta Parkanová, *Dějepis 9*, Plzeň: Fraus, 2011<sup>1</sup>, 2017-2018<sup>2 upr.</sup> (3 sv.), včetně pracovního sešitu a příručky pro učitele.
- Válková, Veronika, *Dějepis 9. Nejnovější dějiny*, Praha: SPN, 2016.

„Amerika“ jako projekční plocha. Spojené státy americké v učebnicích a populární kultuře v česko-německém kontextu.

MŠMT Praha 2021, *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*, 2021, Národní ústav pro vzdělávání, <http://www.nuv.cz/t/rvp-pro-zakladni-vzdelavani>, *naposledy citováno 1. srpna 2021.*

### **Webové stránky**

Ciglbauer, Jan, „Incidenty US Army v jižních Čechách a na Šumavě“, Severní Českokobudějovicko, 17.08.2015, <http://severniceskobudejovicko.cz/2015/08/17/incidenty-us-army-v-jiznich-cechach-a-na-sumave/>, *naposledy citováno 3. srpna 2021.*

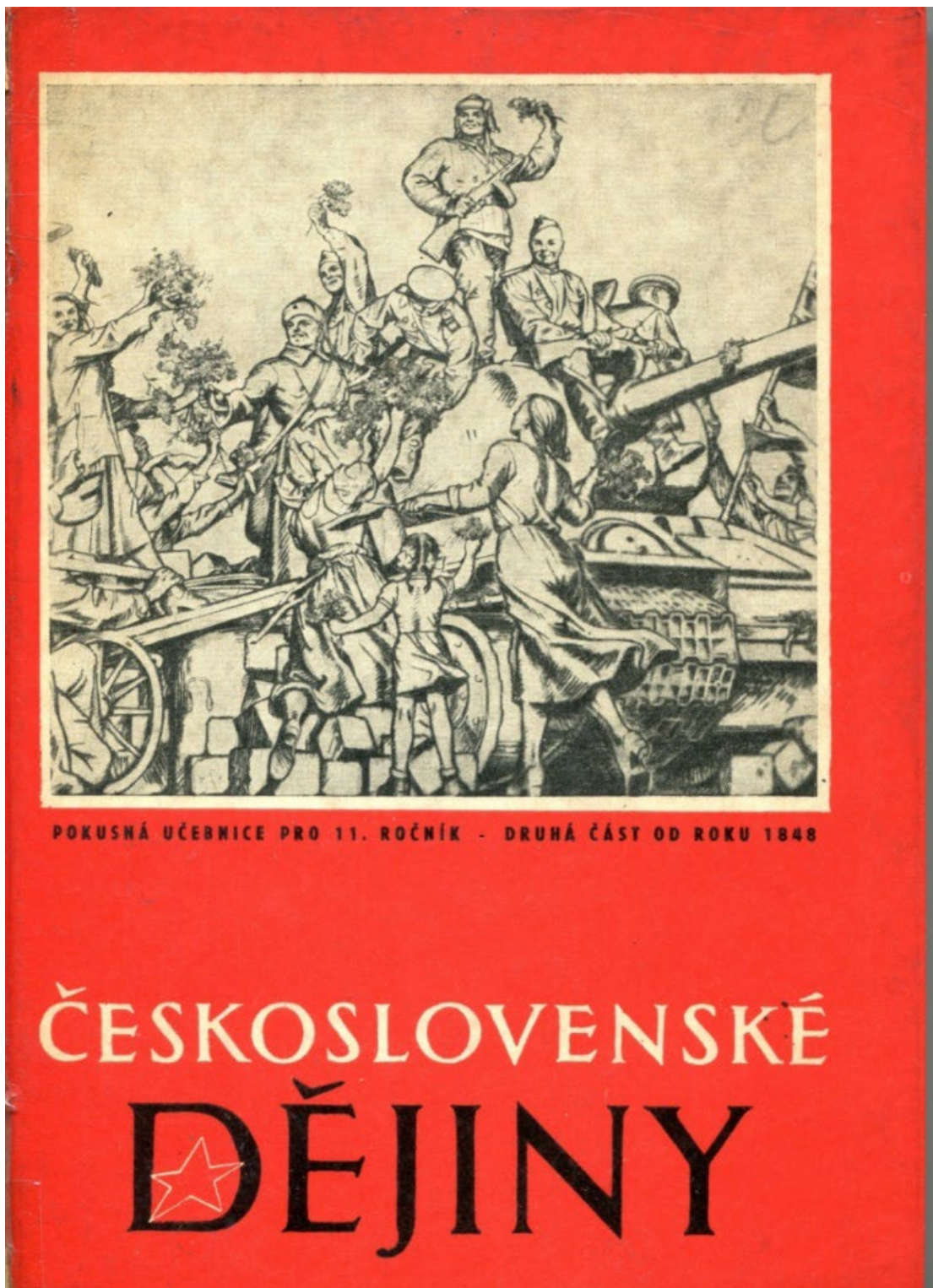
Gazdik, Jan, „Zrádci‘ vlasovci v Praze odvrátili pohromu. Koněv přijel již do osvobozeného města“, Aktuálně.cz, 05. 05. 2020, [https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/jaka-byla-role-vlasovcu-v-osvobozeni-prahy/r~66db14a8831e11ea80e60cc47ab5f122/?utm\\_source=www.seznam.cz&utm\\_medium=sekce-z-internetu](https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/jaka-byla-role-vlasovcu-v-osvobozeni-prahy/r~66db14a8831e11ea80e60cc47ab5f122/?utm_source=www.seznam.cz&utm_medium=sekce-z-internetu), *naposledy citováno 29. července 2021.*

Rokos, Milan, „Umírali v boji i na otravu alkoholem. Barvité osudy rudoarmějců v Praze“, Seznam Zprávy, 05.05.2020, [https://www.seznamzpravy.cz/clanek/umirali-v-boji-i-na-otravu-alkoholem-barvite-osudy-rudoarmeju-v-praze-103904?seq\\_no=4&source=hp&dop\\_ab\\_variant=0&dop\\_source\\_zone\\_name=zpravy.szhp.box&utm\\_source=www.seznam.cz&utm\\_medium=z-boxiku&utm\\_campaign=null](https://www.seznamzpravy.cz/clanek/umirali-v-boji-i-na-otravu-alkoholem-barvite-osudy-rudoarmeju-v-praze-103904?seq_no=4&source=hp&dop_ab_variant=0&dop_source_zone_name=zpravy.szhp.box&utm_source=www.seznam.cz&utm_medium=z-boxiku&utm_campaign=null), *naposledy citováno 29. července 2021.*

Vlček, Tomáš, „Pokřivená historie. Pomník osvobození v Sušici“, Totalita.cz, [http://www.totalita.cz/historie/hist\\_pomnik\\_susice\\_01.php](http://www.totalita.cz/historie/hist_pomnik_susice_01.php), *naposledy citováno 29. července 2021.*

Vyčítal, Jan, To tenkrát v čtyřicátom pátom, Velký zpěvník, <http://www.velkyzpevnik.cz/vycital-jan/to-tenkrat-v-ctyricatom-patom>, *naposledy citováno 1. srpna 2021.*

## Obrázky



Obr. 1

Obálka učebnice Václava Husa, *Československé dějiny. Druhá část (od roku 1848)*. Praha 1961. Obálku navrhl J. Krejsa s použitím kresby Emila Kotrby. Foto: Osobní archiv autora.



Obr. 2

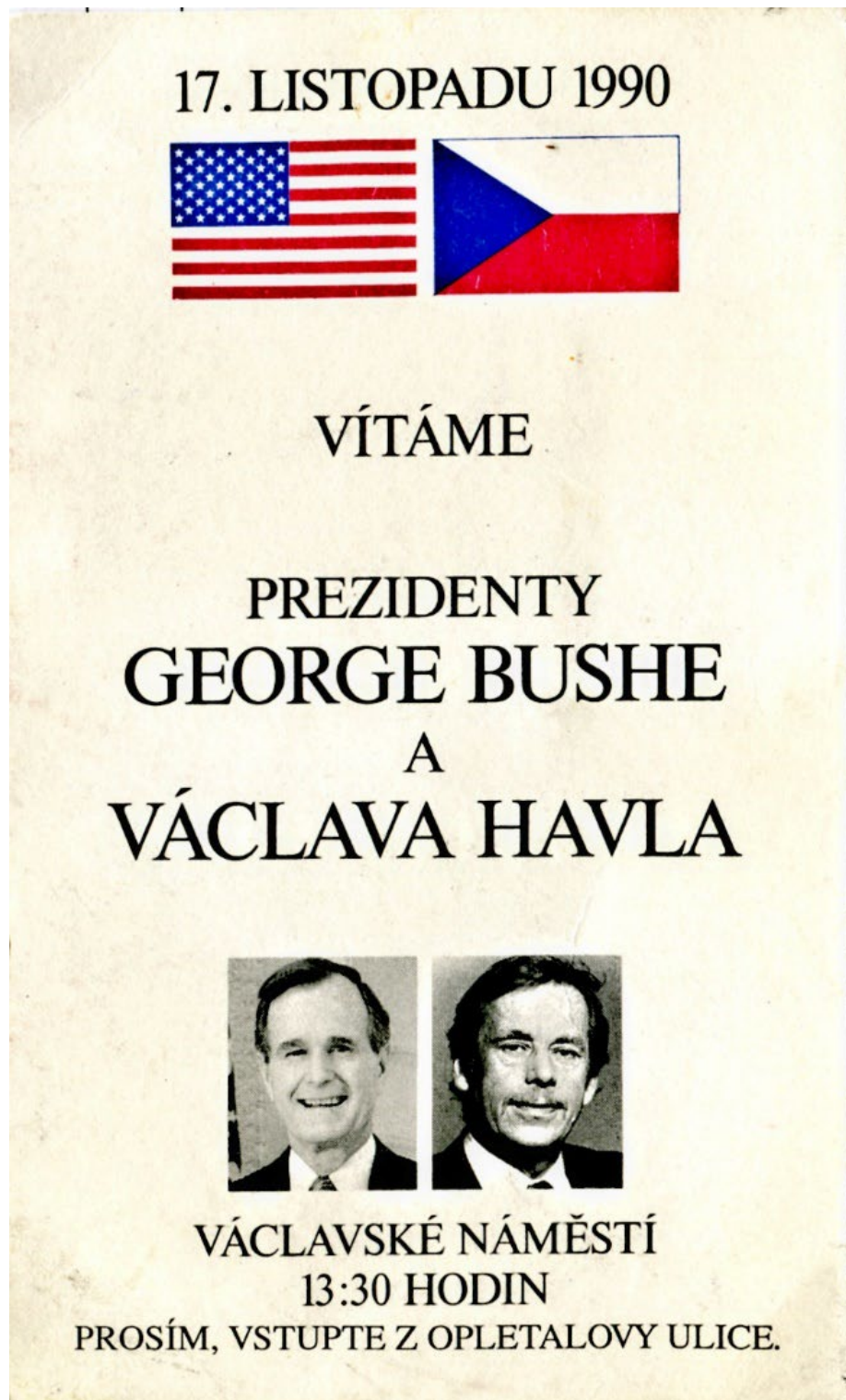
První dvoujazyčná sušická pamětní deska americké armádě z roku 1946. Foto: Tomáš Vlček, Zdroj: [http://www.totalita.cz/historie/hist\\_pomnik\\_susice\\_01.php](http://www.totalita.cz/historie/hist_pomnik_susice_01.php), naposledy citováno 20. října 2021. Uveřejněná se svolením autora.



Obr. 3

Tzv. druhá americká deska, kterou byla v roce 1972 nahrazená první pamětní deska americké armádě, byla uložena v Muzeu Šumavy v Sušici, kde je dodnes k vidění. Foto: Tomáš Vlček.

Zdroj: [http://www.totalita.cz/historie/hist\\_pomnik\\_susice\\_01.php](http://www.totalita.cz/historie/hist_pomnik_susice_01.php), naposledy citováno 20. října 2021. Uveřejněná se svolením autora.



Obr. 4

Pozvánka na shromáždění na pražském Václavském náměstí 17. listopadu 1990. Zdroj: Osobní archiv autora.

## Obraz USA v dobových učebnicích zeměpisu v českých zemích v letech 1868 až 1989

*Barbara Baarová*

/O učebnicích/:

*Neboť všechny budou pojednávat o všem, avšak každá dřívější bude podávat věci všeobecnější, známější a snadnější, kdežto knížka pozdější povede rozum k věcem zvláštějším, neznámějším a nesnadnějším, anebo podá nějaký nový způsob, jak hledět...<sup>1</sup>*

Jan Amos Komenský uvádí již ve své *Didaktice* z roku 1632<sup>2</sup>, že mládež mezi šestým a dvanáctým rokem se má učit hlavně věcem důležitým pro život. Mezi ně počítá i vědomosti o hospodářství, městech, řekách, horách „doma“, v hlavních evropských královstvích a větších částech světa. Což jen dokazuje, že již Komenský doporučoval výuku vlastivědy (resp. geografie) od raného školního věku, doporučoval pracovat s učebnicemi, popisoval, co mají obsahovat a jak je mohou učitelé tisknout, aby každý žák měl možnost pracovat s učebním textem.

Zeměpis se však v českých zemích povinně vyučoval od roku 1809 pouze na gymnáziích a obchodních školách<sup>3</sup> a až teprve zákon Rakousko-uherská monarchie 62/1869 upravil povinnou školní docházku od šesti do 14 let a zároveň zavedl i zeměpis do učebních osnov škol obecných a měšťanských.<sup>4</sup> Leopold Hasner byl autorem výše uvedeného zákona, který je v mnoha bodech aktuální dodnes.<sup>5</sup> Stát přebíral zodpovědnost za vzdělávací systém a církvi příslušela pouze starost o výuku náboženství, dozorčími orgány se staly zemské, okresní a obecní školní rady. Zákon umožňoval nejen naprosto svobodný rozvoj vědy a bádání, ale i možnost zakládat výchovné a vzdělávací ústavy (po prokázání právní způsobilosti), čímž mohlo vzniknout v roce 1890 i první dívčí gymnázium ve střední Evropě (Minerva v Praze, zásluhou Elišky

<sup>1</sup> Jan Amos Komenský, *Česká Didaktika*, kap. XXIX, Idea školy národní, in: Jan Amos Komenský, František Rut Tichý, ed. *Didaktika J. A. Komenského. Vybrané kapitoly z české a latinské Didaktiky*. Praha: SPN, 1953, 106.

<sup>2</sup> Tamtéž.

<sup>3</sup> Eduard Hofmann – Hana Svobodová – Petr Knecht, *Geography Curriculum in the Czech Republic Challenging opportunities*, [https://is.muni.cz/el/1441/podzim2015/Ze2RC\\_DOK1/um/GV\\_CR-final.pdf](https://is.muni.cz/el/1441/podzim2015/Ze2RC_DOK1/um/GV_CR-final.pdf), 2015, naposledy citováno 8. dubna 2019.

<sup>4</sup> Vladimír Jůva, „Historické konsekvence základní školy“, in: Josef Maňák – Tomáš Janík: *Orientace české základní školy*, sborník z pracovního semináře konaného dne 20. října 2005 na Pedagogické fakultě MU v Brně, 2005, <http://www.ped.muni.cz/weduresearch/publikace/mj05.pdf#page=29>, 29–40, naposledy citováno 8. dubna 2019.

<sup>5</sup> Petr Andrlé, „Osobnost: Hasner nebyl Hausner“, in: *Neviditelný pes*, 1. srpna 2013, [http://neviditelnypes.lidovky.cz/osobnost-hasner-nebyl-hausner-dea/p\\_spolecnost.aspx?c=A130730\\_202033\\_p\\_spolecnost\\_wag](http://neviditelnypes.lidovky.cz/osobnost-hasner-nebyl-hausner-dea/p_spolecnost.aspx?c=A130730_202033_p_spolecnost_wag), naposledy citováno 15. dubna 2019.

Krásnohorské).<sup>6</sup>

V dnešní době je geografie vnímána jako interdisciplinární a zároveň multidisciplinární věda,<sup>7</sup> která integruje poznatky nejen z biologie, historie a ekologie, ale také z etnografie, sociologie, politologie nebo ekonomie, přičemž ty poslední nejsou v českém rámcově vzdělávacím programu pro základní školy vedeny jako samostatné vyučovací předměty. V zeměpisných učebnicích dobových i současných se nachází celé spektrum informací, které nebývají jen faktografickým výčtem údajů o místopise, hospodářství či událostech, ale často formují žákovu mysl, emotivně reflektují aktuální dění ve společnosti, jeho historické příčiny, sociologické dopady, přičemž vše dokladuje obrazovým materiálem (v podobě snímků, tabulek, grafů, nákresů).

V tomto článku budou představeny úryvky vybraných učebních textů o USA, které vznikly na začátku minulého století, které provázely žáky výukou zeměpisu za první republiky, v době protektorátu a komunismu.

### **Migrace a postupná globalizace – aspekty ovlivňující obsah zeměpisných učebnic**

Migrace a postupná globalizace ekonomiky měly velký vliv na obecný pohled na USA na konci devatenáctého a počátku dvacátého století, což se projevilo i v obsahu zeměpisných učebnic. S rychlým rozvojem komunikačních prostředků (rostoucí počet novinových titulů ve velkých nákladech) se zlepšila informovanost o pracovních příležitostech a možnostech a podmínkách života v zámoří. Hlavně došlo k inovacím v dopravě, loď poháněná plachtami překonala Atlantik v polovině devatenáctého století za šest týdnů, kdežto parolodě evropských i severoamerických společností se předháněly v nabídce a zvládly tuto cestu i za týden. Paroplavební společnosti zaváděly pravidelná zaoceánská spojení, postupně se zvyšoval také počet cestujících a objem zboží na amerických transkontinentálních železnicích, což přispělo k podstatně rychlejšímu osidlování amerického kontinentu. Počet obyvatel USA tak stoupl během 70 let osminásobně, takže v roce 1860 tam žilo již 31,4 milionů lidí<sup>8</sup> a USA se staly druhou průmyslově nejvyspělejší ekonomikou světa po Velké Británii. Na počátku devatenáctého století přijíždělo z Evropy každoročně přibližně 50 tisíc lidí, ve čtyřicátých letech to už bylo 200 tisíc a v padesátých letech 300 tisíc migrantů. Tento ohromný příliv

<sup>6</sup> O počátcích vyššího vzdělání pro dívky vznikl v roce 2004 televizní seriál *Lékárníkových holka*, Česká televize, <https://www.ceskatelevize.cz/porady/903241-lekarnikovych-holka/4628-divci-gymnazium-minerva/>, naposledy citováno 8. dubna 2019.

<sup>7</sup> Josef Herink, *Geografie: její postavení a pojetí v národních kurikulech ve světě – shrnutí, závěry a doporučení*, 6. února 2009, RVP metodický portál, <https://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/2920/geografie-jeji-postaveni-a-pojeti-v-narodnich-kurikulech-ve-svete-shrnuti-zavery-a-doporuceni.html/>, naposledy citováno 3. března 2019.

<sup>8</sup> Hans-Ulrich Thamer, *Dějiny světa, Globální dějiny od počátků do 21. století*, Globalizace od roku 1880 do dneška, Praha: Vyšehrad, 2014, 171.

pracovních sil zastavila světová hospodářská krize v roce 1857<sup>9</sup> a americká občanská válka (od 1861 do 1865), dalších vrcholů však dosáhla migrace z Evropy v osmdesátých letech. Tehdy se již staly USA největší hospodářskou velmocí, nestoupal jen objem průmyslu (těžby uhlí), ale také zemědělská výroba. USA tak byly nuceny přistoupit na tvrdou regulaci přistěhovalectví (vydaly imigrační zákony v letech 1882 a 1891), kdy odmítaly na Ellisově ostrově (první přístupové bráně) osoby s určitými nemocemi, osoby chudobné či z určitých oblastí. Hlavním důvodem těchto restrikcí byla reakce amerického dělnického hnutí, které se obávalo nestability mezd a zhoršení pracovních poměrů. V posledních letech před vypuknutím první světové války přesto přicházelo z Evropy ročně přes milion lidí, přičemž přistěhovalecké úřady USA mezi lety 1900 a 1910 zaznamenaly příchod 2,1 milionu osob<sup>10</sup> přímo z habsburské říše. Největší část migrantů tak prokazatelně tvořili na přelomu devatenáctého (resp. v jeho poslední třetině) a dvacátého století Evropané, dle odhadů se jich ze 40 miliónů směřujících do Severní Ameriky usadilo v USA asi 33 miliónů,<sup>11</sup> zároveň však docházelo ke zpětné migraci, jelikož klesl význam rodinného vystěhovalectví s vidinou vlastní zemědělské usedlosti, ale zvýšil se podíl migrací za prací v průmyslu. Do střední, západní a severní Evropy se tak mezi lety 1880 až 1930 pravidelně vracelo průměrně 22 % lidí (cirkulární migrace),<sup>12</sup> což mělo vliv na formování obrazu o USA i v těch nejzapadlejších vesnicích Rakousko-Uherska. V době první světové války zavedly však všechny země atlantského prostoru vízovou povinnost, stanovily kvóty, které pak v době krize (od roku 1929) v případě příjezdu do USA nebyly naplňovány. Z důvodu ekonomických důsledků první světové války se proměnila struktura světového hospodářství, výměna zboží mezi neevropskými zeměmi se mezi léty 1918 a 1939 zvedla z 25 % na 40 %.<sup>13</sup>

### **Zeměpisná učebnicová tvorba na přelomu devatenáctého a dvacátého století a její autoři**

Jedním z prvních autorů učebnic zeměpisu v českých zemích byl Bohumír Jan Dlabač (od 1758 do 1820)<sup>14</sup>, který ale nenapsal učebnici věnující se reáliím světa,<sup>15</sup> nýbrž *Krátké vypsání*

<sup>9</sup> *Světová hospodářská krize v roce 1867, část I – USA*, Peníze.cz, <https://www.penize.cz/15887-svetova-hospodarska-krize-v-roce-1857-cast-1-usa>, naposledy citováno 1. dubna 2019.

<sup>10</sup> Thamer, *Dějiny světa*, 173.

<sup>11</sup> Tamtéž.

<sup>12</sup> Tamtéž, 174.

<sup>13</sup> Tamtéž, 197.

<sup>14</sup> *Osobnosti - Česko: Ottův slovník*, Praha: Ottovo nakladatelství, 2008, 122.

<sup>15</sup> *Jan Bohumír Dlabač*, Informační systém abART, <http://abart-full.artarchiv.cz/osoby.php?Fvazba=heslo&IDosoby=18237>, naposledy citováno 5. dubna 2019.

*Českého království pro pouze českou školní mládež* (1818).<sup>16</sup> V první půlce devatenáctého století vyšel i první zeměpisný atlas pro školy a několik příruček a metodik.

Takže za prvního autora učebnice, který se věnoval i učivu o Americe, se považuje Karel František Vladislav Zap (1812 – 1872), který byl profesorem novoměstského gymnázia a české reálky v Praze<sup>17</sup>. Kromě redakční práce v časopisech také vydal *Českomoravskou kroniku* (obsahující dějiny české od nejstarších dob do roku 1526), *Průvodce po Praze* (1848), *Zeměpis Čech, Moravy a Slezska* (1849) a *Historickomělečné památky pražské* (1864). Z výčtu několika jeho děl je zřejmé, že se jednalo o odborníka zabývajícího se hlavně dějinami, místopisem a památkami. V roce 1849 vydalo Kronbergrovo knihkupectví v Praze jeho 170stránkovou učebnici *Základové všeobecného zeměpisu* obsahující rovněž informace o jednotlivých kontinentech.

### **Učebnice Josefa Erbena z roku 1868**

Nejstarší učebnicí, která byla získána pro napsání tohoto článku, je dílo profesora ve vyšší reálné škole české Josefa Erbena z roku 1868 (třetí vydání) pod názvem *Počátkové zeměpisu pro gymnasie, reálné a průmyslové školy česko-slovanské*<sup>18</sup>. Sjednoceným Státům severoamerickým je věnováno půldruhé stránky, obrazovou přílohou je rytina představující mapu světových tras paroplavebních společností, z níž se studenti dozvěděli, že pout' z Brém do „Nového Yorku“ trvá 15 dní. Autor popisuje „bývalou Ruskou Ameriku“ (Aljašku), jež údajně náleží od roku 1866 díky prodeji jako kolonie Sjednoceným státům severoamerickým. Je třeba podotknout, že správné datum je 1867, kdy byl prodej schválen parlamentem a došlo k oficiálnímu převzetí, ale také vyzdvihnout aktuálnost textu, jelikož učebnice vyšla v roce 1868. Studenti se učili z učebního materiálu, který opěvoval bohatství celého státu: „nejpokročilejší stát v Americe“, „výnosné a příkladné hospodářství“, „náramně výnosné rolnictví“, „bohaté doly“, „silný průmysl“, „největší přírodní bohatství“, „rozsáhlé spojení telegrafy a železnicemi na všechny strany“, „četné silnice a průplavy“.<sup>19</sup> V úvodu kapitoly jsou všeobecné informace o zemi, která má 32 milionů obyvatel, tvoří ji spolek 36 (ve skutečnosti již 37 – poznámka autorky) republikánských států, 10 teritorií (jen 9 – Nebraska se stala 1867 státem) a jeden distrikt. Obyvatelstvo je velmi pestré, čemuž napomáhá „stěhování z Evropy

<sup>16</sup> Jan Bohumír Dlabač, *Krátké vypsání Českého království pro pouze českou školní mládež*, Praha: Tiskárna arcibiskupská, 1818.

<sup>17</sup> František Bačkovský, *Přehled dějin písemnictví českého z let 1848–1898*. Praha: Dr. František Bačkovský, 1898, <https://archive.org/details/pehledjinpsemn00bagoog/page/n5>, 126-209, naposledy citováno 1. dubna 2019.

<sup>18</sup> Josef Erben, *Počátkové zeměpisu pro gymnasie, reálné a průmyslové školy česko-slovanské, třetí vydání*, Olomouc: Nákladem Eduarda Hölzla, 1868.

<sup>19</sup> Erben, *Počátkové zeměpisu pro gymnasie, reálné a průmyslové školy česko-slovanské*, 134.

náramnou rychlostí“, „Indiánů“ tam žije asi 270 tisíc a otroků 4 miliony.<sup>20</sup> U veškerých zeměpisných jmen je uvedena správná výslovnost.

### Učebnice Josefa Krejčího z roku 1902

Josef Krejčí (od 1844 do 1929) byl učitelem, ředitelem měšťanské školy v Rychnově nad Kněžnou, překladatelem z ruského jazyka, autorem pedagogických statí a také učebnic zeměpisu, které vyšly v posledních dekádách devatenáctého století. Pro výzkumné účely se autorce podařilo dohledat osmé, předposlední vydání *Zeměpisu pro školy měšťanské* z roku 1902<sup>21</sup>, které obsahuje učivo o USA. Později, až do roku 1935 vycházely tzv. Krejčího zeměpisy, což byly učebnice, jež byly upravovány jinými autory podle nových učebních osnov z roku 1919, nejčastěji Josefem Horčíčkou (1879 až 1939)<sup>22</sup>. Ten byl rovněž ředitelem školy, vydával výběry lidových písní pro školní mládež, cvičebnice matematiky, mluvnice, učebnice dějepisu, jeho zajímavým počinem byla i edice *Horčíčkovy vlastenecké čítanky rodinné*. Krejčího učebnice z roku 1902 se v úvodní části věnuje politickému zřízení Spojených Států Severoamerických,<sup>23</sup> které v té době tvořilo 5 států a 5 teritorií. Území hlavního města nazývá Kolumbie. Kongres definuje jako spolkový sněm, do něhož každý stát vysílá svoje zástupce, a který vydává zákony pro celou Unii. Krajina je popsána krátce, autor ji označuje slovem čarokrásná, je představena v souvislosti se zemědělským či jiným využitím (píše se i o přebohatých ložiscích nerostných surovin). Obyvatelstvo autor charakterizuje dle původu („...četnější než plémě rudé jsou černoši...“)<sup>24</sup> se zdůrazněním, že v USA žije několik set tisíc Čechů. Náboženství je odbyto jedinou větou o křesťanství rozličných vyznání. Zajímavá je charakteristika Američanů: „...jsou neohroženi zastanci svobody; jsou podnikavi a neštítí se žádného zaměstnání, toužíce jen po tom, aby zbohatli“<sup>25</sup>. V závěru krátké, více než jednostránkové kapitoly se nachází regionální přehled, v němž je vybráno 9 velkých měst a jejich hlavní průmyslové specializace. Zajímavé je sdělení, že „ve vzdělanosti a průmyslu závodí Spojené Státy s Evropou“<sup>26</sup>. Poslední krátká zmínka sděluje, že Unii patří Galapagy (což je nesprávné tvrzení), Kuba (nepřesné tvrzení, protože formálně byla nezávislá), Portorico, Filipiny, ostrovy Havajské a některé drobné australské ostrovy (míněny oceánické ostrovy jako Guam nebo Americká Samoa). Pro 12-13 leté žáky autor zvolil jako obrazovou přílohu snímek

<sup>20</sup> Tamtéž.

<sup>21</sup> Josef Krejčí, *Zeměpis pro školy měšťanské, druhý stupeň*, osmé vydání, Praha: Česká grafická společnost Unie, 1902.

<sup>22</sup> Osobnosti regionů. „Josef Horčíčka“, <https://www.osobnostiregionu.cz/osoby/56-josef-horcicka-1870-1939>, naposledy citováno 4. prosince 2019.

<sup>23</sup> Josef Krejčí, *Zeměpis pro školy měšťanské*, 72.

<sup>24</sup> Tamtéž, 74.

<sup>25</sup> Tamtéž.

<sup>26</sup> Josef Krejčí, *Zeměpis pro školy měšťanské*, 74.

Niagarských vodopádů, v celém textu je u originálních geografických jmen uvedena správná výslovnost.

### **Učebnice Stanislava Nikolau z roku 1913**

Autorem zeměpisných učebnic pro střední školy byl i *Dr. Stanislav Nikolau* (od 1878 do 1950), výborný geograf, cestovatel, publicista, učitel na reálných gymnáziích, předseda Československé společnosti zeměpisné (od 1920 do 1931 a v době protektorátu).<sup>27</sup> Byl jedním z autorů *Ottova zeměpisného atlasu* a redaktorem časopisu *Širým světem* (od roku 1924 do 1944), který v současnosti vychází pod názvem *Lidé a Země*.<sup>28</sup> Nikolau je znám svým specifickým postojem k politice, jelikož stál v čele protižidovského hnutí Vlajka (ale jen do roku 1934 a v roce 1940 z ní vystoupil), publikoval ale i názory antisovětské, antigermánské a patriotické (v roce 1947 byl odsouzen za údajné šíření protibenešovských letáků).<sup>29</sup> Nikolau věnoval učivu o Spojených Státech amerických 16 stran ve své *Učebnici zeměpisu pro vyšší třídy škol středních* z roku 1913.<sup>30</sup> Zvláštní pozornost zaslouží obrazové přílohy, proto budou uvedeny na začátku celé charakteristiky. Liniový diagram představuje vystěhovalectví do Spojených států z „naší“ říše (Rakouska-Uherska) v letech od 1875 do 1911, osa x představuje pětiletky, na ose y jsou počty migrantů v tisících.<sup>31</sup> Zajímavý je i přesný popis migračních vln, důvodů a národností, které se na vystěhovalectví podílely. Dále je v učebnici zařazen kartogram zobrazující hlavní zemědělské produkty v Unii (obilí, bavlnu a tabák), následující kartogram ukazuje nerostné bohatství (s poznámkou, že USA jsou v tomto ohledu nejbohatší zemí světa). Zajímavý je i kruhový diagram znázorňující objem obchodu Rakousko-Uherska se Spojenými státy (v popisu nejsou použity termíny export – import, ale odbírá – dodává), v popisu jsou vysvětleny i jednotlivé komodity. Studenti se dozvěděli, že v roce 1910 habsburská říše importovala z Unie zboží v hodnotě 237 milionů korun, ale exportovala pouze cukr, sklo a lněné zboží v objemu 84 milionů korun. Následuje mapa Pacifických drah v Severní Americe včetně popisu jejich významu, dále i situační plán města New-Yorku a jeho okolí. V rámci charakteristiky zámořských držav je do učebnice zařazen i náčrt Panamského průplavu včetně důkladného popisu plánované délky, zdymadel, jezer i rozpočtu, přestože je učebnice z roku 1913 a průplav byl otevřen v srpnu roku 1914. Rozsáhlý text, který Nikolau určil studentům vyšších tříd středních škol, zde nemůže být celý komentován, proto budou

<sup>27</sup> Tadeusz Siwek a Vít Jančák, *120 let České geografické společnosti*, Praha: ČGS, 2014, 19.

<sup>28</sup> Michael Borivička, „Lidé a Země v proměnách času“, *Lidé a Země*, 11. června 2012, <http://www.lideazeme.cz/clanek/lide-a-zeme-v-promenach-casu>, naposledy citováno 14. dubna 2019.

<sup>29</sup> Tamtéž.

<sup>30</sup> Stanislav Nikolau, *Učebnice zeměpisu pro vyšší třídy škol středních*, Druhé vydání, Praha: Ústřední spolek českých profesorů, 1913.

<sup>31</sup> Tamtéž, 166.

vybrány pouze perličky popisu života lidí, nebo jiné zajímavosti. Počet obyvatel se již zvýšil na 93 milionů,<sup>32</sup> oproti minulým učebnicím se změnilo i politické rozdělení (48 republik, 1 spolková země, 2 teritoria). Popis přistěhovalectví se opírá o tato data:

...v letech 1821 – 1911 se přistěhovalo 29 milionů lidí, z toho 3,3 z Rakousko-Uherska...mezi těmito přistěhovalci mají silný podíl uherské země, kdežto Čechové, ač jinak vítání jako zruční a inteligentní dělníci, stěhují se již méně...jaký význam toto vystěhovalectví má, ukazuje summa asi 350 milionů korun zaslaná do naší monarchie za r. 1907...<sup>33</sup>

Z didaktického hlediska je třeba vyzdvihnout momenty, kdy autor přibližuje polohu severní hranice Unie pomocí 49. rovnoběžky, která prochází Českými Budějovicemi, Rhode Island je větší než půl Slezska, Texas je větší než celá říše habsburská. Autor důkladně popisuje mrakodrapy v New Yorku, jako nevzhledné nestejně vysoké domy trčící k nebi, nazývané „sky scrapers“. Píše se o 50 tisících Čechů ve městě, kteří obývají severovýchodní cíp mezi 75. a 85. ulicí (ulice nazývané streets a avenues). O lidech projednává: „v náboženství panuje úplná volnost, proto také existuje 150 vyznání...vzdělání je velmi nestejně, ale analfabetů, nepočítáme-li černochův, není mnoho. Velké knihovny, čítárny, skvělé vypravené university docházejí podpory amerických boháčů...“<sup>34</sup>

Poslední poznámkou z této učebnice nechť je nevinná výpověď o dopravě: „Význam železniční sítě a dopravních poměrů nejlépe se ukáže ve srovnání Unie s ruskou Sibiří, strádající nedostatkem železnic... jen vodních cest je přes 25 tisíc km, splavné toky a jezera... doba jízdy po Central Pacific – 96 hodin...“

### **USA v učebnicích zeměpisu v období první republiky**

Společenské změny po svržení monarchie a vytvoření Československé republiky měly samozřejmě dopad i na edukační systém, i když zrovna u výuky zeměpisu k žádným převratným změnám nedošlo. Představitelé nové republiky si byli dobře vědomi, že velký podíl na obnovení české státnosti měly Spojené státy americké na čele s prezidentem Woodrowem Wilsonem (byly po něm pojmenovávány ulice, v Praze hlavní nádraží). Do politických funkcí se dostali přesvědčení republikáni a podobně i mezi učiteli byl zřejmě vysoký podíl lidí, kteří konec monarchie uvítali – ostatně i vysoký morální kredit, který získal prezident-osvoboditel Tomáš Garrigue Masaryk (jehož manželka Charlotte Garrigue byla Američanka a jejíž příjmení zcela proti zvyklostem přidal prezident k příjmení svému), jehož obraz nahradil dosavadní portrét císaře ve všech školách, zcela určitě přispěl k jisté preferenci nejtypičtější republiky tehdejšího světa – USA – nejen v mezinárodních vztazích ČSR, ale také ve výuce zeměpisu.

V období první republiky (přesněji se jedná o školskou soustavu platnou od roku 1922 do

<sup>32</sup> Tamtéž, 165.

<sup>33</sup> Tamtéž, 166.

<sup>34</sup> Tamtéž, 167.

1941) se základní školství dělilo na dva stupně, první byl pětiletý pod názvem obecná škola (pro děti od 6 do 11 let), druhý byl již variabilní, ve věku od 11 do 14 let si žáci vybrali buď pokračování na obecné škole (vyšší obecná škola), nebo výuku ve škole měšťanské nebo na škole střední (klasické gymnázium, reálné gymnázium atd.) přičemž školy střední navštěvovalo pouhých 5% žáků.<sup>35</sup> Jednou z prvorepublikových novinek ve školství byl vznik reformních škol, ve kterých byly zaváděny i diferencované osnovy, které dbaly na rozlišení obsahu učiva dle úrovně žáků.<sup>36</sup> Vzniklo přibližně 50 takových pedagogických laboratoří, v nichž se kladl důraz na samostatnost, tvořivost a svobodu dítěte, v jejich čele byli školští reformátoři, jako Antonín Kavka, Josef Bartoň nebo Eduard Štorch. Bohužel tyto školy postupně zanikly z důvodu naprostého nepochopení a nezájmu tehdejších řídicích orgánů. Měšťanské školy se však v době první republiky staly podstatně dostupnější, než za doby Rakousko-Uherska, obsazení kvalifikovanými odborníky, na rozdíl od škol obecných, bylo lepší. Na počátku dvacátých let dochází pochopitelně i ke změnám učebních osnov. Byly stručné, rámcové nazývané „normální“, v podstatě to byly modifikované osnovy z dob Rakousko-Uherska, pouze přizpůsobené novým poměrům.

### **Učebnice Kolem světa z roku 1922**

Na trh přichází výrazně odlišně pojatá zeměpisná učebnice pro měšťanské školy Petra Dejmka (1870 až 1945),<sup>37</sup> učitele a spisovatele, který psal pod vlivem severských autorů (většinou pod pseudonymem Petr Pavel). Napsal, mimo jiné, romány *Flagelantka srdce*, *Hry se srdcem* a jiné románové studie, povídky a divadelní hry, knihy pro mládež a školské příručky zeměpisu a dějepisu. Obdiv k USA, který je zřejmý i z učebnice zeměpisu pro měšťanské školy, souvisel s jeho antimonarchistickým smýšlením a obdivem k republikánskému zřízení. Důkazem toho je i jeho publikace *Katechismus pravého republikána – několik kapitol z občanské ethiky*, kterou vydal roku 1919 nakladatel B. Kočí v edici Právnické a politické příručky svazek pět. Autor věnuje v učebnici *Kolem světa* učivu o Americe 15 stran textu a deset obrazových příloh, to vše je určeno dětem ve věku 13 až 14 let. V úvodu si žáci mohli přečíst o délce cesty rychloparníkem přes Atlantik za necelých pět dní, zatímco Kolumbova plavba trvala šest týdnů a první parolod' potřebovala 26 dní. Důkladný popis parolodě „Majestic“ musel nechat velký dojem na dospívající mládež:

...je třikrát delší nežli svatovítský chrám v Praze, má kajuty po 2-6 lůžkách v několika poschodích, celkem výše než hřeben střechy svatovítské...pojme 3,5 tisíc cestujících a 1 tisíc posádky...kouř vychází třemi komíny, jako svatovítská věž širokými...konají se tu plesy, vycházejí denně noviny, jež dostávají čerstvé

<sup>35</sup> Růžena Váňová a Karel Rýdl a Josef Valenta, *Výchova a vzdělání v českých dějinách*, Praha: SPN, 1992, 201.

<sup>36</sup> Jůva, „Historické konsekvence základní školy“, 36.

<sup>37</sup> Petr Dejmek, *Kolem světa. Zeměpis pro III. třídu měšťanských škol*, Státní nakladatelství v Praze, 1922.

zprávy bezdrátovou telegrafií...<sup>38</sup>

Kapitolu o USA v učebnici z roku 1922 nazval „Spojené státy severoamerické (Unie), země divů“ a zdůrazňuje podíl všech kontinentů kromě Austrálie na „povznesení“ USA –

Amerika dala přírodní bohatství pro průmysl a vhodné pobřeží pro obchod, Evropa přičinlivé vystěhovalce, příslušníky všech svých národů, Asie a Afrika laciné pracovní síly (žluté kuli a černé otroky). Evropané přenesli sem svou pokročilou kulturu a v příznivém prostředí, ve svobodně řízeném státě, vyvinuli veškeré úsilí a schopnosti. Podnikavost ničím nespoutaná přinesla nejskvělejší plody.<sup>39</sup>

Také Dejmek po zmíněném krátkém, do značné míry „glorifikačním“ úvodu přechází do tradičního popisu regionů. Ovšem text je velmi čtivý, zajímavý, protkán otázkami, vysvětlivkami a obrázky s velkou vypovídací hodnotou. Jsou sem zařazeny: *Reliéfní mapa Severní Ameriky, Niagarský vodopád* (označen jako nejkrásnější na světě, na kterém „praktičtí“ Američané vystavěli elektrárnu), *Severoamerický Indián, Skupina mrakodrapů v New Yorku se starým kostelíkem* (ukazuje výškový i kulturní kontrast, popisuje mrakodrapy jako místa s obchodními domy, pisárnami, parním topením, vodovodními pumpami, elektrárnami, ssacími přístroji na smetí...), *Část ohrad pro dobytek při jatkách chicagských* (jatkám se údajně nevyrovnají žádná jiná na světě, poráží se zde miliony chovných zvířat ročně, přičemž je Chicago největším lázeňským městem světa, protože na březích jezera byly zřízeny koupelny pro 300 tisíc osob, odpadní vody totiž tečou umělým kanálem do Mississippi),<sup>40</sup> *Sklizeň bavlny v jižních státech* (popis práce otroků od roku 1619, jejich osvobození, nyní obrovské parní pluhy kypří půdu, pracují sečí a žací stroje), *Obrovský žací stroj* (stroj táhne 24 koní, odděluje plevy od zrní, je zde popsán i pluh 61 m široký, který za deset minut zoře jeden hektar pozemků) a *Vlak s nákladem obrovských kmenů* (žáci si mají všimnout velikosti lidí na pozadí vlaku převážejícího sekvoje) a dvě mapy (kartogramy) *Nerostné bohatství Unie* a *Hustota obyvatelstva Unie*.

Závěrečná kapitola „Přehled Unie“ je psána drobnějším písmem, neobsahuje žádné obrazové přílohy, z dnešního pohledu můžeme říci, že to není jen shrnutí učiva, ale hlavně doplňující text určen adeptům reálných gymnázií pojednávající o životě lidí ve státech (o jejich smýšlení), o historii této země a jejím směřování. I zde je opět patrné již v úvodní větě autorovo nadšení pro USA, když píše: „Mluvíme-li o „Americe“, máme obvykle na mysli Spojené státy severoamerické, poněvadž ony nade všechny ostatní vynikají.“<sup>41</sup> Rovněž popis americké vlajky jako symbolu nezávislosti, územní rozlohy a historického vývoje i hodnocení americké ústavy, jako první demokratické na světě pod heslem „vláda lidu, lidem pro lid“ je zhodnocena krátce:

<sup>38</sup> Dejmek, Kolem světa. Zeměpis pro III. třídu měšťanských škol, 63.

<sup>39</sup> Tamtéž, 68.

<sup>40</sup> Tamtéž, 72.

<sup>41</sup> Tamtéž, 76.

„Lidu jsou poskytnuty největší svobody a práva.“<sup>42</sup> Republikánské smýšlení autora se projevuje i v následující charakteristice dopadů demokratické ústavy do občanského života slovy „Není šlechty, byrokracie, hierarchie, vůbec žádných vyslovených výsad. Každý se může státi čímkoli, prokáže-li k tomu schopnosti.“<sup>43</sup> Popis života a smýšlení amerického občana se dá shrnout do následujících hesel, která také měla ohromit české žáky z vesnických či maloměstských poměrů:

- Pozdrav je krátký a hned se přistoupí k věci.
- Vůči ženám je Američan co nejohleduplnější.
- Žena nevykonává hrubých prací.
- Žena má přístup ke všem povoláním. Žena se vyvinula se v bytost samostatnou (sama i cestuje).
- Vkusný oděv dělníka je samozřejmostí.
- Jakmile dělník opustí továrnu, stává se gentlemanem oděvem i chováním.
- V obchodě je Američan dravý a bezohledný, „dolar se musí koulet“.
- Rád hostí své známé.
- Má rád camping.
- Zábavy jsou senzačnější a divočejší.
- Netouží zdědit peníze, ale získat vlastním přičiněním.
- Je vychováván spoléhati se na sebe.
- Nezdaří-li se obchod, začne znovu.
- Dělník má příležitost se vzdělat a specializovat.
- Dělník je dobře placen i živen, mívá dům s elektřinou, lázněmi, telefonem...
- Zaměstnavatel se snaží dělníka připoutat odměnami, prémiei za dobré nápady.
- Stávky a výluky jsou celkem řídké.
- Základní pravidlo: „Čas jsou peníze.“
- Úspora času = technika na vrcholu dokonalosti.<sup>44</sup>

V charakteristice populace je ovšem jasně vidět dobový pohled na rasový původ, když autor píše: „Spojené státy obývají lidé téměř všech plemen světa i národů a všech stupňů duševního vývoje, od primitivního černocho a Indiána až po inteligentního Anglosasa.“<sup>45</sup> Rasové struktúře a problémům je věnován poměrně velký prostor, upozorňuje i na rasovou segregaci v jižních státech, ale nijak ji nehodnotí. K tomu přistupuje až při charakteristice dopravy v jižních státech, kde upozorňuje na přetrvávající nenávisť mezi bělochy a černochoy, „která často strhne luzu i k lynchování (ubíjení podezřelých zločinců bez soudu).“<sup>46</sup> Překvapivě málo se věnuje náboženství, které odbývá informací, že je zde přes 100 různých církví a „indiáni“ jsou pohané. Můžeme v tom vidět i tehdejší situaci v Československu, v němž se po pádu monarchie výrazně oslabilo náboženské cítění jeho obyvatel (především většinových Čechů). V hodnocení ekonomiky USA je vedle průmyslu věnován dostatečný prostor i dopravě, službám a vědě (výčtem skvělých vynálezů z USA). V dopravě poukazuje na rovnost cestování na železnici:

---

<sup>42</sup> Tamtéž, 77.

<sup>43</sup> Tamtéž.

<sup>44</sup> Tamtéž.

<sup>45</sup> Tamtéž, 78.

<sup>46</sup> Tamtéž.

„Na všech jest jednotná třída, což činí zbytečným hledání a pomáhá vychovávat k demokracii.“<sup>47</sup> Na předcházející straně ovšem při charakteristice postavení „černochoů“ v jižních státech upozorňuje, že zde jsou „pro černochoy zvláštní vagony, zvláštní vchody do divadel, oddělené restaurace, do tramvaje smí černochoi teprve po běloších a zbude-li místa atd.“<sup>48</sup>. Nezvyklá je charakteristika poštovníctví, telegrafu a telefonu „množství telefonů činí Ameriku jediným nervovým tělesem“. Spolu s vývojem v jiných sektorech tak může konstatovat, že USA se staly „prvním průmyslovým a obchodním státem světa“.<sup>49</sup> Kritizuje ovšem vytváření trustů, které si mohou libovolně diktovat ceny svých výrobků. A prvotní nadšení z USA tlumí slovy

„Honba za dolarem“ ubíj[e] v mnohých city šlechtivosti. Ovšem někteří obracejí též velké obnosy k účelům ušlechtilějším a lidumilným (podporují univerzity, knihovny, mírové snahy a. p.); přes to propast mezi společenskými vrstvami se ustavičně prohlubuje.<sup>50</sup>

Úplný závěr je věnován geopolitice USA – získávání nových území v Karibiku a Pacifiku, ale i možnostem konfrontace s Japonskem nebo Británií.

Dejmkova učebnice *Kolem světa* z roku 1935<sup>51</sup> odráží nové osnovy z roku 1932 a učivo o USA je pojato výrazně odlišněji oproti předcházejícím vydáním. Poutavá regionální geografie makroregionů mizí a místo toho je učivo strukturováno podle složek – fyzickogeografická charakteristika, zemědělství, hornictví a průmysl, obchod a doprava, lid, města a državy USA. Úvodní krátká část je podobná jako v předcházejících vydáních, zůstala i zmínka o „černých otrocích“ a „žlutých kulí“ a příčinlivých přistěhovalcích z Evropy. O něco šířeji je pojednáno o politickém vývoji USA, Aljaška je psána jako Aljaska. Rozsáhle jsou poté popsány půdy a vodstvo, dále podnebí, ale chybí to, co bylo typické pro předcházející učebnici – konkrétní promítnutí přírodních poměrů do ekonomického využití. Hospodářské poměry začínají velmi stručným vymezením pěti makroregionů (severovýchodní, jihovýchodní, střední, kordillerskou a tichomořskou) – celkově tato část zabírá méně než půl stránky, což je obrovský rozdíl oproti osmi stranám předcházející učebnice. Velmi podrobně jsou naopak popsány jednotlivé ekonomické sektory – zemědělství a lesnictví zabírají tři strany (jednu z nich ale zabírají dva obrázky, stejné jako v původní učebnici – obrázek z jatek a bavlníkové plantáže). Hornictví je věnována jedna strana, přičemž je u hlavních surovin provedeno srovnání s ostatním světem. Překvapivě jen o něco málo více prostoru je věnováno průmyslu, v němž jsou představena tři hlavní odvětví: potravinářský, kovodělný a textilní průmysl. Ale jen u potravinářství se

<sup>47</sup> Tamtéž, 79.

<sup>48</sup> Tamtéž, 78.

<sup>49</sup> Tamtéž, 79.

<sup>50</sup> Tamtéž, 79.

<sup>51</sup> Petr Dejmk, *Kolem světa. Zeměpis pro měšťanské školy*, nezměněný otisk pátého, podle osnov z roku 1932 přepracovaného vydání, Praha: Státní nakladatelství, 1935.

zdůrazňuje světový význam produkce, naopak u textilní výroby se poukazuje na zaostávání za Anglií a Francií. Za zmínku stojí diagram, který ukazuje podíly USA a ČSR na světové živočišné a rostlinné produkci, na těžbě nerostných surovin a na průmyslové výrobě (v prvních řádcích je uvedena také rozloha a počet obyvatel), žákům tak autor názorně ukázal převahu USA a jeho postavení ve světě. Jelikož se v grafu ukazuje i podíl Československa, pak žáci mohli zjistit, že je světově významné v produkci chmele, cukrovky a řepného cukru. Překvapivá je také zmínka, že „jen průmyslem luxusním a uměleckým si USA nedostačují“.<sup>52</sup> Zmíněn je rovněž velký propad průmyslu ve světové krizi, v níž miliony dělnictva přišly o zaměstnání. Téměř dvě strany jsou věnovány obchodu a dopravě (v textu užívá se i termín dopravnictví). Zdůrazněna je výhodná geografická poloha „u dvou oceánů“ a užívání Panamského průplavu. Mezi jednotlivými druhy dopravy ukazuje na prudký vzrůst automobilismu, když srovnává, že v USA připadá jeden automobil na pět osob, v ČSR na 99 a v Číně na 12 150. Připomíná, že se rychle rozvíjí také doprava „vzduchem“. U železnic poukazuje na propojení mezi oceány a příčně mezi nimi severojižním směrem. Kapitola „Lid“ není nijak nápaditá, zmizely zajímavé pasáže o běloších, poněkud nejasná je poznámka, že USA obývají lidé všech plemen kromě malajského. Připomíná se, že v USA žije hodně krajanů, již však nejsou označováni jako Češi, ale Čechoslováci, což odpovídalo konceptu československého národa. Následně je krátké pojednání o městech – vybrána jsou však pouze tři – New York, Chicago a Los Angeles. Dalších 13 měst je však zmíněno průběžně v předcházejícím textu. V závěrečném pojednání o državách USA se mimo jiné píše o značném námořním loďstvu, největším po britském. A konstatuje se, že „v každé válce by byla výhodou USA téměř úplná soběstačnost v surovinách...“.<sup>53</sup>

### **Učebnice Karla Pitticha z roku 1934**

Po vydání nových osnov v roce 1932 rozšířil nabídku učebnic *Karel Pittich* (1889 až 1968), učitel a ředitel měšťanské školy v Prostějově, básník, literární a divadelní kritik. Jako správný geograf mnoho cestoval, vydal *Poznámky z Itálie, Německa, Švýcar, Holandska a Francie* (1930). Kromě vlastivědných příruček, zeměpisných učebnic také uveřejnil sbírku básní nebo dějepisný nástin s pověstmi, pro učitele napsal *Zeměpisné učení o Moravě* (1912).<sup>54</sup>

Jeho učebnice *Svět*<sup>55</sup> se odlišuje od ostatních tím, že Pittich zařazuje do textu výňatky

<sup>52</sup> Dejmek, Kolem světa. Zeměpis pro měšťanské školy, 111.

<sup>53</sup> Tamtéž, 115.

<sup>54</sup> Prostějov statutární město, „Osobnosti města. Karel Pittich“, [https://www.prostejov.eu/cs/volny-cas/o-meste/osobnosti-mesta/#Karel\\_Pittich](https://www.prostejov.eu/cs/volny-cas/o-meste/osobnosti-mesta/#Karel_Pittich), naposledy citováno 27. února 2019.

<sup>55</sup> Karel Pittich, Svět. Zeměpisná učebnice pro druhou třídu měšťanských škol, Praha: Československá grafická unie, 1934.

z cestopisů, odborných knih jiných autorů, např. František Soukup: *Amerika*; Karel Pelant: *Amerika, jaká je vskutku*; Berty Ženatý: *Země pruhů a hvězd* nebo Karel Domin: *Pod hvězdnatou vlajkou*. Činí tak, aby podpořil čtenářskou gramotnost, aby vysvětlil některé pojmy a jevy ústy lidí, kteří v Americe byli (úryvky se nazývají Cow-boy, Zlato v Kalifornii, Farmy, Jídlo, Mrakodrapy). V učebnici začíná učivo o Spojených státech severoamerických popisem státní vlajky a následně regionálně-geografickým přehledem, v němž propojil fyzicko-geografickou charakteristiku s ekonomickými aspekty – jednotlivé makroregiony však vymezuje jako přírodní bez speciálního pojmenování. Zajímavé je, že v této charakteristice není zmíněno ani jedno sídlo, naopak objasňuje původ jmen některých řek a místy srovnává americké reálie s československými (rozloha, nadmořská výška). Textem se prolínají časté otázky a úkoly pro žáky, jako např. „kolik našich republik dalo by se položit na přímku spojující Nový York s pobřežím Tichého oceánu?“<sup>56</sup>. Po regionálním přehledu následuje krátké pojednání o mezinárodním obchodu, na což navazuje charakteristika čtyř vybraných měst – New Yorku, Washingtonu, Chicaga a San Franciska, stručně jsou zmíněny ještě Detroit a Los Angeles. Tento text má čtyři strany, ale z toho dvě strany zabírají čtyři obrázky (Socha Svobody před přístavem novoyorským, celostránkový New York s mrakodrapy, Kapitol ve Washingtoně a Vítání prof. Masaryka v Chicagu v květnu r. 1918). U každého města zmiňuje ekonomické nebo i politické a kulturní zajímavosti. U New Yorku kupříkladu uvádí, že se tam nachází „200 divadel, 600 kin a 10krát více telefonů než v celé naší republice“.<sup>57</sup> Pro žáky je bezesporu zajímavý popis mrakodrapu (stavba 30patrové budovy je za půl roku hotova) přirovnaného k malému městu s deseti až patnácti tisíci obyvateli, ve kterém je řada elektrických „zdviží“, které lítají úžasnou rychlostí nahoru, dolů. Čím výše se nachází kancelář, tím větší činže se platí, protože je tam lepší vzduch a klid. U Washingtonu blíže vysvětluje politický systém, jak se volí do senátu a komory reprezentantů. Autor píše poutavě i o Chicagu, text proplétá úkoly:

Kolik km je z Chicaga do Nového Yorku? Odkud až kam by to bylo v Evropě? Před málo více než 100 lety stálo tu třináct dřevěných chalup se 70 obyvateli. Dnes je tu město, které má 4krát více obyvatel než Velká Praha a více telefonů než celá Francie.<sup>58</sup>

Rozsáhlá část je věnována obyvatelstvu USA se silnou vazbou na krajany. Podobně jako jiní autoři je zmiňuje jako Čechoslováky – píše se, že je jich v New Yorku asi 90 tisíc a patří jim 400 domů, v Chicagu jich žije 130 tisíc, z nichž je několik desítek českých lékařů, lékařek a právníků.<sup>59</sup> O postavení „černochoů“ je uvedeno, že „je dodnes málo hodné závidění“<sup>60</sup>. Píše i o

<sup>56</sup> Pittich, Svět. Zeměpisná učebnice pro druhou třídu měšťanských škol, 106.

<sup>57</sup> Tamtéž, 107.

<sup>58</sup> Tamtéž, 110.

<sup>59</sup> Tamtéž.

výrazném omezení přistěhovalectví po válce (každý musí být zdravý, mít alespoň 50 dolarů, prokázat se, kam jede a co tam bude dělat), ale také o špatném sociálním zabezpečení v USA: „Zle je to s těmi, kdo se buď nemocí, nebo úrazem stali neschopní k práci. V USA není pojištění ani nemocenského, ani úrazového nebo starobního.“<sup>61</sup> Na závěr charakteristiky této učebnice je třeba napsat, že stejně jako Dejmek i Pittich píše o amerických vynálezcích, je zde uveden Franklin – vynálezce bleskosvodu, Bell – vynálezce telefonu, Howe – vynálezce šicího stroje, Edison – vynálezce žárovky a gramofonu.<sup>62</sup>

### **Doba totalitních režimů**

Zřízení protektorátu Čechy a Morava v březnu roku 1939 bylo porušením Ústavní listiny z roku 1920, československých zákonů a mezinárodního práva. Vůdce Velkoněmecké říše se kromě jiného rozhodl, že v českém geografickém prostoru zlikviduje širší vzdělanost a proto 17. listopadu 1939 došlo k uzavření všech českých vysokých škol. Adolf Hitler si chtěl z Čechů vytvořit pouze výkonné dělníky, které převychová v duchu „nacionálně socialistického světového názoru“. Proto netrvalo dlouho a začal oslabovat a následně i uzavírat české střední školy. Dle zpráv Státního úřadu statistického<sup>63</sup> tak klesl počet středoškoláků mezi školními roky 1939/1940 a 1943/1944 na polovinu<sup>64</sup>, ze 159 středních škol bylo v provozu 118. Němečtí okupanti se rozhodli přeškolovat české učitele, aby ti přijali a dál šířili nacistickou ideologii, mnozí učitelé (i školní inspektoři) se snažili přetvářovat, jiní byli propuštěni, uvězněni, popraveni či odesláni do koncentračních táborů. Pedagogové byli rovněž ke konci války nasazeni do výroby – do železáren, zbrojovek a jiných. Bylo zastaveno půjčování knih ze školních žakovských knihoven,<sup>65</sup> došlo ke konfiskaci školních kronik jako ideově závadných, kulturní a společenské akce byly zredukovány na oslavy výročí zřízení protektorátu a narozeniny Adolfa Hitlera.<sup>66</sup> Ze školského systému zmizel pojem „měšťanská škola“ a byl nahrazen termínem „hlavní škola“, do které mohlo být přijato pouze 35% žactva (bylo tak omezováno vzdělání), přičemž obecná škola byla zkrácena z pěti let na čtyři.<sup>67</sup> V učebních osnovách došlo k velké redukci učiva ve prospěch výuky německého jazyka (výuka dalších cizích jazyků byla pozastavena), tělesné a „mravní“ výchovy. Stávalo se, že učebnice byly

---

<sup>60</sup> Tamtéž, 112.

<sup>61</sup> Pittich, Svět. Zeměpisná učebnice pro druhou třídu měšťanských škol, 112.

<sup>62</sup> Tamtéž.

<sup>63</sup> Zprávy Státního úřadu statistického, XXVI, 1945, č. 8, řada A, č. 1, tab. 3.

<sup>64</sup> Z 89.558 studentů na 42.848 studentů.

<sup>65</sup> František Morkes, *Československé školy v letech 2. světové války*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2005, 12.

<sup>66</sup> Ondřej Kolář, *Školství v okupované Ostravě*, Moderní dějiny 2016, <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/skolstvi-v-okupovane-ostrove/>, naposledy citováno 13. dubna 2019.

<sup>67</sup> Věstník Ministerstva školství a národní osvěty, ročník XXIII (1941), sešit 9, 291.

povinně vyřazeny, aniž byly napsány nové.<sup>68</sup> Výuka zeměpisu se tak měla omezit pouze na učivo o Velkoněmecké říši, protektorátu, avšak vyšla i učebnice všeobecného zeměpisu.

### **Učebnice v protektorátu z roku 1943**

V roce 1943 byla vydána *Nová učebnice zeměpisu* pod názvem *Allgemeine Erdkunde II*, která byla určena pro české střední školy a v níž není uveden její autor. V kapitole „Člověk a zeměkoule“ (planetární zeměpis), která se svým zaměřením jeví, že by neměla být napsána tendenčně, se nicméně nachází podkapitola „Germánský obraz nebe“. Je zde popisován pouze nordický životní prostor, světový názor Germánů v předkřesťanské době apod. Kapitola „Cizí rasy pronikají do sídelního prostoru bílých národů“<sup>69</sup> začíná popisem „negrů“ v USA: „Černoch se dnes cítí býtí ‚Američanem‘. Ví, že je v USA ‚doma‘. Pociťuje na každém kroku, že jej běloch odmítá, že je mu nadřaděn a jej ovládá. Proto vzrůstá jeho nenávisť.“ Text podrobně pojednává o zvyšování počtu „černochoů“ v jednotlivých amerických státech, popisuje jejich pracovní náplň:

Bílý muž zavlekl černého do země jako zboží, ježto chtěl, aby pracoval za něj. Avšak ve státě Mississippi je dnes již více negrů než bělochů. V Alabamě připadají na pět bělochů dva černoši. Počet jejich dětí je velký. V Louisianě se tak rozmnožilo barevné obyvatelstvo v deseti letech o 11 procent, v Ohio o 66 %.<sup>70</sup>

O životních podmínkách se píše: „Železnice, školy, jídelny, zábavní podniky mají zvláštní místnosti pro negry [v jižních státech – pozn. autorky]. Avšak na severu země sedí ve škole černý Tom vedle bílého Jima“.<sup>71</sup> Kapitola „Národové a rasy na zemi“ končí informací, jak Japonsko projevuje zdravý růst a jak od prosince roku 1941 začalo s „výstavbou nového uspořádání“ proti imperialismu Britů a Severoameričanů v jimi znásilňovaném Pacifickém a Indickém prostoru. Takové hodnocení Japonska bylo odrazem skutečnosti, že tento stát „žluté rasy“ byl spojencem Německa, dohodl se s ním na rozdělení poválečných sfér vlivu na světě, takže Němci po svém informovali české studenty o z jejich pohledu správném uspořádání světa zbaveném demokratických států.

### **Nástup druhého totalitního systému**

Druhá světová válka připravila o domovy miliony lidí. Někteří se sice rozhodli odejít do zámoří, ale zdaleka nedosahoval jejich počet (od roku 1941 do 1950 emigrovalo 2,3 milionu

<sup>68</sup> Miroslav Jireček, *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918 – 2013*, Brno: Masarykova univerzita, 2014.

<sup>69</sup> *Allgemeine Erdkunde II*, Všeobecný zeměpis. Nová učebnice zeměpisu. Prag, Schulverlagsanstalt für Böhmen und Mähren, 1943, 100.

<sup>70</sup> Tamtéž.

<sup>71</sup> Tamtéž.

Evropanů) úrovně z období od 1921 do 1930 (6,8 milionů).<sup>72</sup> Přišlo období studené války, na jehož začátku západní spojenci plnili požadavek Sovětského svazu a proti vůli exulantů, často pod nátlakem byrokratů, vraceli utečence zpět do zemí ovládnutých Sovětským svazem. Tyto praktiky sice časem ustaly, hranice však komunisté obehnali drátěnými ploty a vytvořená „železná opona“ výrazně ztížila možnosti emigrace. Po druhé světové válce se staly USA hospodářským hegemonem, poskytovaly svým spojencům velké výhody, podporovaly evropskou integraci, přestože tím mohli americkému trhu vyrůst konkurenti. Američané pomohli Evropě rozsáhlou peněžní pomocí formou tzv. Marshallova plánu, který zajistil rozdělování financí již v roce 1947, a současně otevřeli americký trh pro evropský vývoz. Až do šedesátých let bylo postavení amerického dolaru jako rezervní světové měny pro USA velmi výhodné a oslabení koloniálních evropských mocností v procesu dekolonizace zabezpečilo USA postavení hlavní ekonomické i vojenské mocnosti světa. Jejím protivníkem se stal Sovětský svaz, který se netajil tím, že jeho konečným cílem je ovládnutí celého světa (vzpomeňme na heslo „Proletáři všech zemí, spojte se!“ a státní znak, kde byla zobrazena zeměkoule a přes ni položeny „proletářské“ symboly – srp a kladivo). Podstatné pro celý československý edukační systém byla implementace komunistické ideologie přímo do výuky a vyzvedávání sovětského politického, ekonomického i kulturního systému. Největší změny samozřejmě zasáhly výuku dějepisu, ale ani zeměpis nezůstal ušetřen. Po éře adorace velkoněmecké říše za protektorátu přišla éra velkoruské sovětské říše, pro jejíž adoraci se vžilo heslo „Se Sovětským svazem na věčné časy a nikdy jinak!“. Nepřítel USA a další demokratické státy zůstaly stejné, změnila se jen forma jejich kritiky.

Jaký vliv tedy měl puč v roce 1948 v Československu na obraz USA v zeměpisných učebnicích? Komunistická ideologie se prosazovala ve veřejném prostoru již od konce války, na školách se však dosud učilo znovu podle prvorepublikových učebnic, hodně záleželo na osobnosti učitele, jak novou ideologii při výuce prosazoval. Nový školský zákon z roku 1948 o základní úpravě jednotného školství odstranil vícekolejnost – všem dětem od šesti do patnácti let mělo být poskytnuto jednotné základní vzdělávání, aby se zeslabily bariéry ve vzdělávání mládeže z různých sociálních vrstev. Jednotná škola jako pojem ve světovém měřítku měla být školou, která umožňuje vzdělávání dětí bez ohledu na pohlaví, náboženství a sociální postavení, ale zároveň reflektuje jejich rozdílnou úroveň – uvnitř má být diferencovaná. Bohužel, komunisté zavedli jednotnou školu se stejným učivem stejného rozsahu,<sup>73</sup> ve které se mělo vychovávat „národně a politicky uvědomělé občany lidově demokratického státu, statečné

<sup>72</sup> Thamer, Dějiny světa, Globální dějiny od počátků do 21. století, Globalizace od roku 1880 do dneška, 201.

<sup>73</sup> Růžena Váňová, „Václav Příhoda a jeho poválečné snahy o školskou reformu (1945-1948)“, in: Alena Vališová et al., *Historie a perspektivy didaktického myšlení*, Praha: Karolinum, 2004, 86.

obránce vlasti a oddané zastánce pracujícího lidu a socialismu“.<sup>74</sup> Všechny školy byly zestátněny, učitelé přešli tímto do státní služby podle směrnice vydané Ministerstvem školství v roce 1949 ovšem pouze v případě, že vyhovovali (národní a státní spolehlivost). Změny nastaly i v přípravě učitelů, pro které byla zřízena čtyřletá pedagogická gymnázia, pro učitele středních škol nadále platila příprava na pedagogických fakultách. Zavedla se nutnost oslovovat učitele titulem „soudruhu“, výuka náboženství byla vytlačována. Na rozdíl (nebo obdobně?) od doby protektorátu byl nyní kladen větší důraz na výuku ruského jazyka, sovětské literatury, v případě zeměpisu začaly proto vycházet z dnešního hlediska zvláštní učebnice na příklad *Hospodářský zeměpis Sovětského svazu a Československa*<sup>75</sup>, který vyšel v šesti vydáních od roku 1955 do roku 1961. Je třeba upozornit na to, že měli-li se studenti učit o hospodářství svého státu, pak to bylo ve stejném rozsahu, jako výuka o ekonomice Sovětského svazu, přičemž dokonce v názvu učebnice stál „náš bratr“ na prvním místě. V kurikulech se objevily propagandistické fráze a příjem studentů do výběrových škol nebo do terciárního vzdělávání byl podmíněn dělnickým původem, prokázanou účastí na budování lidově demokratické republiky, správným postojem ke kolektivní práci.<sup>76</sup> Je tedy samozřejmé, že adeпти učitelského povolání museli projít politickým sítem (na příklad ve formě přijímacích komisí), jejich myšlení bylo pak dále na studiích deformováno. Když komunistická strana plošně uchopila plnou kontrolu nad státem, školstvím, pak nastaly zásadní změny v osnovách a připravily se i zcela nové učebnice zeměpisu.

### **Učebnice Pavla Janegy z roku 1955**

Pavel Janega (1913–1982) byl autorem učebnice *Zeměpisu pro šestý ročník všeobecně vzdělávacích škol*, která vyšla v roce 1955.<sup>77</sup> Tamní učivo o Americe se soustřeďovalo na fyzicko-geografické poměry celého kontinentu, kapitola o obyvatelstvu obsahuje informace o „domorodých indiánech“, zavlečených otrocích a přistěhovalcích, ale tady dochází k prvnímu zkreslování – mezi přistěhovalci převládali údajně Francouzi a Angličané a proto je úředním jazykem angličtina. Latinská Amerika byla osídlena (přistěhovalci) ze Španělska a Portugalska, nenajde se zmínka o jiných národech.<sup>78</sup> Učivu o Spojených státech amerických je věnováno devět stran, včetně tří obrazových příloh: kaktusy jako typické rostliny amerických pouští, mapa nerostného bohatství USA, mapa zemědělské výroby v USA. Dospělého čtenáře

<sup>74</sup> Zákon ze dne 21. dubna 1948 o základní úpravě jednotného školství č. 95/1948 Sb., in: *Věstník MŠVU*, ročník IV (1948), sešit 9, 184.

<sup>75</sup> Miroslav Blažek, *Hospodářský zeměpis Sovětského svazu a Československa: pro jedenáctý postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol, pro školy pedagogické a hospodářské*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955.

<sup>76</sup> Přijímání žáků do prvních ročníků výběrových škol III. stupně, in: *Výnos MŠVU* z 30. IV. 1949, č. 62 240-II.

<sup>77</sup> Pavel Janega, *Zeměpis pro šestý postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955.

<sup>78</sup> Janega, *Zeměpis pro šestý postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol*, 117.

překvapí základní údaj o rozloze USA, již nejsou druhou největší zemí světa a nemají rozlohu přes 9 milionů km<sup>2</sup>, jak bylo uváděno ve všech učebnicích od roku 1902, ale najednou mají plochu 7,8 milionů km<sup>2</sup> (evidentně nejsou započtena teritoria Aljaška a Havaj – poznámky autorky) a jsou na 4. místě za SSSR, Čínou a Kanadou (dle této rozlohy měly být na 5. místě ještě po Brazílii – poznámka autorky). Autor nepřirovnává rozlohu USA k rozloze Evropy, jak to činili geografové do té doby, ale píše, že má pouze třetinu rozlohy SSSR. V celém textu se nevyskytují žádná superlativa, na vznešené a glorifikující věty opěvující velikost USA může čtenář zapomenout. Již v úvodu se žák naopak dozví, že Komunistická strana USA (tučným písmem) je krutě pronásledována, že republikánská i demokratická strana se ničím neliší, jelikož jsou ovládány boháči, kteří vystupují proti těm Američanům, kteří bojují za světový mír a přátelství mezi národy.<sup>79</sup> Popis přírody se omezuje na slova šedivá, smutná skaliska, vykáčené pralesy, zemědělství vyžaduje zavlažování, až po tvrzení „kapitalisté však nepečují náležitě o zavlažování a nevyužívají možností, které jim příroda poskytuje“.<sup>80</sup> Text o zásobách nerostných surovin a o průmyslu se omezuje na jednoduché krátké věty – suchá sdělení. Florida je údajně proslulá i mořskými lázněmi, ale ty navštěvuje jen hrstka boháčů. New York je přístav, ze kterého odplouvají lodě s nákladem zboží do celého kapitalistického světa. Na Wall Street jsou podniky amerických milionářů, kteří řídí celý stát. V kapitole o obyvatelstvu USA se žák dočte, že v USA žije 1 milion osob českého a slovenského původu, které vyhnala z vlasti bída a hlad za první republiky a před první světovou válkou. Popis života obyčejných lidí v USA má u žáků vzbuzovat soucit a zároveň pocit radosti, že sami žijí v lepších podmínkách panujících ve východním bloku:

V USA jsou miliony nezaměstnaných dělníků. Jsou často celé roky bez práce a žijí v bídě... mzdy dělníků jsou nízké... rodiče nemohou posílat své děti do škol... životní podmínky pracujících USA se nám zdají obzvláště kruté, přirovnáme-li je k životním podmínkám v SSSR nebo u nás.<sup>81</sup>

„Hospodářské poměry USA“ je název kapitoly, který v podstatě stále sděluje, jak kapitalisté (sdružení do monopolů) ovládají politiku, školy, média (a proto nikdy nevyjadřují skutečné smýšlení lidu), že USA vytlačují z moří ostatní státy, že „úmyslem amerických kapitalistů je dosáhnout vlády nad celým světem“.<sup>82</sup> O americkém průmyslu se píše, že se ztenčují zásoby železa a ropy a proto se USA snaží zmocnit nerostů v jiných zemích. Pokud v průmyslu nebo v těžbě USA předčí jiné státy, pak jsou to vždy pouze kapitalistické státy. Spojené státy údajně vnucují své výrobky jiným zemím, čímž ničí jejich průmysl a chtějí vyvolat novou válku.

---

<sup>79</sup> Tamtéž, 119.

<sup>80</sup> Tamtéž, 120.

<sup>81</sup> Tamtéž, 124.

<sup>82</sup> Tamtéž, 124.

Armády budou potřebovat zbraně, letadla a to slibuje kapitalistům velké zisky.<sup>83</sup> V textu o farmaření je popsán „postupný úpadek farmářů, hospodářské krise, závislosti na majitelích plantáží“ a text končí slovy „...jejich farmy, zatížené dluhy, přejímají banky. Zchudlí farmáři se potulují z místa na místo a hledají práci na velkých farmách.“<sup>84</sup>

### **Učebnice hospodářského zeměpisu z roku 1955**

*Učebnice zeměpisu z roku 1952 pro gymnasia a vyšší hospodářské školy*<sup>85</sup> je napsána ve velmi podobném duchu, jako ta, určená pro základní školy. Textu je podstatně více, 18 stran s jedinou obrazovou přílohou – kartogramem zobrazujícím zemědělskou a průmyslovou výrobu v USA. Znovu je zde záměrně uváděna menší rozloha státu (7,8 mil. km<sup>2</sup>), jelikož je učebnice určená studentům hospodářských škol, autoři (neznámí) se věnují více popisu monopolního kapitalismu, trustům, tzv. sharecroppingu (nejtěžší druh nájmu), krizi amerického kapitalismu, lokalizaci průmyslu. V popisu chemického průmyslu je zdůrazněno, že Američané vkládají obrovské částky do výroby výbušných látek a do podniků spojených s výrobou atomových bomb. Při charakteristice letecké dopravy se student dozví, že USA vybuodovaly za druhé světové války soustavu četných leteckých opěrných bodů a teď imperialisticky pronikají do různých částí světa a „vytvářejí obkličovací soustavu kolem SSSR a lidových demokracií“.<sup>86</sup> Při popisu obchodu se student dočte, že USA vnutily mnoha zemím Marshallův plán, čímž zahájily ohromný vývoz a předčily v hospodářství všechny země. Konkrétně byl Marshallův plán popsán takto: „když se začaly ukazovat příznaky hospodářské krize, uvedli američtí imperialisté v život Marshallův plán“, „přistoupilo k němu celkem 16 států“, „během čtyř let jim bylo poskytnuto 17 miliard dolarů, za které odeberou americké zboží, po němž není poptávka...“<sup>87</sup>. USA údajně diskriminovaly (čili zakázaly vývoz hotových výrobků a strategických surovin) socialistické země, čímž se zmenšil zahraniční obchod USA se SSSR a lidově demokratickými státy. O svobodných volbách v USA je psáno, že je sice volen prezident všemi občany, ale kandidáty navrhují lidé z monopolistických kruhů, senát má reakční úlohu, jsou do něho voleni totiž pouze zástupci trustů a monopolů. Systém dvou stran je údajně jedním z prostředků, jak zabránit vzniku „třetí, velké a ryze lidové“ strany. Takto je uskutečňována

<sup>83</sup> Janega, *Zeměpis pro šestý postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol*, 126.

<sup>84</sup> Tamtéž.

<sup>85</sup> Lev Gutwirth, *Zeměpis pro druhou třídu gymnasií a vyšších hospodářských škol*, Druhé změnéné vydání, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1952.

<sup>86</sup> Tamtéž, 26.

<sup>87</sup> Tamtéž.

„diktatura velké buržoasie“ při zdánlivém zachování demokratických svobod, ale „fronta pokrokových sil“ v USA roste, přestože je terorizována a stíhána.<sup>88</sup>

Připomeňme si, že po totalitních padesátých letech, došlo k jistému uvolnění ve druhé polovině šedesátých let, a že dekáda sedmdesátých let byla ve znamení tzv. normalizace reagující na vojenský vpád armád „spřátelených států“ (především sovětských) do Českoslovenka v roce 1968. Bylo to také období přijetí Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráce v Evropě obsahující deklaraci deseti zásad řídících vztahy mezi zúčastněnými státy. A protože ČSSR, která akt podepsala, tyto zásady nedodržovala, vznikla Charta 77, která na tyto skutečnosti trvale upozorňovala. Protiamerická a protiimperialistická mediální rétorika však nijak neoslabila. Obecně můžeme konstatovat, že ani další zkoumané učebnice z let šedesátých i sedmdesátých se obrazem USA vůbec nelišily, proto je vhodné podívat se na učebnici z roku 1981, zda po třiceti letech nepravdivostí autoři přece jen nezměnili názor.

### **Učebnice z let 1981 a 1984**

Učebnice Miloslava Skalického a kolektivu *Zeměpis 6* z roku 1981,<sup>89</sup> určena pro šestý ročník základních škol, se opravdu změnila – text byl zredukován na půldruhé stránky, obrazový materiál byl barevný a obsahoval snímek mrakodrapů v New Yorku a pohled na San Francisco. Několik jednoduchých vět charakterizuje hospodářství, neuvádí se ani rozloha či počet obyvatel, nejsou zde žádná přirovnání k ostatním zemím či světu. Přes velmi chudý obsah se autorům povedlo vměstnat sem věty o velmi špatném životním prostředí měst, o nuzných čtvrtích chudého bílého obyvatelstva, o milionech nezaměstnaných žijících v nouzi. Tito lidé nemají na léky, na školy pro své děti, na lékařské ošetření, ale američtí boháči bydlí v pohodlných domech a jejich děti studují. Z didaktického hlediska můžeme konstatovat, že i když učebnice z padesátých let byla také plná zkreslených informací, ale přece jen popisovala USA věrohodněji, protože mu věnovala více prostoru. V osmdesátých letech se zřejmě razila politika vzdělávání, že čím méně budou žáci o „imperialistech“ vědět, tím lépe.

Obdobná učebnice Jana Herbera a kolektivu *Hospodářský zeměpis pro I. ročník středních ekonomických škol* z roku 1985<sup>90</sup>, ovšem určená středním ekonomickým školám, se naopak věnuje obrazu USA až na 16 stránkách textu s čtyřmi přílohami (černobílými kartogramy). V úvodu se studenti dozvěděli, že „při hospodářské nadvládě jsou USA vojensky a politicky

<sup>88</sup> Zeměpis pro druhou třídu gymnasií a vyšších hospodářských škol, 29.

<sup>89</sup> Miloslav Skalický et al., *Zeměpis 6. Pro 6. ročník základní školy*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.

<sup>90</sup> Jan Herber et al., *Hospodářský zeměpis pro I. ročník středních ekonomických škol*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985.

nejagresivnější velmocí kapitalistické soustavy ... mluvíme o vojenskoprůmyslovém komplexu.“<sup>91</sup> Je to první učebnice, ve které se nachází 13 klimagramů zobrazujících teplotní a srážkové poměry v USA. V kapitole o obyvatelstvu text pojednává o počtech přistěhovalců od roku 1820 z Německa, z Velké Británie a jiných států, ovšem ani slovo o Čechách a Slovácích. Dále je psáno, že 44 % „amerických rodin“ je bezdětných, což je výsledkem sociální nejistoty a vyplývá to ze stálých hospodářských problémů.

Čechoslovenští studenti měli uvěřit v osmdesátých letech textům v učebnicích, že skoro polovina rodin (ne žen) v USA je bezdětných kvůli hospodářským problémům (autorka se z této učebnice učila), měli uvěřit nesnesitelné chudobě v USA a sociální nespravedlnosti, přitom v Československé socialistické republice permanentně chyběly v obchodech základní hygienické potřeby a nebylo komodity, na kterou by se nemusely stát fronty. Bylo zřejmé, že období nepravdivostí musí skončit.

## **Závěr**

Na závěr uvádíme přehled vývoje názvu USA v dobových českých učebnicích zeměpisu, kdy docházelo ke změnám nejen z hlediska českého pravopisu (rozdílná velká písmena), ale také v použití krátkého názvu Unie, které bylo nahrazeno zkratkou USA teprve v roce 1936. Další tabulka uvádí rozdílnou interpretaci rozlohy USA, která samozřejmě byla závislá na tehdejších informačních zdrojích, na přesnosti měření a na didaktickém uchopení (přirovnání k rozloze Evropy). V padesátých letech učebnice Italy a autoři „zmenšili“ tento stát téměř o dva miliony km. Pokud tehdejší autoři, geografové, uvažovali tak, že Aljaška a Havaj je pouhé teritorium a ne plnohodnotný stát, pak se při součtu těchto rozloh číslo vysvětluje. Ale byla to samozřejmě propaganda, aby byla zdůrazněna velikost Sovětského svazu, aby alespoň v dalším kritériu mohli USA odložit na vedlejší kolej. Čechoslovenští žáci si neměli uvědomovat, že se učí o zemi velké jako Evropa, ale o zemi, která tvoří třetinu rozlohy Sovětského svazu. Soudruzi zřejmě totiž předpokládali, že velikost SSSR je dětem bližší než velikost Evropy.

Do učebnic zeměpisu se v devadesátých letech vrátil pravý obraz USA, žáci se učí nejen o významných městech, průmyslových aglomeracích a přírodních krásách, ale rovněž o historii, osobnostech, povaze Američanů, o úspěších, ale i o sociálních problémech. Na stránky učebnic se vrátila hesla „USA – světová ekonomická a politická velmoc“ a vedle snímků Billa Gatese s popisem významu self made man se v učebnicích nacházejí i snímky Simpsonů, Manhattanu nebo znaku CIA. Do učebnic se vrátil život.

---

<sup>91</sup> Tamtéž, 30.

## Tabulky

**Tabulka 1: Vývoj názvu USA v českých učebnicích**

Rok vydání učebnice	Název
1902	Spojené Státy Severoamerické (Unie Severoamerická)
1910	Spojené státy severoamerické (Unie severoamerická)
1913	Spojené Státy americké
1922	Spojené státy severoamerické (Unie)
1926	Severoamerická Unie (Unie)
1936	Spojené státy americké (Unie)
1936	Spojené státy americké (USA)

**Tabulka 2: Interpretace rozlohy USA v českých učebnicích napříč stovkou let**

Rok vydání učebnice	Rozloha USA (v milionech km <sup>2</sup> )
1902	9,5 + přirovnání k Evropě
1910	9,73
1913	9,38 + přirovnání k Evropě
1922	9,4
1936	9,5 s poznámkou o državách, přirovnání k Evropě
1936	9,7 včetně držav
1952	7,839 + čtvrté místo po SSSR, Kanadě, Číně
1955	třetina rozlohy SSSR
1968	9,363
1995	9,4
2010	9,5

## Seznam literatury

*Allgemeine Erdkunde II. Všeobecný zeměpis. Neues Lehrbuch der Erdkunde.* Nová učebnice zeměpisu. Prag: Schulverlagsanstalt für Böhmen und Mähren, 1943.

- Blažek, Miloslav. *Hospodářský zeměpis Sovětského svazu a Československa: pro jedenáctý postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol, pro školy pedagogické a hospodářské*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955
- Dejmek, Petr. *Kolem světa. Zeměpis pro III. třídu měšťanských škol*. Praha: Státní nakladatelství v Praze, 1922.
- Dejmek, Petr. *Kolem světa. Zeměpis pro měšťanské školy, nezměněný otisk pátého, podle osnov z roku 1932 přepracovaného vydání*. Praha: Státní nakladatelství, 1935.
- Dlabač, Jan Bohumír. *Krátké vypsání Českého království pro pouze českou školní mládež*. Praha, 1818.
- Gurtwith, Lev. *Zeměpis pro druhou třídu gymnasií a vyšších hospodářských škol, druhé změněné vydání*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1952.
- Erben, Josef. *Počátkové zeměpisu pro gymnasie, reálné a průmyslové školy česko-slovanské*. Třetí vydání. Olomouc: Nákladem Eduarda Hölzla, 1868.
- Herber, Jan. *Hospodářský zeměpis pro I. ročník středních ekonomických škol*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985.
- Janega, Pavel. *Zeměpis pro šestý postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955.
- Komenský, Jan Amos – František Rut Tichý, ed. *Didaktika J. A. Komenského. Vybrané kapitoly z české a latinské Didaktiky*. Praha: SPN, 1953.
- Krejčí, Josef. *Zeměpis pro školy měšťanské, druhý stupeň. Osmé vydání*. Praha: Česká grafická společnost Unie, 1902.
- Nikolau, Stanislav. *Učebnice zeměpisu pro vyšší třídy škol středních*. Druhé vydání, Praha: Ústřední spolek českých profesorů, 1913.
- Nikolau, Stanislav. *Učebnice zeměpisu pro vyšší třídy středních škol*. Praha: Nákladem profesorského nakladatelství a knihkupectví, 1936.
- Pittich, Karel. *Svět. Zeměpisná učebnice pro druhou třídu měšťanských škol*. Praha: Československá grafická unie, 1934.
- „Přijímání žáků do prvních ročníků výběrových škol III. stupně“, in: Výnos MŠVU z 30. IV. 1949, č. 62 240-II.
- Skalický, Miloslav a kol. *Zeměpis 6*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.
- Věstník Ministerstva školství a národní osvěty 23 (9), 1941.
- Zákon ze dne 21. dubna 1948 o základní úpravě jednotného školství č. 95/1948 Sb. in: *Věstník Ministerstva školství, věd a umění* 4 (9), 1948, 184.
- Zprávy Státního úřadu statistického 26 (8), 1945, řada A, č. 1, tab. 3.

## Seznam sekundárních zdrojů

- Andrle, Petr. „Osobnost: Hasner nebyl Hausner“, Neviditelný pes, [http://neviditelnypes.lidovky.cz/osobnost-hasner-nebyl-hausnerdea/p\\_spolecnost.aspx?c=A130730\\_202033\\_p\\_spolecnost\\_wag](http://neviditelnypes.lidovky.cz/osobnost-hasner-nebyl-hausnerdea/p_spolecnost.aspx?c=A130730_202033_p_spolecnost_wag), publikováno 1. srpna 2013, naposledy citováno 15. dubna 2019.
- Bačkovský, František. *Přehled dějin písemnictví českého z let 1848–1898*. Praha: Dr. František Bačkovský, 1898. <https://archive.org/details/pehledjdjinpsemn00bagoog/page/n5>, 126-209, naposledy citováno 1. dubna 2019.
- Borovička, Michael. „Lidé a Země v proměnách času“, Lidé a Země, <http://www.lideazeme.cz/clanek/lide-a-zeme-v-promenach-casu>, publikováno 11. června 2012, naposledy citováno 14. dubna 2019.
- Herink, Josef. „Geografie: její postavení a pojetí v národních kurikulech ve světě – shrnutí, závěry a doporučení“, RVP metodický portál, <https://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/2920/geografie-jeji-postaveni-a-pojeti-v-narodnich-kurikulech-ve-svete-shrnuti-zavery-a-doporuceni.html/>, publikováno 6. února 2009, naposledy citováno 3. března 2019.
- Hofmann, Eduard – Hana Svobodová – Petr Knecht. *Geography Curriculum in the Czech Republic Challenging opportunities*, [https://is.muni.cz/el/1441/podzim2015/Ze2RC\\_DOK1/um/GV\\_CR-final.pdf](https://is.muni.cz/el/1441/podzim2015/Ze2RC_DOK1/um/GV_CR-final.pdf), naposledy citováno 8. dubna 2019.
- „Jan Bohumír Dlabáč“, Informační systém abART, <http://abartfull.artarchiv.cz/osoby.php?Fvazba=heslo&IDosoby=18237>, naposledy citováno 5. dubna 2019.
- Jireček, Miroslav. *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918 – 2013*, Brno: Masarykova univerzita, 2014.
- Jůva, Vladimír. „Historické konsekvence základní školy“, in: *Orientace české základní školy*. Sborník z pracovního semináře konaného dne 20. října 2005 na Pedagogické fakultě MU v Brně, Josef Maňák – Tomáš Janík (Hg.), Brno: Masarykova univerzita v Brně pro Centrum pedagogického výzkumu PdF MU, 2005, 29-40, <http://www.ped.muni.cz/weduresearch/publikace/mj05.pdf#page=29>, naposledy citováno 8. dubna 2019.

- Kolář, Ondřej. „Školství v okupované Ostravě“, *Moderní dějiny*, <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/skolstvi-v-okupovane-ostrove/>, naposledy aktualizováno 13. února 2016, naposledy citováno 13. dubna 2019.
- „Lékárníkových holka“, Česká televize, <https://www.ceskatelevize.cz/porady/903241-lekarnikovych-holka/4628-divci-gymnazium-minerva/>, naposledy citováno 8. dubna 2019.
- Morkes, František. *Československé školy v letech 2. světové války*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2005, 12.
- Osobnosti – Česko: Ottův slovník*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2008.
- „Josef Horčíčka“, *Osobnosti regionů*, <https://www.osobnostiregionu.cz/osoby/56-josef-horcicka-1870-1939>, naposledy citováno 4. prosince 2019.
- „Osobnosti města. Karel Pittich“, *Prostějov statutární město*, [https://www.prostejov.eu/cs/volny-cas/o-meste/osobnosti-mesta/#Karel\\_Pittich](https://www.prostejov.eu/cs/volny-cas/o-meste/osobnosti-mesta/#Karel_Pittich), naposledy citováno 27. února 2019.
- Siwek, Tadeusz – Vít Jančák. *120 let České geografické společnosti*. Praha: ČGS, 2014.
- „Světová hospodářská krize v roce 1867, část 1 – USA“, *Peníze.cz*, <https://www.penize.cz/15887-svetova-hospodarska-krize-v-roce-1857-cast-1-usa>, naposledy citováno 1. dubna 2019.
- Thamer, Hans-Ulrich. *Dějiny světa, Globální dějiny od počátků do 21. století*. Globalizace od roku 1880 do dneška, Praha: Vyšehrad, 2014.
- Váňová, Růžena – Karel Rýdl – Josef Valenta. *Výchova a vzdělání v českých dějinách. Sv. 1, Díl 4, Problematika vzdělávacích institucí a školských reforem (obecné školství 1848-1939), (střední školství a učitelské vzdělání 1914-1939)*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 1992.
- Váňová, Růžena. „Václav Příhoda a jeho poválečné snahy o školskou reformu (1945-1948)“, in: *Historie a perspektivy didaktického myšlení*, Alena Vališová et al. (Hg.), Praha: Karolinum, 2004, 77-87.

## **Dech samostatnosti a svobody. Obraz USA v českých literárních učebnicích v letech 1918 až 1989**

*Martin Tomášek*

Kéž by s překlady básní amerických poetů zavanul do naší zubožené vlasti dech americké samostatnosti a svobody!

Antonín Klášterský

Naše téma úzce souvisí s pojetím výuky literatury, totiž s tím, zda je její ambicí seznamovat výlučně s literaturou národní, nebo i světovou. Další podmínkou je znalost cizích literatur, kterou cílovému čtenáři představují překladatelé znalí jazyka originálu nebo jazyka, přes nějž se překládá, jen zdánlivě samozřejmá je rovněž dostupnost výchozích publikací.<sup>1</sup> Zmíněné podmínky jsou přitom závislé na míře otevřenosti společnosti, tj. schopnosti vnímat vlastní kulturu v kontextu jiných. Ta je paradoxně podmíněna zkušenostmi, které nelze získat ve společnosti uzavřené.

### **Obraz Ameriky v české literatuře 19. století**

Pro ilustraci toho, co tvořilo kulturního povědomí o Americe v době, kdy se rodil novodobý český národ, připomeňme nejprve některé ikonické texty česky psané literatury 19. století. Již v roce 1791, tj. na samém počátku českého emancipačního procesu, překládá pražský dramatik Prokop Šedivý anonymní povídku *Maran a Onyra. Amerikánský příběh* (v originále *Marano und Onira oder die Kette des Schicksals. Eine amerikanische Geschichte*) vydanou o rok dříve v Lipsku a Vídni. Významným počinem prověřujícím možnosti dobové češtiny byla Chateaubriandova *Atala aneb Láska dvou divochů na poušti* přeložená Josefem Jungmannem v roce 1805. Texty, které měly odrazovat Čechy od emigrace, představovala divadelní hra *Lesní panna, aneb Cesta do Ameriky* Josefa Kajetána Tyla, která měla premiéru v roce 1850, a fantastická próza *Libuše v Americe* Josefa Jiřího Kolára vydaná 1854. Nejvýznamněji přiblížil severoamerické reálie Josef Václav Sládek v řadě fejetonů a básní, v nichž těžil ze svého tříletého pobytu na přelomu 60. a 70. let. Významné jsou rovněž jeho překlady *Písň o Hiavatě* Henryho Wadswortha Longfellowa a *Kalifornických (sic!) povídek* Francise Bret Harta z roku 1872, respektive 1874.

---

<sup>1</sup> Antonín Klášterský v knize *Moderní poesie americká* dokazuje jednak dobrou znalost „terénu“, jednak závislost na existenci antologií, díky nimž si nemusel obstarávat jednotlivé skladby a sbírky: „Nová doba americké poesie počíná počátkem občanské války (1861). Tolik poznamenávám na vysvětlenou tomu, kdo by v díle mém marně hledal Bryanta, Emersona, Longfellowa, Whittiera, Poea, Holmesa, Lowella, Whitmana aj. Výbornými průvodci po pralesi americké poesie stali se mi Douglas Sladen a Edmund Clarence Stedman, jichž antologie byly mi při práci stálými vodítky.“ (Praha: J. Otto, 1907 a 1909, nestr.)

V předmluvě první z uvedených knih Sládek píše:

Amerikánům byla píseň o Hiavatě vzhledem ku pleti červené [...] výkřikem výstražným, dovoláváním se lidského účastenství s utiskovanými [...]. Cizině otevřen [...] zcela nový svět. Evropa znala dosud jen krvavou ďábelskou škrabošku červeného divocha a válečný jeho pokřik. Longfellow ukázal nám srdce toho červeného lidu, pokud složil je do svých pověstí a písní [...], že nemůžeme jinak, než vidět také v tomto surovém divochu – člověka, prahnoucího jako každý jiný po dobrou a pravdě.<sup>2</sup>

Autor kriticky reflektuje tehdy pravděpodobně – vedle nedávno poraženého otrokářství a snů chudých či utlačovaných Evropanů o zaslíbené zemi – nejrozšířenější představu spojovanou s morální nadřazeností příchozích nad původním obyvatelstvem. Dalším důvodem, proč o své americké zkušenosti psal, byla ale snaha přenést k nám principy demokracie či rovnosti pohlaví v přístupu k univerzitnímu vzdělávání. Motivace měnit Starý svět vyjádřená v mottu studie vedla o třicet let později i překladatelský zájem Antonína Klášterského (viz Poznámka 1).

### V časech první Československé republiky

Pročítáme-li se dobovými učebnicemi a čítankami, vidíme, že cílem většiny z nich bylo seznamovat školáky s národní literaturou, do níž byla po vzniku samostatného Československého státu v roce 1918 přijata literatura slovenská (srov. např. Vlček 1921<sup>3</sup>; Novák 1921<sup>4</sup>; Máchal 1922<sup>5</sup>; Menšík 1929, 1935<sup>6</sup>, Šimek 1931<sup>7</sup>, Chmelař – Kašpar 1935<sup>8</sup>, Chmelař 1936<sup>9</sup>).

Některé učebnice a čítanky ovšem měly již tehdy ambici tuto hranici překračovat – buď jen výběrově, jako v případě, kdy do nich byli zařazeni i zástupci světové literatury (Chmelař 1931<sup>10</sup>; Vlček – Menšík 1935<sup>11</sup>), případně se několika ukázkách z ní demonstrovaly některé slohové útvary v tehdejší národní literatuře nedostatkové (Haller 1935<sup>12</sup>; Holub 1938<sup>13</sup>). Zároveň se již v tomto období objevují knihy, které současně s českou literaturou nastiňují

<sup>2</sup> Josef Václav Sládek, „Předmluva“, in: Henry Wadsworth Longfellow, *Píseň o Hiavatě*, Praha: Ed. Grégr, 1872, nestr.

<sup>3</sup> Jaroslav Vlček, *Čítanka pro vyšší třídy škol středních. Díl třetí*, druhé vydání nezměněné. Praha: Bursík & Kohout, 1921.

<sup>4</sup> Jan V. Novák, *Rukověť k čítance pro vyšší třídy gymnasií a reálných gymnasií. Díl třetí [čtvrtý]*. Pro sedmou [osmou] třídu. Praha: Unie, 1921 [1921].

<sup>5</sup> Jan Máchal, *Čítanka pro vyšší třídy škol středních. Díl čtvrtý*. Praha: Bursík & Kohout, 1922.

<sup>6</sup> Jan Menšík, *Literární rukověť k čítance pro sedmou [šestou] třídu českých středních škol*. Praha: Bursík & Kohout, 1929 [1935].

<sup>7</sup> František Šimek, *Přehled dějin české literatury od počátku literárního tvoření až po naše časy pro potřebu školní a obecních knihovníků*. Vydání deváté, nově přepracované. Praha: Jan Svátek, 1931.

<sup>8</sup> František Chmelař a Jan Kašpar, *Čítanka pro učitelské ústavy. Díl IV*, třetí, přehlednuté a doplněné vydání, Praha: Státní nakladatelství, 1935.

<sup>9</sup> František Chmelař, *Čítanka pro učitelské ústavy. Díl III*, třetí vydání, nezměněné, Praha: Státní nakladatelství, 1936.

<sup>10</sup> František Chmelař, *Čítanka pro učitelské ústavy. Díl II. Část I. Pro II. ročník*, druhé vydání, přehlednuté a doplněné, Praha: Státní nakladatelství, 1931.

<sup>11</sup> Jaroslav Vlček – Jan Menšík, *Čítanka pro VI. třídu středních škol*, Praha: Bursík & Kohout, 1935.

<sup>12</sup> Jiří Haller, *Slohová čítanka pro vyšší třídy středních škol. První část. Pro V. a VI. třídu [Druhá část. Pro VII. a VIII. třídu]*, Praha: Bursík & Kohout, 1935 [1936].

<sup>13</sup> Josef Holub, *Čítanka pro učitelské ústavy. Díl I*, Praha: Státní nakladatelství, 1938.

evropskou či světovou literární produkci, někdy v podobě závěrečných poznámek o literatuře světové (Kotrč – Kotalík 1934<sup>14</sup>), jindy přibližující mezinárodní kontext průběžně v návaznosti na české dění, drobnějším písmem v úvodu kapitol, případně v doplňujících poznámkách pod čarou (Frič 1938<sup>15</sup>), nebo ideálně doplňující výklad ukázkami textů v příslušných čítankách (Bernášek – Kaňka 1935<sup>16</sup>).

Zmínky o Americe se v meziválečném období omezovaly pouze na několik jevů těsně souvisejících s českými autory – s pobytem básníka Josefa Václava Sládka v USA na přelomu 60. a 70. let 19. stol. je spjat jeho překlad Longfellowovy *Písně o Hiavatě* a Hartových *Kalifornských povídek* (Novák 1921<sup>17</sup>). Jinde jsou vysvětleny Sládkovy důvody k cestě do Ameriky a její vliv na spisovatelovo dílo, do jeho sbírky *Básně prý mj.* proniká „láska k volnosti i elegická soustrast s kmenem indiánským krutě pronásledovaným“ (Menšík 1929<sup>18</sup>), autoři zmíněných prací jsou potom představeni v poznámkách; jako součást překladatelského úsilí dalšího z významných autorů, Jaroslava Vrchlického, byli uvedeni Edgar Allan Poe a Walt Whitman. Stejný vzorec se později opakuje: ve Sládkových básních „je osobně prožit i hluboký soucit s Indiány, stesk po nesvobodné vlasti za pobytu v Americe“<sup>19</sup>, jmenován je opět překlad *Písně o Hiavatě*. Do již zmíněného přehledu světové literatury v téže učebnici se mezi evropské (sic!) realisty a naturalisty prosadil americký realista Mark Twain s *Cestami Toma Sawyera* a *Dobrodružstvím Frantíka Finna* a Theodore Dreiser, Upton Sinclair a Sinclair Lewis. Za předchůdce symbolismu je pokládán Poe, jehož *Havran* byl přeložen Vrchlickým a Vítěslavem Nezvalem a jehož *Zlatý chrobák* je podobně jako Arbesův *Sv. Xaverius* založen na luštění kryptogramu. Nechybí ani základní charakteristika poezie Whitmanovy, přeložené Vrchlickým. Jako nejvlivnější americký filosofický směr je uveden pragmatismus (Walter James a John Dewey).

Učebnicí s největším potenciálem představit živou tvář literatury, mj. díky čítankovým ukázkám ilustrujícím informace předložené výkladem, byl *Přehled československého písemnictví v rámci světových literatur pro obchodní akademie* z roku 1935 středoškolských učitelů Antonína Bernáška, Jana Kaňky a Karla Poláka. V knize najdeme obligátní jména Poe (v souvislosti s Arbesem) či Longfellow (se Sládkovými překlady), v rámci kapitoly

<sup>14</sup> Josef Kotrč – Josef Kotalík, *Stručné dějiny československé literatury pro vyšší třídy škol středních*, Praha: Československá grafická unie, 1934, 190–210.

<sup>15</sup> Jan Frič, *Dějiny československé literatury pro vyšší průmyslové školy, ustavy příbuzné i pro soukromé studium*, Praha: Šolc a Šimáček, 1938.

<sup>16</sup> Antonín Bernášek – Jan Kaňka – Karel Polák, *Čítanka pro čtvrtý ročník obchodních akademií*, Praha: Československá grafická unie, 1935.

<sup>17</sup> Jan V. Novák, *Rukověť k čítance pro vyšší třídy gymnasií a reálných gymnasií. Díl IV. Pro osmou třídu*, Praha: Česká grafická unie, 1921, 7.

<sup>18</sup> Jan Menšík, *Literární rukověť k čítance pro sedmou třídu českých středních škol*, Praha: Bursík & Kohout, 1929, 49.

<sup>19</sup> Kotrč – Kotalík, 97.

„Realismus a naturalismus v světových literaturách“ je ale přímo vytvořena podkapitola „Anglie a Amerika“. V ní najdeme medailony Harta (*Kalifornské povídky*), Ralpa Waldo Emersona (*O přírodě, Eseje*) a Henryho Davida Thoreaua (*Walden neboli život v lesích*).

Všimněme si charakteristik připravujících půdu pro práci s čítankovými texty. Zde např. přiblížení Hartovy poetiky, rámec tvoří obecná charakteristika ilustrovaná vybranou povídkou:

Ve svých místně sytě podbarvených Kalifornských povídkách líčí autor „zlatý západ“, tvrdý život prvních zlatokopů, pestré společnosti dobrodruhů, které tvoří romantické pozadí k vypravovaným příběhům. Jeho způsob líčení na slova skoupý působí leckdy až baladicky strhujícím kouzlem.

Jeden z nejkrásnějších příběhů Zdar tábora Rvavých (1868) líčí mravní povznesení zpustlé bandy zlatokopů narozením dítěte, jež pokřtili jménem Zdar. Všechny podzemní prameny ušlechtilosti začínají proudit v tomto kruhu, kde smrt byla něčím velmi obyčejným, narození však něčím naprosto novým. Povídka končí tragicky. Při nastalé povodni hoch i jeho ochránce utonou.

Bret Hartovy větší romány neznají umělecké míry a poutají jen líčením přírody oněch exotických krajů.<sup>20</sup>

Přechod k Thoreauovi tvoří charakteristika Emersonova života a myšlenek, zdaleka největší plochu ale zabírá působení autora *Waldenu* představeného jako nejvýznamnější dílo celé americké literatury:

Pobytem u waldenského rybníku chtěl Thoreau uskutečnit prakticky život odpovídající učení transcendentalismu. Vydával týdně jen 27 centů, takže šest týdnů práce mu stačilo, aby si vydělal na celoroční živobytí. Všechn ostatní čas mohl věnovat sobě v důvěrném styku s přírodou. Thoreau hlásá návrat k přírodě a prostotě, samostatné a soběstačné postavení individua ve společnosti, všestranný harmonický rozvoj jeho duševních i fyzických sil. To, co většina lidí žije, není mu pravým životem, nýbrž ubohým plahočením. Lpěním na nízkých, hmotných jeho stránkách, pro něž nevidíme pravých jeho cílů. Provedl „návrat k přírodě“, pokud se vůbec dá provést. Není ovšem u něho ani stopy po rousseauovském sentimentálním pojmání přírody, život v přírodě byl základní potřebou jeho ducha i těla, stálý styk s přírodou je mu jednou z podmínek lidského štěstí. Nebyl proti civilizaci vůbec, nýbrž jen proti civilizaci špatné, která nás vzdaluje přírodě.<sup>21</sup>

Posledním americkým autorem učebnice je Whitman pojednaný v rámci oddílu „Obrození idealismu v literatuře“ a kapitoly „Symbolismus a dekadence. Tvůrcové nové lyriky a nového dramatu ve světové literatuře“. Pomineme-li výběr autorů představující Ameriku coby místo střetu i soužití člověka s přírodou, musíme ocenit preciznost anotací v ničem si nezádávající s moderními učebnicemi, stejně jako jejich nadčasovou aktuálnost:

Whitman je nadšený pěvec života, jeho bolestí i radostí a největší básník demokracie. Své inspirace čerpá ze života samého, z přírody, z pamp a prérií, z ulic velkoměstských, z celého světa, z nekonečna, jež objímá svou nevyčerpatelnou, v stálý pokrok věřící láskou. Je to poesie spontánní, upřímná a přirozená a tak mocná a démonická jako příroda sama. Jeho zpěvy jsou živelné, nespoutané, samorostlé a patří všem obyvatelům zeměkoule stejně. Podle Whitmana je vše hodno z básně: železnice, mosty, elektrické stroje, silnice, kramáři, řemeslníci, lupiči, zkrátka vše, co je mezi nebem a zemí. Básně o nekonečnosti kosmu, o stvoření světa, o významu a účelu člověka s mohutným, prorockým pathosem. Jeho básně překvapují svou prostou krásou, kypí zdravím a svěžestí životního nazírání. Ve svých básních upouští zcela od rýmu a zákonů metriky, jak se jim dosud rozumělo.<sup>22</sup>

Autoři prokázali schopnost výběru, nezaspávají faktografií a své výklady provazují s ukázkami v čítance. Ty jsou přibližně dvoustránkové opatřené vysvětlivkami, o jejich

<sup>20</sup> Bernášek – Kaňka – Polák, *Přehled československého písemnictví v rámci světových literatur pro obchodní akademie*, 1935, 106.

<sup>21</sup> Tamtéž, 107–108.

<sup>22</sup> Tamtéž, 174.

přiměřenosti věku by bylo možné diskutovat, chybí nám k tomu ale představa o zralosti tehdejších maturantů i o schopnosti učitelů s výkladem a úryvky pracovat.

Ani na konci 30. let, kdy vychází Fričova učebnice, v ní nechybí informace o Sládkových překladech (americký pobyt je doplněn o informaci, že se tam živil jako novinář, dělník, farmář a učitel, a básníkovo foto vedle skáceného stromu<sup>23</sup>), chybí sice Poe, zůstává ale Whitman. V souvislosti s povídkami o zvířatech a popisy přírody je uveden Ernest Seton v rámci poválečných „cizích romanopisců“ je zařazen stručný portrét a charakteristika díla Dreisera, Sinclaira, Lewise, Johna Dos Passose a v rámci moderního dramatu Eugene O'Neill, věnované mj. fenoménům zločinnosti, prohibici, sociálním a politickým problémům, karikaturám Američanů, satíře na tamní společnost. V souvislosti s Karlem Čapkem je přiblížena filosofická teorie pragmatismu a osobnost Williama Jamese. V závěru učebnice je uveden seznam četby schválené ministerstvem školství a národní osvěty pro jednotlivé ročníky průmyslových škol, zahraniční literatura je přitom v kategorii doporučované, nikoliv povinné. Tito autoři a díla byli vybráni z americké literatury: I. ročník – Seton (libovolná povídka o zvířatech), II. ročník – Henry Ford (*Můj život a dílo*), Orison Swett Marden (*Důvěřuj v sebe, Vůle a úspěch*), George S. Bryan (*Edison*), IV. ročník – Lewis (*Arrowsmith, Továrník Dodsworth*), Sinclair (*Petrolej*). Výběr se, jak vidno, neomezuje na beletrii a jeho hlavním cílem je představit soudobou americkou společnost s jejími dominantními vlastnostmi – podnikavostí, pracovitostí, zvědavostí, sociálními rozdíly, ale i citem pro jedinečnou americkou přírodu. Můžeme v tom vidět snahu využít četbu jako zdroj informací o amerických realitách, které mohli studenti hypoteticky využít v budoucím profesním působení.

Určitou raritu představuje brožurka *Dějiny světové literatury ve stručném přehledu* z roku 1926 ostravského učitele Františka Bosáka, který v úvodu napsal: „Vyučuji mnoho let ve IV. Třídě měšťanské školy češtině; zde pocítil jsem nutnou potřebu nějakého literárního dílka, které by alespoň částečně podalo žactvu nástin světové literatury.“<sup>24</sup> Šlo ovšem jen o výčtový přehled, který nemohl žádný obrázek o realitách jakékoliv země poskytnout. První původní autorskou učebnicí, v níž je světová literatura pojednána systematicky, jsou „Stručné dějiny světové literatury“ Jana Jaroslava Fišera z roku 1925 s desetistránkovým, pro poměry českého čtenáře zbytečně všetečným přehledem amerických literárních projevů, Georgem Sandyssem (přelom 16. a 17. stol.) počínaje a autorovým současníkem Carlem Sandburgem konče, v němž je několikařádkový prostor věnován Poeovi („práce divoce romantické, plné hrůzy a děsu, který stupňuje až na hranici šílenství“<sup>25</sup>), Whitmanovi („Leaves of Grass, které podávají věrný obraz

<sup>23</sup> Frič, 1938, 174–176.

<sup>24</sup> František Bosák, *Dějiny světové literatury ve stručném přehledu pro dospívající mládež*, Praha: vl. n., 1926.

<sup>25</sup> Jan Jaroslav Fišer, *Stručné dějiny světové literatury*, Praha: F. Svoboda, 1925, 313.

amerických samorostlých názorů<sup>26</sup>), Harteovi („Líčí velkolepé krásy krajiny, do níž umisťuje historii vypravovanou prostě a pravdivě, obyčejně ze života dobrodruhů, které zlatá horečka hnala do rýžovišť“<sup>27</sup>), Jacku Londonovi („Své zkušenosti, zážitky a pozorování uložil do horečně psaných zvířecích nebo zvířecky lidských románů, jejichž děj odehrává se brzy na dalekém severu, často v krajinách zlatonosných.“<sup>28</sup>) a Sinclairovi („jeden z největších agitátorů socialismu, poctivec mezi nepoctivým stádem kapitalistického korupčnictví velerepubliky Spojených Států“<sup>29</sup>). Jak vidno, jde o charakteristiky krátké, ale výstižné, bohužel autor neuvádí zdroje, z nichž své poznání čerpal. Částečně jiný výběr, evidentně nenavazující na svou předchůdkyni, nabízejí o několik let mladší *Dějiny světové literatury pro školy i soukromé studium* Josefa Staňka z roku 1932. Literatuře ve Spojených státech je věnována jedna kapitola o více než třech stranách; uvedeno je dvacet sedm autorů se stručnými charakteristikami jejich osudů i prací – Washington Irving, James Fenimore Cooper, Poe, Emerson, Thoreau, Nathaniel Hawthorne, Longfellow, Harriet Beecher Stoweová, Frances Hodgson Burnettová, Whitman, filozofové Walter James, Dewey, John B. Watson, George Santayana, Ben B. Lindsay, dále Twain, Harte, London, Rex Beach, James Oliver Curwood, Patricio Lafcadio Hearn, Henry James, Dreiser, Sinclair, Lewis, Dos Passos, O'Neill; celkem dva autoři zde mají kreslený portrét – Poe a Whitman. Ilustrujme si autorův přístup na dvou příkladech zajímavých z hlediska dnešního pohledu na přírodu a podíl ženských autorek (způsob zvýrazňování textu jsme zachovali):

Literatura nestarších států Unie (tzv. Nová Anglie) hovoří směru, zvanému transcendentalismus: je to idealismus spojený s pantheismem. 1836 založen v Bostonu transcendentální klub, jehož vlivným členem byl přítel Carlylův **Ralph Waldo Emerson** (1803–82). Vydal spisy: *Příroda* (1836), *Essays* (1841 a 44). Představitel lidstva (1850 [...]) a *Životospráva* (1860). Přítel Emersonův **Henry David Thoreau** (1817–62 současně) se proslavil knihou *Walden čili život v lesích* (1854): líčí tu svůj pobyt v dřevěné chatě, kterou si sám postavil u rybníka Walden 2 míle od svého rodiště Concordu a kde, omeziv své potřeby jako pravý filosof, pozoroval přírodu, četl a psal.

Statečká **Harriet Beecher Stoweová** (1811–96) měla světový úspěch povídkou o černoších **Chaloupka strýčka Toma** (1851–52), v níž účinně pranýřovala otrokářství. Dojímavou povídku pro mládež *Malý lord* napsala **F. H. Burnettová** (1849 až 1924). [zvýraznění tučným písmem v originále]<sup>30</sup>

Nahlížíme-li citované úseky optikou moderní výuky, jde nepochybně o pouhý faktografický výčet, ve své době ale nepochybně fungoval jako důležité okno do americké kultury. Student, který by se uvedenými cestami vydal, by tudíž získal poměrně dobrou představu o kvalitách života v Americe a otázkách, s nimiž se vyrovnávala. Cenné je i to, že Staňka nabízí souvislý a

<sup>26</sup> Tamtéž.

<sup>27</sup> Tamtéž, 314.

<sup>28</sup> Tamtéž, 315.

<sup>29</sup> Tamtéž, 316.

<sup>30</sup> Josef Staňka, *Dějiny světové literatury pro školy i soukromé studium, druhé vydání*. Brno: Dědictví Havlíčkovo, 1932, 190.

na české literatuře nezávislý výklad americké literatury, zatímco dosud šlo většinou o informace v rámci překladatelských aktivit toho kterého domácího autora.

Lze konstatovat, že se výuka literatury v průběhu 30. let postupně otevírá světovému, ve skutečnosti však téměř výlučně evropskému kulturnímu kontextu obohacenému o rozměr literatury USA. Neevropské literatury (kapitoly Egypt, Babylonie a Asyrie, Čína, Japonsko, Indie, Peršané, Literatura židovská, Arabie, Turecko) jsou u Staňka představovány slavnými díly minulosti, zatímco přítomnost se omezuje na konstatování typu: „Japonská moderna začíná okolo r. 1880 za vlivu evropských literatur, jm. anglické.“<sup>31</sup> nebo „V 19. stol. nastává obrození turecké vzdělanosti vlivy západoevropskými, hl. francouzskými, jež uváděli k Osmanům Mladoturci.“<sup>32</sup> Výjimkou je strana věnovaná osobnosti bengálského nositele Nobelovy ceny za literaturu z roku 1913 Rabíndranátha Thákura. Jen pro základní představu uvedme, že ze střední a jihovýchodní Evropy jsou v knize připomenuti Češi, Poláci, Jihoslované a samozřejmě Rusové.

Proměnu Československa v době nacistické okupace dokonale symbolizuje proměna výše analyzovaného Bernáškovy *Přehledu československého písemnictví v rámci světových literatur pro obchodní akademie* pro čtvrtý ročník z roku 1935 o bezmála třech stech stranách na učebnici pro týž ročník opatřenou podstatně skromnějším názvem *Přehled české literatury pro obchodní akademie*, která obsahovala pouhých pětadesát stran. Žádná další učebnicová řada se až do konce války neobjevila. Českojazyčné střední školství bylo v době Protektorátu Čechy a Morava omezováno, školství vysoké bylo pro studentských protestech v listopadu 1939 uzavřeno zcela.

Po obnovení Československé republiky vychází v roce 1946 výše zmíněná učebnice autorů Kotrče a Kotalíka v nezměněné předválečné podobě, totéž platí i pro učebnici Menšíkovu z téhož roku. O rok později se opět objevuje učebnice, která se zaměřuje výlučně na československou literární produkci, *Československá literatura: přehled nejvýznamnějších autorů s výňatky z jejich prací*<sup>33</sup> Pravoslava Hokeše. Za poměrně zajímavý pokládám fakt, že se v roce 1948 objevily hned tři učebnice přibližující americké realie: učebnice angličtiny Jiřiny W. Dunovské<sup>34</sup> s ukázkami z britské a americké literatury, Matthiessenova *American literature*<sup>35</sup> a *Americká literatura v XIX. století*<sup>36</sup> Zdeňka Vančury. Učebnice nejsou dostupné,

<sup>31</sup> Tamtéž, 12.

<sup>32</sup> Tamtéž, 23.

<sup>33</sup> Pravoslav Hokeš, *Československá literatura: přehled nejvýznamnějších autorů s výňatky z jejich prací pro školní i soukromou potřebu od doby nejstarší až do roku 1946*, Praha: Josef Hokr, 1947.

<sup>34</sup> Jiřina W. Dunovská, *Učební text angličtiny pro VII. a VIII. třídu reálných gymnasií: ukázky z britské a americké literatury s výkladem a poznámkami*, Praha: Státní nakladatelství, 1948.

<sup>35</sup> Francis Otto Matthiessen, *American literature. Přehled nejvýznačnějších zjevů a směrů americké literatury od Emersona až po nejnovější dobu*, Praha: Studentská britská společnost, 1948.

takže nelze odhadnout, zda byla tato nabídka vyvolána vděčností za osvobození části československého území americkými jednotkami nebo snahou podpořit demokratický duch po volbách 1946, v nichž zvítězili komunisté.

### V komunistickém Československu

Již stručněji nahlédneme do dalšího období, kdy se pohled na USA po převzetí moci komunisty v Československu v roce 1948 radikálně proměnil. Českou literaturu nebylo sice možné izolovat od světové, již s ohledem na potřebu představovat ostatní literatury komunistického bloku, preferován byl ale jednak pohled bezpečně zakonzervovaný v minulosti, jednak hledání „pokrokové tváře“ Ameriky. Nelze pominout ani fakt, že marxistická historiografie dlouho nedokázala ideologicky vyhovující učebnici ani čítanku zahrnující světovou literaturu, zejména tu moderní, vytvořit. O snaze tento úkol splnit svědčí úvod učebnice *Nástin dějin české literatury od počátku národního obrození až do současnosti* z roku 1952 autorů Františka Buriánka, Milana Jungmanna, Jana Petrmichla a Vítězslava Ržounka, v němž je deklarována snaha uplatňovat kritéria marxistické kritiky, která se ale prý teprve rodí.<sup>37</sup> Již z dikce vybraného úryvku si lze představit, jak by naplněná snaha na počátku 50. let dopadla:

Velkým ukazatelem cesty k socialistickému realismu jako nové, vyšší umělecké metodě byla sovětská literatura, nejpokrokovější literatura na světě a zejména její největší osobnost Maxim Gorkij. K ujasnění základních otázek socialistického realismu přispěl sjezd Svazu sovětských spisovatelů r. 1934. Dále pak významná usnesení VKS(b), týkající se umění a literatury. Ve stanovách Svazu sovětských spisovatelů je formulován socialistický realismus takto: „*Socialistický realismus, základní metoda sovětské krásné literatury a literární kritiky, žádá od umělce pravdivé, historicky konkrétní zobrazení skutečnosti v jejím revolučním vývoji. Přitom je třeba tuto pravdivost a historickou konkrétnost uměleckého zobrazení spojovat s úkolem lidové převýchovy pracujících v duchu socialismu.*“ [napsano kurzívou v originále – pozn. autora]<sup>38</sup>

Vzhledem k rozvinuté literární tradici tak není divu, že se tento zúžený, ideologicky motivovaný výklad prosazoval ztuhla, přestože mu někteří spisovatelé dokázali vyjít vstříc prakticky okamžitě. Použit stejný model vůči starším obdobím a v soutěži se zavedenými, převážně vlasteneckými výklady bylo nesrovnatelně obtížnější. První učebnice a čítanky počítající se světovou literaturou se tak objevily až na konci 60. let. K nim patřila *Čítanka světové literatury I.* z roku 1968 (Poe: *Havran*; Melville: *Bílá velryba*; Twain: *Život na Mississippi*, *Jak jsem redigoval zemědělské noviny*; Whitman: *Stébla trávy – Pro tebe, ó demokracie*, *Obrát se, svobodo*) a o dva roky mladší díl II. (London: *Martin Eden*; Sinclair: *Metropole*; Lewis: *Babitt*; Dreiser: *Americká tragédie*; Hemingway: *Komu zvoní hrana*;

<sup>36</sup> Zdeněk Vančura, *Americká literatura v XIX. století*, Praha: Studentská britská společnost, 1948.

<sup>37</sup> František Buriánek – Milan Jungmann – Jan Petrmichl – Vítězslav Ržounek, *Nástin dějin české literatury od počátku národního obrození až do současnosti: pomocná kniha literární historie pro gymnasia, pedagogická gymnasia a vyšší odborné školy*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1952, 3.

<sup>38</sup> Tamtéž, 145.

William Faulkner: *Divoké palmy*; Steinbeck: *Hrozny hněvu*; Sandburg: *Ocel a dým* – Trojice; Jeffers: *Ptáci*; Eliot: *Čtyři kvartety* – Little Gidding; William Saroyan: *První den ve škole*; Salinger: *Kdo chytá v žitě*; Bradbury: *451 stupňů Fahrenheita*; Updike: *Holubí pířka*; Arthur Miller: *Smrt obchodního cestujícího*; Hughes: *Černé milované, Demokracie, Když armády přešly*; Ferlinghetti: *Lunapark v hlavě* – 8, *Obrazy zmizelého světa* – 11; Albee: *Pískoviště*) sestavené Vlastislavem Hnízdem, jež spolu s učebnicí Bohuše Balajky *Přehledné dějiny literatury: dějiny literatury české a slovenské s přehledem vývojových tendencí světové literatury*<sup>39</sup> (vydané 1970, dokončené však již v roce 1967), formovaly povědomí několika generací středoškoláků nejen o americké literatuře. Čítanka poskytovala reprezentativní výběr vycházející z bohaté překladové žně nakladatelství Odeon a časopisu Světová literatura vydávaného od roku 1956. Vedle ukázek byly podstatné také medailonky, které sice zdůrazňovaly aspekty, které korespondovaly s požadavky doby, např. u Twaina byl mj. uveden jeho zájem o sociální román a schopnost kritického pohledu na skutečnost, u Whitmana pak politicky angažovaná poezie, články o sociálním postavení dělníků či válkách, zároveň se ale autor vyvaroval účelových zjednodušení a ideologizovaného slovního balastu. Nové vydání obou dílů na přelomu 80. a 90. let tak přineslo pouze změny v obsahu (**mizí** Twain: *Život na Mississippi*; Updike; **přibývá** Jack Kerouac: *Mag*; Joseph Heller: *Gold za všechny peníze*; **mění se** Lewis: *Hlavní třída*; Sandburg: *Prodavač ryb, Modlitby ocele*; Bradbury: *Martánská kronika*), formulace, byť zdůrazňující levicovou orientaci některých autorů, angažovanost, pokrokové i reakční názory, zůstaly beze změn. V případě Balajkových dějin vyšel pouze první díl končící první světovou válkou. Kromě tradičně uváděné Chateaubriandovy *Ataly*, která „líčí tragický příběh lásky Indiána a křesťanské dívky Ataly v prostředí nedotčené americké přírody“<sup>40</sup>, jsou v knize zmíněny Sládkovy překlady a básníkův vztah k Americe: „Oceňoval demokratičnost veřejného života, ale uvědomoval si i rub americké civilizace, útlak Indiánů a bezohlednou rvavost amerického kapitalismu.“ „Citlivě reaguje na poměry v Americe, kde útlak Indiánů připomíná básníkovi poměry ve vlasti (*Na hrobech indiánských*).“<sup>41</sup> Poe je zde uveden jako zakladatel americké novelistické tvorby a předchůdcem detektivní literatury, zmíněn je i v souvislosti s Arbesem a dozvíme se i o Vrchlického překladu *Havrana*. Americkou tvorbu zde zastupuje ještě Whitman, v němž autor nachází „optimistické vyznání víry v člověka, v ideály demokracie a volného života“.<sup>42</sup> Jakkoliv ona „bezohledná rvavost

<sup>39</sup> Bohuš Balajka – Viliam Marčok – Jozef Minárik – Ján Sedlák, *Přehledné dějiny literatury: dějiny literatury české a slovenské s přehledem vývojových tendencí světové literatury I*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970.

<sup>40</sup> Tamtéž, 161.

<sup>41</sup> Tamtéž, 319–320.

<sup>42</sup> Tamtéž, 318.

amerického kapitalismu“ souzněla s dobovou rétorikou, vycházela ze Sládkových textů a uvažovat o kulturní a environmentální nezodpovědnosti celé západní civilizace se v té době v Československu ještě nenosilo.

Zdá se, že marxistická kritika našla svůj, byť značně primitivní, obsah teprve v 70. a 80. letech, kdy se zaměřuje na kritiku tzv. buržoazní společnosti, respektive na hledání cesty vedoucí k „pokrokovému“ dnešku. Tuto tematiku vyhledává v dějinách a hodnotí autory podle toho, jak z tohoto hlediska uspěli. Miloš Pohorský v *Rukověti dějin literatury* z roku 1972 signalizuje tuto snahu již na počátku učebnice určené sedmnáctiletým studentům (sic!):

V poznámkách o umění Karel Marx několikrát poukázal na to, že měšťácká společnost je nepřátelská poezii. Toto tvrzení znamenalo nejenom, že si buržoazní společnost nedovedla vážít řady velkých talentů a jejich tvorby, nýbrž zejména to, že její řád, nespravedlivě rozděluje bohatství a bídu, a její způsob života umělce odpuzoval.<sup>43</sup>

U Whitmana tak oceňuje internacionalismus (je „básníkem nového internacionálního pocitu kamarádství a bratrství, které shrnoval pod pojem demokracie“), zároveň ale upozorňuje na to, že zůstal v zajetí konceptu buržoazní demokracie („přijímal myšlenky buržoazní demokracie a jejich hlasatelem se stal i jako básník“<sup>44</sup>), a tím vzdálen demokracii „skutečné“. tj. proletářské. Srovnáme-li charakteristiku s předchozím Balajkou nebo prvorepublikovým Bernáškem, je ideologicky motivované zploštění zcela zřetelné. U autorů, jako byli Dreiser, Lewis, O'Neill, Hemingway, Fitzgerald, Dos Passos, Faulkner, Tom Wolfe pak najdeme následující charakteristiky skládající mozaiku obrazu USA: nemilosrdný realismus odkrývá rozporuplnou podstatu domácí společnosti, chudý ctižádostivý muž zbavující se milenky překážky v cestě k úspěchu, obžaloba tvrdé a necitelné společnosti, vykořisťovaný člověk, hrdina bojující za práva dělnické třídy, hrůzný obraz poměrů na chicagských jatkách, finanční machinace a skandály velkých průmyslových společností, pronikání socialistických idejí, ironická kritika amerického životního stylu a rozbíjející legendu o idyličnosti amerického maloměsta, během války ztráta iluzí o svobodě, demokracii a štěstí... Nejde přitom o nekritičnost, tu nepostrádaly ani učebnice prvorepublikové, např. výše představené *Stručné dějiny* Kotrče a Kotalíka z roku 1934

Theodor Dreiser (\*1871) autor *Americké tragédie*, kreslí americké chudé a bohaté vrstvy, oddělené přísným kastovníctvím. Upton Sinclair (nar. 1878) vkládá své socialistické myšlenky do románů, které odhalují rub amerického kapitalismu. Sinclair Lewis (nar. 1885) stíhá nemilosrdně šosáctví (*Babitt*), rub náboženského života a amerického lékařství (*Arrowsmith*)“<sup>45</sup>,

ale o její zarámování a jednostrannost. Pokračování *Rukověti* vydané rovněž 1972 se ujali Štěpán Vlašín, Milan Blahynka a Hana Hrzalová. Orientaci knihy naznačují úvodní věty kapitoly věnované světové literatuře: „Česká literární tvorba třicátých let žije v úzkém kontaktu

<sup>43</sup> Miloš Pohorský, *Rukověť dějin literatury pro 3. ročník středních škol*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, 5.

<sup>44</sup> Tamtéž, 55.

<sup>45</sup> Kotrč –Kotalík, 207.

s uměleckým vývojem světovým. Především vývoj v Sovětském svazu je sledován s nesmírným zájmem.“<sup>46</sup> Z Američanů je uveden pouze Hemingway (boj španělských republikánů proti fašismu), Steinbeck (otřesný obraz zbídačení amerického venkova, nepřekročil meze liberalismu), Miller (zobrazuje s drsnou pravdivostí krizové body vývoje lidské společnosti, existenciální krize průměrného člověka), Tennesseeom Williams (utrpení snilků marně toužících po životním štěstí)<sup>47</sup>. Redukce záběru bude v dalších letech ještě masivnější.

Zajímavým fenoménem se stává také určitá „recyklace“ svědčící podle nás o obavách podněcovat jakýkoliv zájem o realie západních zemí vnímaných jako nepřátelské. Tak v *Čítance IV pro střední školy* autorů Milana Zemana a Vlastislava Hnízda z roku 1977 byly charakteristiky ukázek a medailony doslovně převzaty z Hnízdovy *Čítanky světové literatury* z roku 1970. Srovnání s ní rovněž potvrzuje tendenci omezovat záběr (srovnání obou čítanek by přitom stálo za samostatnou studii). V nové knize tak nalezneme pouze úryvek ze Steinbeckových *Hroznů hněvu* (stejný výběr), Hemingwayova románu *Komu zvoní hrana* (jiný výběr), dále Hughesovy texty Gramofonový zpěv lásky a Když armády přešly (částečně jiný výběr), ukázkou se Salingerovy knihy *Kdo chytá v žitě* (jiný výběr) a Millerovy *Smrti obchodního cestujícího* (zkrácený stejný výběr), zatímco třeba beatnici se zcela vytratili. Dokonce když vyšla stejným autorům v roce 1987 pracovní antologie textů *Literatura IV*, chyběly autorské medailony a mezi devíti autory zařazenými do oddílu Literatura buržoazního světa zůstali jen dva Severoameričané: Faulkner (*Ruka nad vodami*) a Heller (*Gold za všechny peníze*). Druhá ukázka přitom byla doplněna otázkou: „Jakými prostředky autor charakterizuje Golda a jak nahlíží na americkou správní administrativu?“<sup>48</sup> Doprovodné citáty z Miroslava Jindry a Michaela Žantovského, kteří knihy překládali, byly ovšem již ideologicky nezabarvené. Vladimír Forst v učebnici *Literatura pro II. ročník gymnázií* z roku 1980 uvádí pouze Whitmana, přičemž doslovně a nepřiznaně přebírá formulace Pohorského, např. o tom, že se stal „básníkem nového internacionálního pocitu kamarádství a bratrství, které shrnoval pod pojem demokracie“.<sup>49</sup> Jakoby se postupně vytvářel úzký kánon povolené západní literatury, existovaly obavy samostatně ji interpretovat a jako bezpečnější se zdálo schovat se za již odsouhlasené texty. Poměrně rozsáhle je v učebnici připomenut Sládkův pobyt v Americe: „Viděl také situaci vystěhovalců na zaoceánských parnicích, štvani na Indiány, chatrče

<sup>46</sup> Štěpán Vlašín – Milan Blahynka – Hana Hrzalová, *Rukověť dějiny literatury pro IV. ročník středních škol*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, 21.

<sup>47</sup> Tamtéž, 24, 113–114.

<sup>48</sup> Milan Zeman – Vlastislav Hnízdo, *Literatura IV. Pracovní antologie textů*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, 87.

<sup>49</sup> Vladimír Forst, *Literatura pro II. ročník gymnázií. Přehled vývoje a směrů*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980, 95.

*černochoů na jihu i vily otrokářů.*“; „Rozdíl ve vnitřním společenském životě těchto dvou zemí byl tak velký, že Sládek byl schopen přehlédnout různé rozpory, na něž v Americe narážel.“<sup>50</sup>

V antologii textů sestavené Bohuslavem Hoffmannem a Jaroslavou Stryalovou, která s učebnicí koresponduje, najdeme úryvek ze Sládkovy básně *Na hrobech indiánských* opatřený návodem, čeho si všimnout, dále úryvky z Whitmanových *Stébel trávy*, vzpomínek *Pohled zpátky na cesty, jimiž jsem prošel* a *Amerického slabikáře* doplněné několika inspirativními otázkami, jako komentáře pak byly použity ideologicky neutrální citace z básníka S. K. Neumanna a literárního vědce Zdeňka Vančury.<sup>51</sup> Pomineme-li, že byla antologie svázána s učebnicí, a poskytovala proto jen homeopatický výběr ze severoamerické literatury, objevuje se v ní – podobně jako v antologii Zemanově a Hnízdově – snaha s ukázkami pracovat.

Poslední marxistickou učebnicí, která se nám dostala do ruky, je *Literatura IV. Přehled vývoje a směrů* z roku 1987 z pera Vítězslava Ržounka. Již členění oddílu „Ze světové literatury“ vypovídá o značně svévolném vnímání světa: „Z literatur socialistických zemí“ (Obraz války a poválečného života sovětské společnosti, Z německé literatury, Z polské literatury, Z kubánské literatury) a „Pokroková literatura buržoazního světa“. Necelá strana je v podstatě výčtem jmen s minimální výpovědní hodnotou: Lewis, Dos Passos, Dreiser, Wolf, Steinbeck, Hemingway, Faulkner, Erskine Caldwell, Saroyan, Miller, Williams, Bradbury; Salinger a Willam Styron patří k prozaikům, kteří se prý „s největším smyslem pro realitu vyrovnávají s morální krizí americké společnosti“, zatímco Norman Mailer („Nazí a mrtví“) si klade otázku „do jaké míry účast USA na válečném konfliktu sleduje jeho hlavní dva cíle: svobodu člověka a svobodu národů“, Heller (*Hlava XXII, Něco se stalo*) „sleduje tendence odlidštění v současné americké společnosti v prostředí maloměšťáka“<sup>52</sup>. Z hlediska didaktického je tak zcela nezvládnutá a spíše než středoškolskou učebnicí připomíná příručku Večerní univerzity marxismu-leninismu. V úvodní kapitole přibližující historické souvislosti narážel student i na takovéto věty (všimněme si, jak byla využita Sládkova reflexe Ameriky stará bezmála sto dvacet let):

Světový imperialismus rozbitím fašistického Německa a Japonska utrpěl zdrcující porážku, nepřestal však existovat. Jeho představitelem se staly reakční síly v USA. Nedlouho po skončení války rozpoutaly vůči Sovětskému svazu a lidově demokratickým zemím studenou válku spojenou s nepřátelskou diverzní činností. [...] Antikomunismus obviňuje socialistické státy z potlačování svobody a rozvoje osobnosti a vydává za vzor svobodmilovné země USA. Svobodou tu ovšem rozumí „ctnost“ znamenající schopnost porazit druhého, zničit ho, dobýt nad ním hospodářskou a společenskou převahu, a tím rozhodovat o jeho osudu. Na tento charakter americké svobody upozornil u nás již v minulém století J. V. Sládek a dělnická poezie na základě vlastní zkušenosti. Sládkovo určení obsahu americké svobody slovy „to pro dolar, ten klet bud“, která pronesl nad hroby vyvražděných Indiánů, platí dodnes.<sup>53</sup>

<sup>50</sup> Tamtéž, 43.

<sup>51</sup> Bohuslav Hoffmann – Jaroslava Stryalová, *Literatura pro II. ročník gymnázií. Pracovní antologie textů*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980.

<sup>52</sup> Vítězslav Ržounek, *Literatura IV. Přehled vývoje a směrů*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, 42.

<sup>53</sup> Tamtéž, 8.

## Závěry

V naší studii jsme sledovali, jak se proměňoval obraz USA v českých literárních učebnicích, čítankách a školních příručkách.<sup>54</sup> Díky němu jsme si mohli uvědomit, jak česká společnost reprezentovaná školou v polovině 30. let 20. století postupně překonává svůj izolacionismus, zároveň se však k němu ve 40., 50. a 70. letech, tj. kdykoliv je třeba českou společnost „chránit“ před rušivým „dechem americké samostatnosti a svobody“ pokouší vrátit.

Prvorepublikové a komunistické vnímání USA prizmatem literatury odhalilo jednak konstanty a proměnné tohoto obrazu, v němž se pochopitelně odráží rovněž míra otevřenosti dobové české společnosti vůči americkým hodnotám

## Zdroje

Balajka, Bohuš – Viliam Marčok – Jozef Minárik – Ján Sedlák. *Přehledné dějiny literatury: dějiny literatury české a slovenské s přehledem vývojových tendencí světové literatury 1*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970.

Bernásek, Antonín – Jan Kaňka – Karel Polák. *Čítanka pro čtvrtý ročník obchodních akademií*, Praha: Československá grafická unie, 1935.

Bernásek, Antonín – Jan Kaňka – Karel Polák. *Přehled československého písemnictví v rámci světových literatur pro obchodní akademie. Díl 3 (pro čtvrtý ročník)*, Praha: Československá grafická unie, 1935.

Bosák, František. *Dějiny světové literatury ve stručném přehledu pro dospívající mládež*, Praha: vl. n., 1926.

Buriánek, František – Milan Jungmann – Jan Petrmichl – Vítězslav Ržounek. *Nástin dějin české literatury od počátku národního obrození až do současnosti (pomocná kniha literární historie pro gymnasia, pedagogická gymnasia a vyšší odborné školy)*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1952.

Dunovská, Jiřina W. *Učební text angličtiny pro VII. a VIII. třídu reálných gymnasií: ukázky z britské a americké literatury s výkladem a poznámkami*, Praha: Státní nakladatelství, 1948.

Fišer, Jan Jaroslav. *Stručné dějiny světové literatury*, Praha: F. Svoboda, 1925.

Forst, Vladimír. *Literatura pro II. ročník gymnázií. Přehled vývoje a směrů*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980.

---

<sup>54</sup> Přestože jsme zpracovali všechny nám aktuálně dostupné zdroje, stále jde o pouhý výběr z učebních textů. Nevíme rovněž, jak vypadala vlastní výuka, tj. do jaké míry byl potenciál těchto učebnic skutečně využíván.

- Frič, Jan. *Dějiny československé literatury pro vyšší průmyslové školy, ústavy příbuzné i pro soukromé studium*, Praha: Šolc a Šimáček, 1938.
- Haller, Jiří. *Slohová čítanka pro vyšší třídy středních škol. Druhá část. Pro VII. a VIII. třídu*, Praha: Bursík & Kohout, 1936.
- Haller, Jiří. *Slohová čítanka pro vyšší třídy středních škol. První část. Pro V. a VI. třídu*, Praha: Bursík & Kohout, 1935.
- Hoffmann, Bohuslav – Jaroslava Stryalová. *Literatura pro II. ročník gymnázií. Pracovní antologie textů*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980.
- Hokeš, Pravoslav. *Československá literatura: přehled nejvýznamnějších autorů s výňatky z jejich prací pro školní i soukromou potřebu od doby nejstarší až do roku 1946*, Praha: Josef Hokr, 1947.
- Holub, Josef. *Čítanka pro učitelské ústavy. Díl I.*, Praha: Státní nakladatelství, 1938.
- Chmelař, František – Jan Kašpar. *Čítanka pro učitelské ústavy. Díl IV*, třetí, přehlednuté a doplněné vydání, Praha: Státní nakladatelství, 1935.
- Chmelař, František. *Čítanka pro učitelské ústavy. Díl II. Část I. pro II. ročník*, druhé vydání, přehlednuté a doplněné, Praha: Státní nakladatelství, 1931.
- Chmelař, František. *Čítanka pro učitelské ústavy. Díl III*, třetí vydání, nezměněné, Praha: Státní nakladatelství, 1936.
- Kláštorský, Antonín. *Moderní poesie americká*, Praha: J. Otto, 1907.
- Kotrč, Josef – Josef Kotalík. *Stručné dějiny československé literatury pro vyšší třídy škol středních*, Praha: Československá grafická unie, 1934.
- Máchal, Jan. *Čítanka pro vyšší třídy škol středních. Díl čtvrtý*, Praha: Bursík & Kohout, 1922.
- Matthiessen, Francis Otto. *American literature. Přehled nejvýznačnějších zjevů a směrů americké literatury od Emersona až po nejnovější dobu*, Praha: Studentská britská společnost, 1948.
- Menšík, Jan. *Literární rukověť k čítance pro sedmou třídu českých středních škol*, Praha: Bursík & Kohout, 1929.
- Menšík, Jan. *Literární rukověť k čítance pro šestou třídu českých středních škol*, Praha: Bursík & Kohout, 1935.
- Novák, Jan V. *Rukověť k čítance pro vyšší třídy gymnasií a reálných gymnasií. Díl třetí. Pro sedmou třídu*, Praha: Unie, 1921.
- Novák, Jan V. *Rukověť k čítance pro vyšší třídy gymnasií a reálných gymnasií. Díl čtvrtý. Pro osmou třídu*, Praha: Unie, 1921.

- Pohorský, Miloš. *Rukověť dějin literatury pro 3. ročník středních škol*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.
- Rzounek, Vítězslav. *Literatura IV. Přehled vývoje a směrů*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987.
- Sládek, Josef V. „Předmluva“, in: Henry Wadsworth Longfellow, *Píseň o Hiavatě*, Praha: Ed. Grégr, 1872.
- Staněk, Josef. *Dějiny světové literatury pro školy i soukromé studiu*, 2. vydání, Brno: Dědictví Havlíčkovo, 1932.
- Šimek, František. *Přehled dějin české literatury od počátku literárního tvoření až po naše časy pro potřebu školní a obecních knihovníků*, Praha: Jan Svátek, 1931.
- Vančura, Zdeněk. *Americká literatura v XIX. století*, Praha: Studentská britská společnost, 1948.
- Vlašín, Štěpán – Milan Blahynka – Hana Hrzalová. *Rukověť dějin literatury pro IV. ročník středních škol*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.
- Vlček, Jaroslav – Jan Menšík. *Čítanka pro VI. třídu středních škol*, Praha: Bursík & Kohout, 1935.
- Vlček, Jaroslav. *Čítanka pro vyšší třídy škol středních. Díl třetí*, druhé vydání nezměněné, Praha: Bursík & Kohout, 1921.
- Zeman, Milan – Vlastislav Hnízdo. *Literatura IV. Pracovní antologie textů*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987.

## Obraz Ameriky v populární kultuře socialistického Československa

*Darina Volf*

Zvláštní pozornost zaslouží ti mladí lidé, kteří se stávají vědomými nástroji ideologické diverze. Pro ně je vzorem všechno, co k nám přichází z kapitalistické ciziny, zejména z USA. [...] Nápadný a okázale vystavovaný nevкус a nedostatek estetického citu i nekritický obdiv západního způsobu života.

Naše hromadné sdělovací prostředky denně informují veřejnost o materiální i politické a vojenské podpoře, kterou poskytují USA nejreakčnějším režimům světa. Tito lidé vědí, že jsou to zbraně z USA, kterými izraelští agresori vraždí v Libanonu, jihoafričtí rasisté v Angole i jinde [...]. Přesto se u nich setkáváme s americkou vlajkou na rukávech, s nápisem US PILOT na bundě apod.<sup>1</sup>

Těmito slovy si stěžoval časopis *Tribuna* 1983 na mladé Čechy a Slováky, kteří projevovali navzdory intenzivní protiamerické kampani v československých médiích nadšení pro výrobky z USA, resp. pro výrobky se značkami, které odkazovaly na USA. Tato kritika obdivu Západu upozorňuje za prvé na to, že se Komunistické straně Československa (KSČ) i po 30 letech vlády, dominance ve společnosti a kontroly v kulturní oblasti nepodařilo zcela eliminovat vliv Ameriky na mládež. Za další znázorňuje citát implicitně vyjádřené očekávání autora, že by měla československá mládež odmítnout americkou kulturu, resp. to, co se pod ní v Československu v té době rozumělo, na základě mnoha odsuzujících zpráv z novin a časopisů o americké vnější politice. Očividně existovala propast mezi očekáváním KSČ a společenskou skutečností, mezi mediálně rozšiřovanými pohledy na Ameriku na jedné a ve vnímání společnosti, zejména pokud jde o obrazy, které byly rozšířené mezi mládeží, na druhé straně.

Předložený příspěvek otvírá otázku, na jaké meze narazila KSČ při pokusu rozšířit negativní obrazy Ameriky ve společnosti. Jaká témata odlišující se od pohledu komunistické strany přetrvávala nebo se nově vyvíjela v obrazech Ameriky propagovaných v populární kultuře? . Jak se rozšiřování těchto obrazů měnilo během vlády KSČ? Zároveň je možno klást si otázku, jaký vliv mělo přiznání těžkostí při prosazování oficiálního obrazu Ameriky a sledování odchylek od oficiální linie propagované stranou na vnitrostranické diskuse o správném zacházení s populární kulturou, zejména s kulturou mládeže a jak to postupně vedlo k změně zpočátku nekompromisního postoje vůči takovým odchylkám.

Narážení na odpor veřejnosti k silné protiamerické propagandě však nebylo jediným důvodem pro určité ústupky populárním názorům v společnosti a postupné uvolňování kontroly v oblasti kultury. Velkou roli hrály kromě politických změn ve vztahu k Západu také ekonomické tlaky a technologické inovace. Všechny tyto aspekty spolu souvisely, navzájem se zesilovaly a podkopávaly tak víc a víc kontrolu KSČ nad obrazem Ameriky ve společnosti. Nežádoucí pohledy na Ameriku se nejen neustále vzdalovaly od oficiální linie KSČ, nýbrž

<sup>1</sup> Jaroslav Rous, „Jak se také dělá ideologická diverze“, v: *Tribuna* 15, 7 (1983), 5.

zasahovaly také neustále větší část společnosti, včetně funkcionářů strany.

### **Těžkosti s prosazováním „ideologicky správných“ obrazů Ameriky**

Komunistické převzetí moci v únoru 1948 mělo za následek dalekosáhlé změny v oblasti kultury. Týkaly se jak produkce a distribuce kulturních statků, tak i jejich obsahu. Pro zabránění rozšiřování nežádoucích informací a názorů se na několika úrovních zavedly mechanismy selekce a kontroly. Současně předepisovaly komunistické elity distribuci „vhodných“ obsahů tak, že oficiální stanoviska a interpretace platily jako závazné pokyny, jejichž nedodržení mohlo mít následky pro jednotlivé novináře a redakce. Sotva překvapí, že bylo vyobrazení nejdůležitějšího „nepřátele systému“ – Spojených států amerických – v dobách vyhoceného konfliktu Východ–Západ jasně definované a přísně kontrolované.

Obraz Ameriky, jak se ho snažilo komunistické vedení strany ve společnosti prezentovat, je možné snadno shrnout: šlo o to, zprostředkovat zcela negativní obraz Ameriky a Ameriku prezentovat jako protichůdný model k socialistické společnosti, které byly připisovány naproti tomu výhradně pozitivní atributy. Totéž platilo pro kulturu. Zatímco propagandisté představovali socialistickou kulturu jako humanitní, mírumilovnou a pokrokovou, ve spojení s Amerikou se v československých novinách slovo kultura zpravidla používalo pouze v uvozovkách. Americkou kulturu definovali jako méněcennou. Jak se tvrdilo v jedné knize z padesátých let dvacátého století, byly v této „kultuře“ na prvním místě teror, ničení, znásilnění, gangsterství a pornografie.<sup>2</sup>

Problém, který ztížil prosazení těchto negativně konotovaných obrazů Ameriky, bylo trvání starších představ a obrazu Ameriky, které s komunistickým převzetím moci nezmizely a byly s negativním obrazem Ameriky vytvářeny v komunistické propagandě v přímém rozporu. Zpočátku komunističtí funkcionáři strany a ideologové připisovali přetrvávání pozitivně laděného obrazu Ameriky minulosti a vysvětlovali jejich kořeny poukazováním na problémy dřívějších politických zřízení. Vznik „iluze o Americe“, jak byly kladné obrazy Ameriky v komunistických novinách titulovány, datovali na osmnácté a devatenácté století, dobu velkého vysídlování ze slovenských a českých zemí do USA.

Zkrátka Amerika, to bylo Rakousko převrácené na ruby: žádní jesuiti, žádní drábi nebo policajti, žádná bída ani útisk. A z tohoto protikladu, z nerozlučného spojení trpké skutečnosti a sladké iluze vyplývá ona houževnatost, s níž se v našich zemích zahníždil onen naivní obdiv pro Ameriku.<sup>3</sup>

Velké rozšíření americké kultury v Československu bylo však interpretováno jako výsledek „otroctví a podlézav[ho] poklonkování před Amerikou a vůbec před kapitalistickým

<sup>2</sup> Karel Bartošek a Karel Pichlík, *Američané v západních Čechách v roce 1945*, Praha: Mladá fronta, 1953, 143.

<sup>3</sup> Vladimír Bernášek – Vladimír V. Bernášek, *Bez slávy a bez ilusí. ČSR a USA v letech 1918–1938*, Praha: Mladá fronta, 1956, 9.

Západem“<sup>4</sup> v meziválečné První československé republice. V tomto období se mohlo v Československu prosadit několik vlivů a organizací z USA, mezi nimi YMCA (Young Men's Christian Association), YWCA (Young Women's Christian Association), hnutí Woodcraft, které formovalo československé skauty, jakož i jazzová hudba, která se těšila velké popularitě. Stejně tak oblíbené byly romány z divokého západu, které byly vydávány jako kapesní romány (rodokapsy). Po převzetí moci stáli proto komunističtí ideologové před velkým úkolem, potlačit tyto vlivy, odstranit všechny původce těchto vlivů z veřejného prostoru a zahájit boj proti „nepřátelům“, kteří by ještě stále vychvalovali americký způsob života.<sup>5</sup>

Již krátce po převzetí moci komunisty v únoru 1948 bylo zakázané hnutí skautů Junák a československé odnože YMCA a YWCA. Z knihoven byly hromadně odstraněny knihy, mezi nimi i četní američtí autoři, stejně tak knihy, které silně utvářely představu o Americe, jako díla Karla Maye a různé kovbojské příběhy. Takové knihy byly považovány za buržoazní, kontrarevoluční nebo – v mnoha případech – jednoduše za brakovou literaturu. Problémem tohoto údajného braku nebylo to, že by byl skutečně nepřátelský ve své podstatě, nýbrž to, že spíše nesplňoval požadavek KSČ, podle něhož měla kultura v první řadě politicko-výchovnou funkci. Neodpovídal tomu, a tak se na něj nahlíželo jako na bezcenný. Ze stejného důvodu byla z radií vypovězena nejen americká, respektive západní jazzová hudba, nýbrž také československé jazzové kapely. Pokud chtěly vystupovat, narážely na velké těžkosti.

Navzdory všem eliminačním opatřením se jevilo jako nemožné potlačit všechny kulturní vlivy z USA. „Brakové romány“ kolovaly dál a potají se předávaly „pod pultem“. Západní jazzová hudba, ale také nově vznikající rock'n'roll nacházely svou cestu k československé mládeži přes zahraniční radiové vysílače jako Radio Luxembourg. Funkcionáři strany tomu mohli stěží zabránit. Stěžovali si na trvajícím vliv Ameriky v československé společnosti a důvod pro to viděli v doznívání vlivu První československé republiky. Protože hledali vinu v meziválečné době, postupně očekávali, že se tyto iluze brzy generačně stanou minulostí, až jednou vzpomínky na První československou republiku vyprchají úplně. Ale naproti očekávání KSČ to byla právě mládež, která se intenzivně zajímala o Ameriku, i když vyrůstala v socialismu a ani První československou republiku nezažila.

Jako obdivovatelé americké kultury byly v padesátých letech vykreslováni zejména *páskové/pásky*. Většinou to byli mladí lidé, kteří poslouchali hudbu rock'n'roll a napodobovali západní styl oblečení. V roce 1954 byla vydána kniha s titulem *Pásek*, která kriminalizovala

<sup>4</sup> Jiří Hájek, *Wilsonovska legenda v dějinách ČSR*, Praha: SNPL, 1953, 7.

<sup>5</sup> Zápis schůze KV-KSČ konané 11. března 1951 v 8 hod. v Plzni. Národní archiv, f. KSČ-ÚV-AÚML 19/1, a. j. 4219, kap. 23.

pásky a představovala je jako zahálčivé alkoholiky a kriminálníky.<sup>6</sup> Jak v knize, tak i v jiných zobrazeních bylo neustále zdůrazňováno, že tyto vlivy přišly z Ameriky a že se za první rozšířily, protože nebylo podchyceno rozšiřování „brakové literatury“, za druhé, protože představy mládeže o Americe byly ovlivňované absurdně idealizovanými obrazy Ameriky jako takové a měly za následek i obdiv k americké kultuře.<sup>7</sup>

Nejen páskové se zajímali o Ameriku. V metodických pokynech pro zeměpis bylo zdůrazňováno, že se žáci mají informovat o dvojí tváři a třídním složení společnosti v kapitalistických systémech. Bylo to zdůvodňované tím, že mládež chce získávat informace o Americe a indiánech a že se zajímá o cizí exotické oblasti.<sup>8</sup> Bez spolehlivých zdrojů na toto téma lze pouze spekulovat, do jaké míry byla „exotická“ Amerika přitažlivá pro mládež, která v médiích nacházela pouze silně stereotypní, výhradně negativní zprávy o téhle vzdálené zemi. Existují však známky o tom, že alespoň část společnosti vnímala jednostranné podávání zpráv jako nevěrohodné a vyvolávalo to v ní obranné reakce. Když se během fáze destalinizace po proslovu Chruščova na XX. sjezdu KSSS (Komunistická strana Sovětského svazu) shromáždili v únoru 1956 českoslovenští studenti během příprav festivalu *Majáles*, diskutovali i o problémech médií v socialistickém Československu a schválili rezoluce. V nich požadovali objektivnější poskytování informací a články, které neměly zamlčovat také některé úspěchy kapitalistických zemí.<sup>9</sup>

Přítěžující navíc bylo, že československá socialistická literatura pro mládež byla silně ovlivňovaná politickým rámcem a jeho výchovným zaměřením. Problém v tom vidělo již několik soudobých publicistů a literárních kritiků. Stanislav Jareš požadoval již v roce 1957 pod titulkem „Vraťme mládeži Vinnetou!“ uvolnění děl Karla Maye. Kornel Földvári se vyslovil podobně jako Jareš pro uvolnění, současně kritizoval československou mládežnickou literaturu socialistického realismu, která prezentovala mládeži bezchybné hrdiny, kteří jednali jako „nelidské automaty na dobré skutky“.<sup>10</sup> V porovnání s těmito standardizovanými sociálně-realistickými díly musely zahraniční a prvorepublikové dobrodružné romány působit na československou mládež přitažlivě, neboť jak podotkl Jareš, mladí čtenáři nejsou žádní ideologové, nýbrž si přejí zdravé, silné dojmy. Podobně se v debatách po maďarském povstání

---

<sup>6</sup> Radovan Krátký, *Pásek: studie na živočišozpytném podkladě*, Praha: Mladá fronta, 1954.

<sup>7</sup> Konc.zpr. 90f.

<sup>8</sup> Marína Zavacká, *Kto žije za ostnatým drôtom. Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956–1962: teórie, politické smernice a spoločenská prax*, Bratislava: Veda, 2005, 57.

<sup>9</sup> Rezoluce Fakultní organizace ČSM Matematicko-fyzikální fakulty UK. Vytiskeno v: John P. C. Matthews, *Majáles 1956: Nevydarená revolta československých studentů* (= Krize komunistického systému v Československu 1953–1957, 2), Brno: Prius, 2000, 41–45.

<sup>10</sup> Kornel Földvári, „Hrdinovia bez bázne a hany“, in: *Zlatý máj: časopis o detskej literatúre* 9 (1957), 260–262. S. také: Stanislav Jareš, „Vraťme mládeži Vinnetou!“, v: *na témže mieste*. 263–264.

v roce 1956 kritizovala silně politizovaná výchova mládeže a byla identifikovaná jako důvod pro přitažlivost americké kultury a subkultury pásků. Václav Kasl se v jednom příspěvku pro *Literární noviny* ptal: „Kam může jít mladý člověk nežli tam, kde cítí něco jiného než unylé, suché a často demagogické řeči o vlastenectví a čestnosti, podávané bez pravého citu a smyslu pro krásu?“<sup>11</sup>

KSČ se snažila v padesátých letech dvacátého století potlačit americké vlivy kriminalizováním, zákazy a čistkami v populární kultuře a považovala obraz Ameriky panující v meziválečné době za nejdůležitější příčinu přetrvávajícího amerického vlivu mezi československou mládeží. Jak jsme ale podotkli, zájem o americkou kulturu byl spíše podněcován socialistickým chápáním mládežnické kultury, které se u mladých lidí nesetkávalo s odezvou. Zákazy, represe a kampaně proti nežádoucím jevům rozšiřování nezastavily, nýbrž zájem ještě víc podpořily. Abychom uvedli příklad: Kniha *Pásek* byla z knihkupectví a knihoven odstraněna, poté co se ukázalo, že nepůsobila odstrašivě, nýbrž sloužila mnoha mládežníkům jako zdroj informací o páscích a konec konců působila jako reklama pro tuto subkulturu.

### **Rozšiřování americké populární kultury v šedesátých letech**

Po postupném a několika nezdary provázeném uvolňování ideologizace kultury od poloviny padesátých let, se výrazně ulehčil přístup k západní a mezi tím také americké kultuře. V roce 1964 se v Praze uskutečnil první Pražský jazzový festival, na kterém směli vystupovat také zahraniční hudebníci. Navíc vysílalo československé rádio více západní hudby, což nesouviselo pouze s obecným uvolňováním ve vztahu k Západu po Stalinově smrti, nýbrž také s pokusem československého rozhlasu, nabídnout posluchačům atraktivní program, aby dokázal konkurovat západním rozhlasovým vysílačům.

Podobný vývoj se dal sledovat v oblasti tisku, zejména v mládežnických časopisech, které nyní obsahovaly kromě politicko-výchovných zpráv také různé články, které v roce 1966 první tajemník KSČ Antonín Novotný kritizoval jako reklamu západních „výstředností“.<sup>12</sup> Předhazoval československému tisku – podobně jako o rok později hlavní ideolog strany Jiří Hendrych – nekritický pohled na Západ a činil tisk zodpovědným za údajně pozůstávající iluze mládeže o Americe.<sup>13</sup> Jak Novotný tak i Hendrych však dali jasně najevo, že si jsou vědomi

<sup>11</sup> Václav Kasl, „Pracovníci ČSM musí být psychology“, v: *Literární noviny* 6, 1 (1957), 9.

<sup>12</sup> Antonín Novotný, „Jsmo pevným článkem společné obranné síly zemí Varšavské smlouvy“, v: *Rudé právo*, 4. září 1966, 2.

<sup>13</sup> Jiří Hendrych, Současný stav a úkoly ve výchově k socialistickému internacionalismu a vlastenectví; propagace Sovětského svazu a návrhy na její zlepšení. Příloha III, 23.3.1967, Národní archiv, ÚV KSČ 02/1, sv. 27, a. j. 29, b. 5, díl. 20.

toho, že ke komplikovanému vztahu mladých lidí v Československu ke KSČ a k rozšíření obdivu k Západu přispěla také tíživá hospodářská situace v zemi.

Tuzexové obchody se západním zbožím, které byly v Československu otevřené od roku 1957 a vzrůstající nabídka zboží a služeb pro přibývající počet západních turistů v šedesátých letech urychlovaly fantazie a iluze, které se nedostatkem informací o Americe a Západu rozšiřovaly mezi československou mládeží. Dodatečnou atraktivitu získalo západní zboží na základě nedostatku a exkluzivity, neboť tuzexové obchody byly přístupné pouze pro malou privilegovanou skupinu. Výrobky, které byly zakoupené tam, byly proto mezi mladými považované za důležitý symbol vyššího postavení. Tento zprostředkovaný pohled na Západ se odehrával na pozadí ekonomických těžkostí Československa a nízké úrovně služeb v Československu, kterou neustále kritizoval i domácí oficiální tisk, čímž se ještě podporoval zájem o Ameriku.

Konečně byla uvolněna díla Karla Maye, která byla v padesátých letech odstraněná z knihoven. Československá kina promítala filmy s Vinnetouem, které vyvolaly ohromnou vlnu nadšení pro Vinnetoua, kovboje a Ameriku. Nadšení bylo tak velké, že Ústřední výbor KSČ zaslal oblastním a místním organizacím strany směrnici. Byla v ní řeč o hysterické poptávce po různém zboží s motivy Vinnetoua a českoslovenští výrobci byli kritizováni za to, že z komerčních důvodů podporovali ideologicky nesprávný a idealizovaný pohled na Vinnetoua výrobou takového ideologicky problematického zboží.<sup>14</sup> Na tomto příkladu je zřejmé i druhé důležité hledisko, které urychlovalo rozšiřování americké kultury, a sice hospodářské a komerční.

Ekonomicky motivované zájmy vedly k tomu, že stoupl počet západních představení v československých kinech. Pro oblastní distributory filmu byly západní filmy, které byly pro publikum atraktivní a početně navštěvované, možností, jak dodržet hospodářský plán. Současně to však vedlo k ideologickému vyprazdňování a k poklesu zájmu o československý a sovětský film, co bylo to v rozporu se snahami KSČ v oblasti kultury. Pokusy omezit počet západní produkce a zavedení kvót<sup>15</sup> však ztroskotaly na krizi, která začátkem šedesátých let zasáhla československé hospodářství a vytvářela tlak na reformu.

Celkově byl začátkem šedesátých let dvacátého století přístup k americké a obecně západní kultuře (hudba, filmy, knihy) ulehčen a do určitého stupně byla také tolerována v oficiálních

---

<sup>14</sup> Pokyn ÚV KSČ, 3. září 1966, Národní archiv. Vytiskeno v: *"Vraťte nám vlasy!": První máničky, vlasatci a hippies v komunistickém Československu: studie a edice dokumentů*, Filip Pospíšil a Petr Blažek (Ed.), Praha: Academia, 2010, 334.

<sup>15</sup> Pavel Skopal, „Ideological and Economic Parameters of Cinema Distribution in the Czech Lands, 1948–1970“, v: *Cinema, Audiences and Modernity: New Perspectives on European Cinema History*, Daniel Biltereyst, Richard Maltby a Philippe Meers (Ed.), London [m. j.]: Routledge, 2012, 81–98.

médiích – například v mládežnických časopisech nebo rádiu. Nedostatek a do určité míry nadále omezený přístup k ní učinil západní kulturní výrobky a jejich zemi původu ještě atraktivnější. Zvláštní zájem o Ameriku mezi mladými lidmi potvrzuje anketa mezi pražskou mládeží, ve které více než 50 procent dotázaných uvedlo USA jako zemi, kterou by si nejvíc přáli navštívit.<sup>16</sup> Tato atraktivita zase přiměla československé producenty reagovat nabídkou výrobků, které dále podněcovaly rozšiřování a popularizaci západní kultury. S tím stoupl také tlak na československá média, utvářet své zprávy, respektive programy tak, aby mohly tento zájem uspokojit a aby neztratily své publikum. Jako producenti tak i masová média byla ze strany KSČ kritizovaná za to, že přispěla k oblíbenosti Ameriky a Západu.

Existovaly však také hlasy, které nedávaly vinu za zájem o Západ a Ameriku mezi mládeží pouze samotné mládeži, médiím nebo producentům. V mládežnických novinách *Mladá fronta* naznačoval novinář Aleš Benda jako autor reportáže z cest po Americe, že v Americe vládne velká rozmanitost, jinak než v Československu s jeho uniformitou a „stádností“.<sup>17</sup> Ještě zřetelněji se vyjádřil filosof a vysokoškolský pedagog Jan Smíšek o rok později ve stranických novinách *Rudé právo*. Tvrdil, že je amerikanizace československé mládeže, jak ji pozoroval, výsledkem „administrátorsky nařízené formy života“ a různých předpisů, které měly zábavě, oblečení, a dokonce stříhům vlasů mladých lidí stanovit jasně definované meze.<sup>18</sup>

### **„Normalizace“ politiky a amerikanizace mládežnické kultury po roce 1968**

Rok 1968 představuje důležitý mezník v československých dějinách. Po relativně krátkém procesu reformy „pražského jara“ vpád vojsk Varšavské smlouvy násilně ukončil uvolňování. Stažení reforem, výměna personálu jak v politice, tak i v kulturní oblasti a zpřísnění ideologické kontroly měly vést k takzvané normalizaci. Právě mezi mládeží, kde bylo s nadšením vítáno pražské jaro a kde se Alexander Dubček jako reformátor a generální tajemník KSČ (1968/69) těšil velké popularity, narazil vpád vojsk a stažení reforem na mnoho neporozumění. Paradoxním způsobem však ve stejném roce začala v Československu výroba a prodej coca-coly na základě americké licence. Přirozeně se dal tento nápoj koupit pouze ve vybraných obchodech a restauracích. Nic to však neměnilo na tom, že se v socialistickém Československu jeden z nejviditelnějších symbolů západní konzumní kultury a amerikanizace objevil právě v době, kdy důvěryhodnost a oblíbenost komunistické strany utrpěla ránu v důsledku vpádu „spřátelených“ vojsk.

<sup>16</sup> S velkým odstupem následovala Francie, Itálie a SSSR (33, 23 resp 16 procent). Jiří Hendrych, *Problematika současné mladé generace*, 23.3.1967, Národní archiv, ÚV KSČ 02/1, sv. 27, a. j. 29, b. 5, díl. 87.

<sup>17</sup> Aleš Benda, „Každý není hippie“, in: *Mladá fronta*, 13. leden, 1968, 2.

<sup>18</sup> Jan Smíšek, „Pravda a hledání mladých“, v: *Rudé právo*, 15. březen 1968, 2.

V sedmdesátých a osmdesátých letech požadovala komunistická strana, aby se již nedělaly žádné kompromisy a neustupovalo se nepřátelské ideologii. Realizace tohoto nekompromisního postoje však byla těžká, jako příklad lze uvést pokračující výrobu coca-coly. Také činnost československých médií a kulturních pracovníků často neodpovídala představám strany – a to, ačkoliv byly v souvislosti s normalizací provedeny čistky v redakcích a v oblasti kultury bylo propuštěno mnoho umělců. Několik československých časopisů jako *100 + 1 zahraniční zajímavost*, *Výběr* nebo *Mladý svět* bylo neustále kritizováno, že zveřejňovaly „zbytečné maloměšťácké zajímavosti“, propagovaly „všelijaké západní zpěváky“ tiskly „kýčovité kovbojské písně“, místo aby splnily politicko-výchovný úkol. Tím měly podporovat fascinaci Západem, jak konstatoval československý cenzurní úřad v jedné ze svých kritik.<sup>19</sup>

Ale problém, před kterým stála československá média, taková kritika nevyřešila. Ředitel československé televize Jan Zelenka to vystihl, když si stěžoval na to, že televize je kritizovaná za vše – za to, že vysílá příliš mnoho ideologického, ale pro publikum málo atraktivního materiálu – a současně za to, že sice nabízí atraktivní zábavný program, ale že nesplňuje ideologická kritéria.<sup>20</sup> Nedostatečný zájem obyvatelstva a zejména mládeže o ideologicky vhodné zprávy a programy nepřekvapuje, protože samotná elita strany vnímala tyto zprávy jako šedé, bez nápadu a suché. Mnoho časopisů, které byly za své zpravodajství cenzory chválené, např. *Tribuna* nebo *Život strany* vykazovalo příliš vysokou remitendu, a v sedmdesátých letech klesl náklad orgánu KSČ *Rudé právo* s porovnáním s padesátými a šedesátými lety o třetinu.<sup>21</sup>

Také v oblasti hudby se nepodařilo potlačit rozšiřování trendů ze Západu. Navíc sledování a kontrolu ztěžoval další rozvoj technologií, které ulehčily pořizování, rozmnožování a rozšiřování záznamů hudby (např. rádiorekordér). Koncem sedmdesátých let se také v Československu rozšiřoval punk. Kampaň proti tomuto hudebnímu a životnímu stylu, která se spustila začátkem osmdesátých let, měla být spojena s tažením proti západnímu a zejména americkému vlivu obecně. K tomu patřil také výše citovaný článek, který kritizoval nošení výrobků označených americkými symboly. Autor Jaroslav Rous v něm tvrdil, že přebírání západního vlivu a amerikanizace již zasáhlo různé oblasti života. Ale jako největší problém označil skutečnost, že se to netýká pouze antisocialistické nebo apolitické mládeže, nýbrž také

---

<sup>19</sup> Přehled a připomínky k obsahu ústředního a stranického tisku (1971–1972), Hlášení o závadách v obsahu tisku a druhu trestu pro odpovědné redaktory (1970–1975). Národní archiv, f. KSČ ÚV. Kancelář tajemníka ÚV KSČ Oldřicha Švestky, ka. 4, a. j. 39–40.

<sup>20</sup> Paulina Bren, *The Greengrocer and His TV: The Culture of Communism after the 1968 Prague Spring*, Ithaca [u. a.]: Cornell Univ. Press, 2010, 118–121.

<sup>21</sup> Přehled remitendy deníků za rok 1983; Přehled remitendy vybraných časopisů ČSSR za rok 1983. Národní archiv, f. Federální úřad pro tisk a informace (FÚTI), ka. 6; Přehled remitendy deníků ČSSR za rok 1987; Přehled remitendy vybraných časopisů ČSSR za rok 1987. Národní archiv, f. FÚTI, ka. 8.

mnoha členů stranických organizací, Svazu mládeže, a dokonce samotné KSČ.<sup>22</sup>

Na rozdíl od stranických elit všichni tito lidé nepřipisovali svým kulturním preferencím, svému hudebnímu vkusu nebo stylu oblékání politický nebo dokonce podvratný význam.

V samizdatovém časopise *Vokno* byl tento výklad komentovaný a zesměšňovaný. Signatář Charty 77 a vydavatel samizdatového časopisu *Attack* Václav Žufan ironicky uvedl, proč nemá západní hudební trend jako například heavy metal v československých médiích místo a poukázal tím na vnímání hudební kultury ze strany komunistických ideologů:

HM [heavy metal, poznámka. D.V.] totiž nevzešel z úst Velkého bratra, ale z prohnilé kapitalistické společnosti, jejíž ideologické centrály pod vedením vrahů ze CIA se neustále snaží podchytit část naší mládeže (naší budoucnosti) a tím narušit budování naší vzkvétající socialistické zahrádky (řečeno slovy bolševického ideologa).<sup>23</sup>

Antropolog kultury Alexei Yurchak ukázal na příkladu Sovětského svazu, že pro mnoho lidí nepředstavovalo členství v komunistických organizacích strany a poslouchání západní hudby žádný rozpor a bylo slučitelné.<sup>24</sup> Ale politizace kultury, vytvoření ideologických měřítek pro různé oblasti života a z toho vyplývající zákazy a represe proti příznivcům západních trendů vedly k tomu, že se na straně československé mládeže formoval odpor proti této politice a proti kriminalizaci západní kultury. Počet těch, kteří byli ochotni se angažovat proti KSČ, stoupl, což se ukázalo například na demonstraci proti režimu v Plzni v květnu 1989.<sup>25</sup>

## Závěr

KSČ se pokoušela během čtyřicetileté vlády prosadit naprosto negativní obraz americké kultury. Představovala tuto kulturu jako méněcennou a odpudivou. Avšak rozšiřování takového obrazu Ameriky narazilo od začátku na těžkosti, kterou elity strany nejprve vysvětlovaly jako trvání vlivu První československé republiky, ve které byly rozšířené mnohé pozitivně zabarvené obrazy americké kultury. Avšak sotva šlo přehlédnout, že právě mládež, která První československou republiku vůbec nezažila, projevovala velký zájem o Ameriku a orientovala se v oblečení, střihu vlasů nebo hudbě podle toho, co se považovalo za americké. Zájem mládeže o Ameriku nezmizel navzdory různým snahám kontroly a navzdory jednostrannému obrazu Ameriky v médiích. Naopak: pokud byly padesátých letech obrazy Ameriky odlišné od linie strany pozorovány především v mládežnických subkulturách, a tedy v kruzích, které byly

<sup>22</sup> Rous, Jak se také dělá ideologická diverze. 5.

<sup>23</sup> Václav Žufan, „Heavymetalový časopis TKM“, v: *Vokno: časopis pro druhou i jinou kulturu* 12, 1 (1987), o. S.

<sup>24</sup> Alexei Yurchak, *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*, Princeton: Princeton University Press, 2013, 208.

<sup>25</sup> Miroslav Vaněk, „Kytky v popelnici. Punk a nová vlna v Československu“, v: *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*, ders. (Ed.), Praha: Ústav pro Soudobé Dějiny AV ČR, 2002, 235.

KSČ označovány za nepřátelské, rozšířily se v šedesátých letech mezi velkou část mládeže a nakonec, v letech osmdesátých nebyly takové názory neobvyklé ani pro stranický dorost.

Je pozoruhodné, že již společenské debaty v polovině padesátých let identifikovaly vztah KSČ ke kultuře mládeže jako důvod pro silné rozšiřování trendů z Ameriky a ze Západu.. A i v pozdějších letech se stal problémem kontrast mezi jednotvárnou mládežnickou kulturou řízenou KSČ, která měla plnit i politickou funkci, a mezi rozmanitostí americké kultury. Zákazy a omezování západních kulturních artefaktů nesměrovaly vývoj požadovaným směrem, nýbrž měly opačný efekt, protože díky jejich nedostatku v zemi zvyšovaly hodnotu a touhu po takových artefaktech. Jednostrannost zpráv o Americe v legálních médiích ve společnosti nebyla žádným tajemstvím, vznikal tak prostor pro fantazie a iluze, které se přenášely na obraz Ameriky. Takto podněcený zájem o Spojené státy vytvořil tlak na redakce časopisů, producenty televize a rozhlasu, distributory filmů ale také na výrobce zboží, aby na něj reagovaly z ekonomických důvodů a využily poptávku po americkém kulturním zboží a výrobcích nebo alespoň po jejich napodobeninách ve svůj prospěch.

Zatímco mládež nechápala obraz Ameriky odlišný od linie strany jako podvratnou činnost a opozici proti komunistické straně, byla v KSČ samotné neustále řeč o ideologické diverzi, i když někdy nevědomé. Tato interpretace, která připisovala kulturním preferencím politické implikace, se stala problémem pro stabilizaci komunistické vlády, když se na straně stoupců západních kulturních trendů rozšířil názor, že se bez politických změn nebudou moct nerušeně věnovat svým kulturním zájmům. To dává Václav Žufan jasně najevo v již citovaném článku z *Vokna*, kde popisuje politizaci kultury a vyzývá k společnému postupu proti vládnoucím elitám socialistického Československa:

Každý, kdo žije v ČSSR, by si měl uvědomit, že jakákoliv věc apolitická se v reálsocu mění na věc politickou, a podle toho by měl také postupovat. [...] Rocková muzika je stále pod bdělou kontrolou státních orgánů, a proto by měly (alespoň u nás) odpadnout neshody metaláků, pankáčů, androušů i folkařů mezi sebou. Měli by se sjednotit a táhnout za jeden provaz proti zrudě, které se jmenuje establishment.<sup>26</sup>

---

<sup>26</sup> Žufan, Heavymetalový časopis TKM, o. S.

## Zdroje a seznam literatury

### Archivní zdroje

Národní archiv, f. FÚTL.

Národní archiv, f. KSČ-ÚV-AÚML.

Národní archiv, f. KSČ ÚV. Kancelář tajemníka ÚV KSČ Oldřicha Švestky.

Národní archiv, f. ÚV KSČ 02/1.

### Jiné zdroje a literatura

Bartošek, Karel a Karel Pichlík. *Američané v západních Čechách v roce 1945*, Praha: Mladá fronta, 1953.

Benda, Aleš. „Každý není hippie“, v: *Mladá fronta*, 13. leden, 1968, 2.

Bernášek, Vladimír a Vladimír V. Bernášek. *Bez slávy a bez ilusí. ČSR a USA v letech 1918–1938*, Praha: Mladá fronta, 1956.

Bren, Paulina. *The Greengrocer and His TV: The Culture of Communism after the 1968 Prague Spring*, Ithaca [m. j.]: Cornell University Press, 2010.

Földvári, Kornel. „Hrdinovia bez bázně a hany“, v: *Zlatý máj: časopis o dětské literatuře* 9 (1957), 260–262.

Hájek, Jiří. *Wilsonovska legenda v dějinách ČSR*, Praha: SNPL, 1953.

Jareš, Stanislav. „Vraťme mládeži Vinnetoua!“, in: *Zlatý máj: časopis o dětské literatuře* 9 (1957), 263–264.

Kasl, Václav. „Pracovníci ČSM musí být psychology“, in: *Literární noviny* 6, 1 (1957), 9.

Krátky, Radovan. *Pásek: Studie na živočišozpytném podkladě*, Praha: Mladá fronta, 1954.

Matthews, John P. C. *Majáles 1956: Nevydarená revolta československých studentů* (= Krize komunistického systému v Československu 1953–1957, 2), Brno: Prius, 2000.

Novotný, Antonín. „Jsme pevným článkem společné obranné síly zemí Varšavské smlouvy“, v: *Rudé právo*, 4. září 1966, 2.

Pospíšil, Filip a Petr Blažek (Hg.). *„Vraťte nám vlasy!“: První máničky, vlasatci a hippies v komunistickém Československu: studie a edice dokumentů*, Praha: Academia, 2010.

Rous, Jaroslav. „Jak se také dělá ideologická diverze“, v: *Tribuna* 15, 7 (1983), 5.

Skopal, Pavel. „Ideological and Economic Parameters of Cinema Distribution in the Czech Lands, 1948–1970“, v: *Cinema, Audiences and Modernity: New Perspectives on European Cinema History*, Daniel Biltereyst, Richard Maltby a Philippe Meers (Hg.), London [m. j.]: Routledge, 2012, 81–98.

Smíšek, Jan. „Pravda a hledání mladých“, v: *Rudé právo*, 15. březen 1968, 2.

Vaněk, Miroslav. „Kytky v popelnici. Punk a nová vlna v Československu“, v: *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*, ders. (Hg.), Praha: Ústav pro Soudobé Dějiny AV ČR, 2002, 175–236.

Yurchak, Alexei. *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*, Princeton: Princeton University Press, 2013.

Zavacká, Marína. *Kto žije za ostnatým drôtom. Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956–1962: teórie, politické smernice a spoločenská prax*. Bratislava: Veda, 2005.

Žufan, Václav. „Heavymetalový časopis TKM“, v: *Vokno: časopis pro druhou i jinou kulturu* 12, 1 (1987), o. S.

## USA v západoněmeckých učebnicích v 50. až 70. letech 20. století – zpráva o stavu literatury

*Robert Maier*

V 50. letech 20. století používali výzkumníci učebnic s oblibou tuto větu: „Ještě kolem roku 1900 se mnoho učitelů domnívalo, že mohou dějiny Ameriky i Spojených států přejít několika, navíc často přezíravými marginálními poznámkami.“<sup>1</sup> Zájem škol na výuce o dějinách a významu USA zůstával obdivuhodně malý dokonce ještě za Výmarské republiky a v období nacismu.<sup>2</sup> To se ale po druhé světové válce zcela změnilo. Byla to doba, kdy se z nemála Němců fascinovaných americkými hodnotami, mocí a každodenním životem náhle stali „poloviční Američané“<sup>3</sup>. Větší část společnosti si však vůči USA zachovávala skepsi a odstup. Vzhledem k tradičnímu, a v období nacismu silně rozšířenému protiamerickému smýšlení, to není nic překvapivého. Tato rozpolcenost se odrážela i v poválečných učebnicích. Rozhodně nelze mluvit o tom, že by se v nich velké nové velmoci číslo jedna vzdával hold. Na První americko-německé konferenci učitelů dějepisu, která se konala v roce 1952 v Braunschweigu, hodnotili američtí recenzenti první, nově vzniklou generaci západoněmeckých učebnic dějepisu kriticky.<sup>4</sup> Uváděli přitom celou řadu výtek: Dle jejich názoru se v nich opomíjely úspěchy americké kultury v oblasti literatury, výchovy, malířství, hudby, architektury etc. Jako příklad byla uvedena učebnice od Hanse Herzfelda *Weltstaatsystem und Massendemokratie* (Světový státní systém a demokracie mas) z roku 1951, v níž byl seznam intelektuálních a kulturních výtoků lidstva za posledních šedesát let v souvislosti s konkrétními národy. V tomto výčtu byly Spojené státy zmíněny pouze jednou, a to ve spojení se vznikem jazzu v roce 1915. Zároveň recenzenti poukazovali na nesprávné vyobrazení pozitivního pojetí americké demokracie jako kombinace svobody a odpovědnosti. Podstatné faktory jako právní stát, svoboda jednotlivce či otevřená společnost byly podle nich opomíjeny a namísto toho se velký prostor věnoval americkým vůdcům. Dále uváděli, že americká občanská válka je nahlížena optikou *Chaloupky strýčka Toma* a že se málo prostoru věnuje „rozmanitosti rasových,

---

<sup>1</sup> Pädagogische Arbeitsstelle Berlin (Ed.), *Behandlung der Geschichte der USA in deutschen Schulen. Bericht über die Tagung zu diesem Thema am 14. und 15. März 1955 veranstaltet von der Amerikanischen Hohen Kommission in Berlin gemeinsam mit dem Verband der Geschichtslehrer Deutschlands, Landesverband Berlin* (Arbeitshilfen für den Lehrer, 7), Berlin: Pädagogische Arbeitsstelle, 1955, 31.

<sup>2</sup> Otto-Ernst Schüddekopf, Die Vereinigten Staaten von Amerika im deutschen Geschichtsunterricht, in: *Die USA im deutschen Schulbuch* (Schriftenreihe des Internationalen Schulbuchinstituts, 3), Braunschweig: Limbach 1958, 81.

<sup>3</sup> Horst-Eberhard Richter, *Wer nicht leiden will, muss hassen. Zur Epidemie der Gewalt*, Hamburg: Hoffmann und Campe, 1993, 49.

<sup>4</sup> Die 1. amerikanisch-deutsche Historiker- und Geschichtslehrertagung, 12. bis 23. Mai 1952, in: *Internationales Jahrbuch für Geschichtsunterricht. Band II*, Braunschweig: Limbach 1953, 144–182.

náboženských a kulturních skupin ve Spojených státech, které žijí společně v harmonii a jsou příkladem pro celý svět“.<sup>5</sup> Velké pohoršení vyvolaly u amerických kritiků některé pasáže z učebnice Hermanna Pinnova a Fritze Textora *Geschichte der Neuesten Zeit* (Dějiny nejnovější doby) z roku 1951, kde se na straně 133 uvádí, že po první světové válce „bylo barevným národům zcela odepřeno přistěhovalectví“, že „černochům byla odpírána rovná práva“ a že „Ku-klux-klan vystupuje proti černochům, Židům a katolíkům“. Toto tvrzení pak ale sami autoři učebnice relativizují větou: „Velké množství obyvatelstva však tyto metody teroru odmítá“. Kromě toho se zde na straně 137 nečekaně příkře píše: „Co se týče sociální legislativy, jsou USA stále ještě velmi zaostalé“.<sup>6</sup>

Pohled na Ameriku se v následujících letech výrazně zlepšil. Směrnice pro výuku dějepisu v Severním Porýní-Vestfálsku v roce 1954 zmiňují následující kapitoly: „Amerika jako kolébka lidských práv“ nebo „Americké kolonie jako svobodné útočiště víry a průkopnického ducha“.<sup>7</sup> Učitelé a autoři učebnic dostali k dispozici mnoho sbírek pramenů k americkým dějinám. Druhá americko-německá konference historiků 1955 vypracovala rozsáhlé společné doporučení k pojednání americko-německých vztahů.<sup>8</sup> Pro výuku byly vytvářeny zvukové nahrávky a krátké filmy o amerických dějinách s názvy jako: „Od indiánské stezky k dálnici“ nebo „Na cestě ke svobodě“.<sup>9</sup> Velký význam moderních médií se projevil již na prvním setkání německých a amerických historiků, na němž zástupci rozhlasu a vysílání pro školy všech západoněmeckých vysílačů prezentovali své pořady. Pohled na Ameriku se posunul. O výše zmíněném románu *Chaloupka strýčka Toma* se nyní v učebnici psalo, že otrokářství líčí „jednostranně“. Že „popisuje situaci zcela přehnaně“.<sup>10</sup> Výklad se zahustil i z kvantitativního hlediska. Německé učebnice uváděly k americkým dějinám impozantních 111 letopočtů.<sup>11</sup> Otto-Ernst Schüddekopf došel při analýze učebnic z roku 1958 k závěru, že právě ve srovnání s ideologickým zkrácením pohledu na Ameriku v období císařství a během „třetí říše“ aktuální znázornění dějin USA „zásadně splňuje požadavky podle formy, rozsahu a obsahu“. Německé učebnice podle něj poskytovaly „dobré předpoklady pro poznání dějin a kultury Spojených

---

<sup>5</sup> Ebd. 147.

<sup>6</sup> S. Ebd. 175f.

<sup>7</sup> S. Schüddekopf, 1958, 85, 122.

<sup>8</sup> Deutschland und die Vereinigten Staaten. Empfehlungen der 2. amerikanisch-deutschen Historikerkonferenz über die Behandlung der amerikanisch-deutschen Beziehungen vom 18. Jahrhundert bis 1941, in: *Internationales Jahrbuch für den Geschichtsunterricht. Band V*, Braunschweig: Limbach 1956, 27–70.

<sup>9</sup> Pädagogische pracoviště, 1955, 32.

<sup>10</sup> S. Schüddekopf, 1958, 99.

<sup>11</sup> Ebd. 124ff.

států amerických“.<sup>12</sup>

Na začátku 70. let došlo znovu k obratu. Vůči dosavadnímu pohledu na Ameriku se objevila kritika. Studie Petra Pistoriuse z roku 1970 mu vytýkala následující: Nahlížení USA zůstává v kontextu evropského vývoje zaujaté. Náboženská tolerance v raných dějinách USA byla nadhodnocená, protože v mnoha provinciích existovala také náboženská nesnášenlivost. Téma indiánů se pojednává v romantizujícím tónu nebo se indiáni používají pouze jako kulisa k velebení amerických pionýrů. V učebnici se pak mluví o „mužích zkušených v boji, kteří svůj pluh táhnou ještě nikdy neobdělanou zemí, kteří jsou připraveni den co den nasazovat svůj život v boji s divokou zvěří nebo bojovnými domorodci“.<sup>13</sup> Navíc bylo kritizováno, že se na americké události spojené s bojem za nezávislost a ústavu nahlíží pouze jako na předeheru francouzské revoluce a tím dochází k jejich marginalizaci. Mýtus selfmademana byl podroben ideologické kritice a kritizovány byly i věty jako je ta následující z učebnice Klett:

Sociální otázky nehrají v Novém světě velkou roli. Každý přistěhovalce, třebaže bez finančních prostředků, má možnost dojít k blahobytu nebo dokonce bohatství. Stavovské a třídní bariéry jsou nepatrné, proti kapitalismu nebojí dokonce ani dělníci.<sup>14</sup>

Kritizováno bylo rovněž arogantní hodnocení prezidenta Wilsona v souvislosti s první světovou válkou v učebnici nakladatelství Klett:

Wilson, vítán [v Evropě, poznámka autora] nadšenými davy jako nositel míru, znal evropské poměry jen mlhavě. Svým sklonem k sobeckosti připomínal vojevůdce, který táhne do boje bez kvalifikovaného generálního štábu a bez plánu válečného tažení.<sup>15</sup>

V pojednání o 20. století se o USA hovoří sice poměrně často, ale podle Pistoriuse přitom byl posuzován pouze jejich vztah s Německem. Pistorius zároveň kritizoval vliv německé vládní politiky na historický výklad, například když se v něm nekriticky tvrdí, že americké a německé zájmy jsou totožné nebo když se zde USA vyzdvihují jako "vůdčí mocnost svobodného světa" nebo jako "průkopník svobodného světa". Jako důkaz Pistorius citoval úryvek z *Grundriss der Geschichte, Bd. 3* (Stručný přehled dějin, Sv. 3) z nakladatelství Schöningh:

Amerika se nyní pasovala na obhájce demokratické svobody a musela se ve všech částech světa výrazně a energicky postavit všem komunistickým nárokům a útokům. Zaujala pozici strážce svobody, i když to znamená obrovské finanční oběti.<sup>16</sup>

Americkou vnitřní politiku v učebnicích charakterizují klid, bohatství a pokrok. Kniha z nakladatelství Klett ve stručném exkurzu o dějinách Afroameričanů paternalisticky uvádí:

---

<sup>12</sup> Ebd. 121f.

<sup>13</sup> S. Peter Pistorius, *Die Vereinigten Staaten von Amerika im deutschen Schulbuch. Eine Untersuchung der Unterrichtswerke für Geschichte und Gemeinschaftskunde auf der Mittel- und Oberstufe der Höheren Schulen*, o.O., o.J. [1970 – Selbstverlag], 14.

<sup>14</sup> Ebd. 32.

<sup>15</sup> S. ebd. 40.

<sup>16</sup> Ebd. 54.

„Stejně jako v jiných částech světa i zde trvají ‚tmavé děti Boží‘ na svých přirozených lidských právech.“ S ohledem na osvětu působí nevhodně údajně i zmínky o tzv. „rasových nepokojích“, protože tento termín zastírá vztah mezi příčinou a následkem.<sup>17</sup>

Ve zcela jiné situaci se o deset let později ocitl Karl-Ernst Jeismann, když posuzoval učební osnovy a učebnice na konci 70. let 20. století a dospěl přitom k následujícímu závěru: „Ve vědomí těch, kteří sepisují a schvalují učební osnovy, se prosadila stará německá tradice, která je schopna vnímat USA pouze selektivně prostřednictvím konfliktů a problémů.“<sup>18</sup> USA se jako samostatný politický, společenský, kulturní a hospodářský systém v učebnicích nevyskytují. Tradičně se probírá „Americká revoluce“ pro nastínění základních norem politického systému; od konce 19. století se pak hlavní výklad soustředí na roli USA v mezinárodním systému. Proto vždy převládá pohled na USA zvenčí – zpravidla německý nebo evropský. Normativní aspekty ústavy jsou však podle autora pouze východiskem k výkladu o skutečně zajímavých tématech jako jsou „rasová otázka“, válka ve Vietnamu a Watergate. Byla to doba konfliktní didaktiky, která se dala skvěle aplikovat právě na USA. Záplava informací ze Spojených států k tomu poskytovala dokonalý, živý a drastický ilustrační materiál. Navázat se dalo i na informace z německých médií. Jeismann kritizoval, že přexponováním jednotlivých jevů, třebaže správně popsanych, docházelo ke zkreslení. *Výběr* negativních jevů mohli žáci, resp. žákyně snadno vnímat jako *celek*.<sup>19</sup> Negativní pohled na Ameriku se však dle Jeismanna neprosadil kvůli změně didaktického paradigmatu, nýbrž díky oživení staré linie německé kritiky Ameriky. „Pokud jde o obraz Ameriky“, je výraz „Amy go home“, který hlásala a na zdi sprejovala studentská levice v 60. a 70. letech, „kontinuálním prvkem mentální jednoty levicového a pravicového křídla v německém politickém spektru“.<sup>20</sup> A tento kontinuální prvek kritiky Ameriky se nyní podle Jeismanna dostal v silné míře i do učebnic. Kritická reflexe by přitom dle Jeismanna měla začít otázkou, proč se problémy šíří a skandalizují tímto způsobem právě v USA a proč je ostrá kritika v tomto politickém systému nejenže přípustná, ale dokonce akceptovaná. Jeismann vyslovil podezření, že cílem tohoto výkladu není upozornit na předsudky vůči USA, nýbrž – možná nevědomky – posílit již existující klišé.<sup>21</sup> Vyvodil z toho následující závěr:

---

<sup>17</sup> Ebd. 58.

<sup>18</sup> Karl-Ernst Jeismann, „Das Bild der USA im Unterricht. Wird es von Lücken und Klischees bestimmt?“, in: *Geschichte, Politik und ihre Didaktik*, 1-2, 1984, 11.

<sup>19</sup> Ebd. 13.

<sup>20</sup> Ebd. 9f.

<sup>21</sup> Ebd. 13.

Učební osnovy dějepisu otázku německo-americké problematiky týkající se mentality nerozpoznaly nebo jí nepřikládají význam. Jsou eurocentrické nebo mají abstraktně systémový přístup. O hlubší porozumění americkým dějinám a přítomnosti neusilují.<sup>22</sup>

Pohled na Ameriku není ve škole zprostředkován jen učebnicemi dějepisu. Jak známo, představy o zemi a jejích obyvatelích silně formuje i příbuzný zeměpis. Nabízí se otázka, zda by mohl přispět k hlubšímu pochopení americké reality. Vědecké výzkumy dokazují, že s tím učebnice zeměpisu 50. let 20. století měly potíže. Soustředily se na fyzický zeměpis, šířily pouze faktografické zeměpisné znalosti a usilovaly přitom o encyklopedickou úplnost. Žáci byly jednotlivými údaji, topografickým učivem a hospodářskými daty k USA přímo zahlceni, chybělo propojení s lidmi, struktura a dynamika kultury, společnosti a ekonomiky. Na změnu paradigmatu směrem k sociální geografii se tehdy ještě čekalo. Na obzoru se zrovna objevila sociologie, která přišla z Ameriky a němečtí vyučující zeměpisu ji považovali za hrozbu.<sup>23</sup>

„Učivo k zapamatování“, připomínající lexikon, bylo tehdy zpravidla doprovázeno „čítankou“. V roce 1958 předložil J.U. Samel odborný posudek o obrazu Ameriky v učebnicích zeměpisu, v němž je kritizoval za to, že zprostředkovávají často zastaralé poznatky a nedoceňují nové události. V jednom případě dokazuje, že se v nich klade důraz na jevy, „na které se kladl již před 25 lety“, a že jsme se tedy neposunuly za horizont doby Výmarské republiky.<sup>24</sup> V „čítance“ tedy v materiálech, které měli být pro žáky přístupnější, objevil líčení života indiánů jakoby „volně zpracovaná podle Karla Maye“.<sup>25</sup> Našel neuvěřitelná klišé, na příklad v publikaci nakladatelství Seydlitz:

Lidé v USA téměř nikdy nemyslí na včerejšek a jen málo na zítřek. Využívají příležitost dne. Život je standardizovaný [...] Profesní étos a idealismus zde neexistují. Existuje [...] pouze práce, která ‚vydělává na živobytí‘.<sup>26</sup>

Některé pasáže byly natolik prostoupené ideologií, že je současníci v 50. letech – jako byl recenzent Samel – vyhodnotili jako polemické. Takto rozšafně se na příklad rozepsal autor jedné z učebnic:

Významné části Afriky a Asie jsou rozhořčeny dosavadním imperialismem Evropy. Bude zapotřebí trpělivosti, taktu a velkých prostředků, aby se pro ně sbližování se západním světem stalo přijatelným, čímž by se překlenula široká propast, která se rozevřela na jihu v rozlehlém prstenci kolem bloku komunistických zemí mezi Tureckem a Japonskem. Americká moc je pevně zakotvena ve východoasijské ostrovní říši, která je její letadlovou lodí u asijského pobřeží.<sup>27</sup>

Autor učebnice se zřejmě zapomněl v zákopech poslední světové války a trestuhodně přitom zanedbal moderní problémy zeměpisu: například vznik sídlištních nocleháren a satelitních

<sup>22</sup> Ebd.. 12.

<sup>23</sup> J.U. Samel, Die Vereinigten Staaten von Amerika im Spiegel deutscher Erdkundebücher, in: *Die USA im deutschen Schulbuch* (Schriftenreihe des Internationalen Schulbuchinstituts, 3), Braunschweig: Limbach 1958.

<sup>24</sup> Ebd. 71.

<sup>25</sup> Ebd. 71, 73.

<sup>26</sup> S. Ebd.. 76.

<sup>27</sup> S. Ebd. 77.

měst, rozvoj průmyslu v nehostinných krajích, zavlažovací a kultivační projekty, strukturální změny, vznik nových hospodářských odvětví jako je výroba plastů atd.

Recenzent Samel v roce 1958 důrazně požadoval, aby se německá školní geografie konečně zaměřila na vztah člověka a prostoru, na poznávání cizích kultur a vzhled do odlišných životních prostor. Došlo ke změně paradigmatu – ale co se tím získalo z hlediska hlubšího poznání americké společnosti? Karl-Ernst Jeismann v roce 1984 dospěl ke střízlivému závěru, že tento obrat k aktérovi, k *člověku*, proběhl značně abstraktně: „Otázky jako Jací jsou lidé, jaký je národ, na základě jaké politické tradice a kultury jedná? se v konkurenci s úzce pojatou geografickou problematikou stávají podružnými.“ Srovnání Kazachstánu a Arizony ohledně obdělávání suchých stepí by mohlo jistě přinést poznatky o lidském počínání. Nijak nás to ale nepřiblíží ke konkrétním zvláštnostem USA.<sup>28</sup> Jeismann však své čtenáře nenechává na holičkách. Odkazuje je na dva výukové materiály o USA, které právě vyšly v nakladatelství Klett a které částečně ukazují, jak by to šlo dělat jinak.

Výše zmíněný hannoverský profesor zeměpisu Samel zahájil svoji recenzi učebnic zeměpisu poznámkou, že v USA ještě nikdy nebyl, a tedy vlastně není nejvhodnější osobou pro posouzení obrazu Ameriky. Tato poznámka ukazuje, jak byly USA ještě v 50. letech vzdálené. Dokonce ani odborníci, kteří se touto zemí zabývali, je neznali z vlastní zkušenosti. Ti, kdo již USA většinou navštívili a znali je lépe, byli experti na výuku jazyků. Byly tedy snad jazykové učebnice tím nejlepším zdrojem, který by v mladé Spolkové republice Německo adekvátně zprostředkoval obraz Ameriky?

Rolf Theis zkoumal učebnice angličtiny od roku 1947 až do 80. let 20. století.<sup>29</sup> Zaměřil se přitom na pět tematických oblastí. V následujícím textu shrnuji základní výsledky tohoto výzkumu týkajícího se učebnic pro 2. stupeň základních škol.

### **Zaměření na „Menšiny“**

Učebnice se věnovaly téměř výhradně indiánům a černochům, nikoli *Hispancům* nebo *Američanům asijského původu*. Téma indiánů se těšilo stále větší oblibě. V některých knihách ze 70. let zaujímalo více než 20 % textů vztahujících se k Americe. V 60. letech to bylo dvě až 5 %.<sup>30</sup> Zpočátku byli indiáni znázorňováni jako hloupí naivkové, kteří prodali Manhattan za skleněné perly nebo necivilizovaní násilníci. V 70. letech se z nich stali ekoindiáni, kteří mohli

---

<sup>28</sup> Jeismann, 1984, 13.

<sup>29</sup> Rolf D. Theis, *Das Amerikabild in deutschen Schulbüchern. Die Unterrichtsmaterialien für den Englischunterricht, 1947-1985*, Frankfurt/M.–Bern–New York–Paris: Peter Lang, 1991.

<sup>30</sup> Ebd. 42.

být bělochům příkladem, a morálně je dokonce převyšovali.<sup>31</sup> Černoši byli v narativu 50. let chápáni sice jako „opomíjená skupina“, dle učebnic byla však cesta k rovnosti příležitostí s bílými předem vytyčena, protože je součástí amerických hodnot. V 60. letech se tento automatismus už nedodržel. V 70. letech došlo ke změně perspektivy. Rasový problém byl žákům prezentován z pohledu černochů, s nimiž se výrazně sympatizovalo. Převládaly pochyby a osočování, což je zvláštní, neboť skutečná a nezanedbatelná zlepšení, k nimž v této době došlo, se do povědomí žáků nedostala. Dlouhodobě dominantní koncept *tavícího kotle* byl v 70. letech zpochybněn.<sup>32</sup>

### **Zaměření na „Americké velkoměsto“:**

Učebnice angličtiny 50. let 20. století vynášely americké velkoměsto do nebes. New York is *glittering, sparkling, brilliant, splendid*. „The most beautiful city on earth“, *powerhouse* nejen Spojených států, nýbrž celého světa – citoval Theis z jedné učebnice.<sup>33</sup> V 60. letech zaměření na velkoměsto poněkud ustoupilo, popisy nabyly „normálních rozměrů“. V 70. letech se americké velkoměsto stalo molochem, ztělesněním všeho špatného a děsivého: smog, násilí, špína, bída.<sup>34</sup>

### **Zaměření na „Ekonomiku, techniku, vědu“:**

Učebnice angličtiny z poválečné doby pělý ódy na zemi neomezených možností, obrovské dynamiky hospodářského rozvoje, ohromných zdrojů. Amerika byla zemí superlativů a rekordů. Víra v pokrok byla samozřejmostí. V 60. letech 20. století se k tomu přidalo silně aktuální téma cestování do vesmíru. V 70. letech se společenský konsenzus rozpadl, na pokrok se nahlíželo s nedůvěrou, stále častěji zaznívala varování před výhradně materialisticky orientovaným myšlením. Příklad Ameriky měl posloužit ke kritice celé civilizace.<sup>35</sup>

### **Zaměření na „Dějiny a politický řád“:**

Podíl historických témat v textech o Americe, který činil na začátku 50. let 20. století 50 %, se v průběhu tří desetiletí zmenšil o polovinu. Zájem o období kolonialismu postupně opadal a v centru pozornosti se v 60. letech přeneslo na 19. století. V 70. letech 20. století se od výprav do minulosti zcela upustilo, pozornost se obrátila ke konfliktním oblastem aktuální americké společnosti. Obraz Ameriky jako kolébky demokracie se udržoval sice ještě i v 60. letech

<sup>31</sup> Ebd. 44f.

<sup>32</sup> Ebd. 53f.

<sup>33</sup> Ebd. 66.

<sup>34</sup> Ebd. 75.

<sup>35</sup> Ebd. 75ff.

(Kennedyův hype), ale do výkladů se vmísila větší pragmatičnost. V 70. letech se spojení pojmů USA a demokracie přestalo používat zcela a převládl kritický postoj. Sborový úsudek zněl: Posuzujeme-li Ameriku dle jejích vlastních měřítek, pak selhala.<sup>36</sup>

### ***Zaměření na „American way of life“:***

V 50. letech 20. století se psalo o příkladné pohostinnosti a obrovské přátelskosti Američanů, stejně jako o jejich odvaze, pracovitosti a dobrodružném duchu. V 60. letech byly USA kritizovány za „velikášství“, víru v pokrok, posedlost auty nebo za přístup „čas jsou peníze“ i chování u stolu.

Rolf Theis dospěl k následujícímu závěru:

Evropa ve svém vztahu k Americe překonala postoj bezvýhradného obdivu (50. léta), a přes roli mladšího partnera (60. léta) dorostla do role kriticky distancovaného, spíše nadřazeného, ale přece jen ještě přátelského pozorovatele (70. léta). Životní úroveň Američanů již nikoho neohromuje, rozdíly v materiálním zajištění a vybavení jsou příliš malé na to, aby vyvolaly údiv.<sup>37</sup>

Tento závěr, k němuž dospěl na základě výzkumu jazykových učebnic, se do značné míry shoduje s výzkumy týkajícími se západoněmeckých učebnic dějepisu a zeměpisu, vydávanými do začátku 80. let 20. století. Ve všech třech oblastech se názorně potvrzuje teze Rolfa Theise: Německý obraz Ameriky, včetně obrazu Ameriky v učebnicích, se primárně neodvíjí od poměrů v USA, ale od toho, jaký pohled na USA zaujímáme. Náš obraz Ameriky nakonec vypovídá více o nás Němcích než o USA."<sup>38</sup>

### **Seznam literatury**

- Deutschland und die Vereinigten Staaten. Empfehlungen der 2. amerikanisch-deutschen Historikerkonferenz über die Behandlung der amerikanisch-deutschen Beziehungen vom 18. Jahrhundert bis 1941, in: *Internationales Jahrbuch für den Geschichtsunterricht. Band V*, Braunschweig: Limbach 1956.
- Die 1. amerikanisch-deutsche Historiker- und Geschichtslehrertagung, 12. bis 23. Mai 1952, in: *Internationales Jahrbuch für Geschichtsunterricht. Band II*, Braunschweig: Limbach 1953.
- Jeismann, Karl-Ernst. „Das Bild der USA im Unterricht. Wird es von Lücken und Klischees bestimmt?“, in: *Geschichte, Politik und ihre Didaktik*, 1-2, 1984.

---

<sup>36</sup> Ebd. 93.

<sup>37</sup> Ebd. 130.

<sup>38</sup> Ebd. 196.

Pädagogische Arbeitsstelle Berlin (Hg.). *Behandlung der Geschichte der USA in deutschen Schulen. Bericht über die Tagung zu diesem Thema am 14. und 15. März 1955 veranstaltet von der Amerikanischen Hohen Kommission in Berlin gemeinsam mit dem Verband der Geschichtslehrer Deutschlands, Landesverband Berlin* (Arbeitshilfen für den Lehrer, 7), Berlin: Pädagogische Arbeitsstelle, 1955.

Pistorius, Peter. *Die Vereinigten Staaten von Amerika im deutschen Schulbuch. Eine Untersuchung der Unterrichtswerke für Geschichte und Gemeinschaftskunde auf der Mittel- und Oberstufe der Höheren Schulen*, o.O., o.J. [1970 – Selbstverlag].

Richter, Horst-Eberhard. *Wer nicht leiden will, muss hassen. Zur Epidemie der Gewalt*, Hamburg: Hoffmann und Campe, 1993.

Samel, J.-U. Die Vereinigten Staaten von Amerika im Spiegel deutscher Erdkundebücher, in: *Die USA im deutschen Schulbuch* (Schriftenreihe des Internationalen Schulbuchinstituts, 3), Braunschweig: Limbach 1958.

Schüddekopf, Otto-Ernst. Die Vereinigten Staaten von Amerika im deutschen Geschichtsunterricht, in: *Die USA im deutschen Schulbuch* (Schriftenreihe des Internationalen Schulbuchinstituts, 3), Braunschweig: Limbach 1958.

Theis, Rolf D. *Das Amerikabild in deutschen Schulbüchern. Die Unterrichtsmaterialien für den Englischunterricht, 1947-1985*, Frankfurt/M.–Bern–New York–Paris: Peter Lang, 1991.

## Seznam autorů

RNDr. **Barbara Baarová**, Ph.D. je didaktičkou geografie na Katedře sociální geografie a regionálního rozvoje na Ostravské univerzitě. Je autorkou učebních materiálů a výukových materiálů pro učitele. Zabývá se začleňováním politické a kulturní geografie do edukačního procesu, výzkumem terciární přípravy studentů učitelství geografie ve střední Evropě a tímto i výzkumem učebnic.

[barbara.baarova@osu.cz](mailto:barbara.baarova@osu.cz)

Prof. PhDr. **Zdeněk Beneš**, CSc. vyučuje na Univerzitě Karlově v Praze a zabývá se otázkami historického vzdělávání, dějinami historiografie, teorií a metodologií historických věd a teorií výuky dějepisu včetně jejich kulturních souvislostí. Je členem komisí pro tvorbu nových učebních osnov, zejména pro střední školy, a také Ústřední maturity z dějepisu. Na mezinárodní úrovni spolupracuje v oblasti didaktiky dějepisu především se slovenskými, polskými a německými institucemi a odborníky a je dlouholetým spolupředsedou Společné česko-německé komise pro učebnice.

[zdenek.benes@ff.cuni.cz](mailto:zdenek.benes@ff.cuni.cz)

Prof. Dr. **Volker Depkat** je historik a profesor Amerických studií na univerzitě v Regensburgu. Zabývá se dějinami evropsko-amerických vztahů od 17. století do současnosti a dějinami USA s jejich národními, kontinentálními a atlantickými souvislostmi. Mezi jeho poslední publikace patří *Geschichte der USA [Dějiny USA]*, Stuttgart 2016 a *American Exceptionalism*, Lanham, MD 2021.

[volker.depkat@uni-regensburg.de](mailto:volker.depkat@uni-regensburg.de)

Doc. PhDr. **Blažena Gracová**, CSc. vyučuje didaktiku dějepisu a dějepisné vyučování a československé dějiny v letech 1918 až 1945 na Katedře historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Zabývá se výzkumem českých a zahraničních učebnic, studiem historického vědomí žáků, etnických stereotypů v kontextu výuky dějepisu a současnými podobami výuky dějepisu na základních a středních školách. Jako autorka, spoluautorka a editorka se podílela na řadě knižních publikací. Kromě svého působení ve Společné česko-německé komisi pro učebnice je vedoucí české části Česko-polské pracovní skupiny pro oblast učebnic při Polsko-české vědecké společnosti.

[blazena.gracova@osu.cz](mailto:blazena.gracova@osu.cz)

Dr. **Robert Maier** byl vedoucím badatelského oddělení „Evropa. narativy, obrazy, prostory“ Ústavu Georga-Eckerta – Leibnizův ústav pro mezinárodní výzkum učebnic v Braunschweigu. Je vydavatelem a autorem učebních materiálů a příruček pro učitele. Zabývá se dějinami středovýchodní a východní Evropy ve spojení s výzkumem učebnic, didaktiky dějepisu a akustické paměti.

[dr.robert.maier@gmail.com](mailto:dr.robert.maier@gmail.com)

Mgr. **Martin Tomášek**, Ph.D. učí na Katedře české literatury a literární vědy Filozofické fakulty Ostravské univerzity dějiny české literatury 19. století a didaktiku literatury. V oblasti literární vědy se zaměřuje mj. na prostorová studia (krajina, příroda, město, industriál), v roce 2016 vydal v pražském nakladatelství Dokořán monografii *Krajiny tvořené slovy*. V didaktice se věnuje analýze učebnic literatury a antologii textů, jako autor i editor se podílel na několika kolektivních publikacích.

[martin.tomasek@osu.cz](mailto:martin.tomasek@osu.cz)

Dr. **Darina Volf** je vědeckou pracovnící knihovny Collegia Carolina, Výzkumného ústavu pro dějiny Česka a Slovenska v Mnichově. Je členkou výzkumné skupiny „Kooperace a konkurence ve vědě“ na Univerzitě Ludwiga Maximiliana v Mnichově. Zabývá se dějinami kosmonautiky a průzkumu vesmíru. Jejím dalším badatelským zájmem jsou kulturní a vědecké dějiny Československa a paměťová kultura středovýchodní Evropy.

[darina.volf@collegium-carolinum.de](mailto:darina.volf@collegium-carolinum.de)

Prof. Dr. **Volker Zimmermann** je docentem na Ústavu historických věd na Univerzitě Heinricha Heineho v Düsseldorfu, hostujícím profesorem na Ústavu mezinárodních studií Univerzity Karlovy v Praze a vědeckým pracovníkem Collegia Carolina, Výzkumného ústavu pro dějiny Česka a Slovenska v Mnichově. Je členem předsednictva Historické komise pro české země a spolupředsedou Společné česko-německé komise pro učebnice. Mezi jeho publikace patří *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v Říšské župě Sudety (1938-1945)*, Praha 2001 a *Eine sozialistische Freundschaft im Wandel. Die Beziehungen zwischen der SBZ/DDR und der Tschechoslowakei (1945–1969)*, Essen 2010.

[volker.zimmermann@collegium-carolinum.de](mailto:volker.zimmermann@collegium-carolinum.de)